

ПРЕСЕЛЕНИЕТО НА СЕВЕРНО

ДОБРУДЖАНСКИТЕ БЪЛГАРИ

ПРЕЗ 1946 Г.

Предговоръ

Тази книга се появява на бѣлъ свѣтъ точно една година следъ присъединяването на Южна Добруджа къмъ родината. Това събитие—присъединяването—ще остане запазено за поколѣнието съ всичката му радостъ, съ възторга отъ идването на свободата и съ топлитѣ, вълнуващи сълзи на Добруджанци. Печатъ, филми, фотографии, всичко бѣше поставено въ действие, за да се запази за историята спомена отъ този великъ моментъ. И той ще остане запечатанъ и широко документиранъ за столѣтия напредъ.

Не така стои въпросътъ, обаче, съ Северно-Добруджанското население, което се пресели въ родината малко по-късно, обвито въ мълчание и подпомагано само отъ нѣколкото десетки български представители, изпратени да участвуватъ въ комисииѣ по изселването му. Сѣнката на забравата вече започва да покрива спомена отъ това преселване, което по своето величие и значение за България стои на едно отъ първитѣ мѣста въ историята на народа ни презъ двадесетия вѣкъ. И не би могло да се разчита на едно толкова лесно възстановяване на събитията и на изживяванията, колкото това е възможно въ случая съ присъединяването на Южна Добруджа, защото при изселването нѣмаше нито фотографии, нито поети.

Всѣки народъ, обаче, трѣбва да се стреми да запази колкото се може по-пълна документация отъ голѣмитѣ събития презъ историята си, особено, когато тѣ сж свързани съ толкова прекрасни населенія, колкото сж нашитѣ Северно-Добруджанци. Ето защо, дългъ е на всѣки, който е взелъ малко или голѣмо участие въ великитѣ събития презъ 1940/41 година, да остави, споредъ силитѣ си, по една следа отъ тѣхъ, за да може бждещиятъ историкъ да налучка истината и да я оживи за българитѣ, които следъ столѣтия ще знаятъ за добруджанското преселване само, че е последица на Крайовския договоръ и че е станало презъ 1940 година.

На настоящата книга, която е единъ скромень приносъ въ това отношение, се поставя задачата да изнесе предъ читателитѣ политическата и стопанска страна на преселването — доколкото това е позволено отъ близостта на събитията — и да предаде едни лични впечатления, които сж събирани непосредствено презъ време на преселването. Въ тѣзи впечатления не е спазванъ напълно реда на пѣтнитѣ бележки, макаръ и да бѣше необходимо да се дадатъ нѣкои пѣтни впечатления, за да се очертаятъ условията, всрѣдъ които се разви и извърши преселването. Бележкитѣ даватъ по-скоро представа за начина, по който бѣ извършено преселването, както и за бита и характернитѣ особености на бодрото Северно-Добруджанско население, което никога не бѣше виждало родината си и въпрѣки това съ гор-

достъ носѣше името българи, съ примирение понесе сждбата, която му се наложи отъ неговата национална принадлежностъ и съ горещи надежди премина границата на отечеството.

Поради тѣзи разностранни цели, които се поставятъ на книгата и които се оправдаватъ отъ липсата на каквато и да било литература за добруджанското преселване, въ изложението е пожертвувано единството на съдържанието, като едно до друго се намиратъ краткиятъ историкостопански очеркъ и съвършено различаващитъ се по начинъ на излагане лични впечатления. Единственото извинение за тази нехомогенностъ може да се намѣри само въ желанието да се даде възможностъ на читателитъ да се запознаятъ по-пълно и по-подробно съ цѣлата проблема на преселението.

Съ цель да се остави единъ достовѣренъ исторически материалъ, въ книгата сж избѣгвани прекаленитъ хвалебствия на българското и отрицанията на чуждото. Въ нейната втора часть сж дадени указания както за хубавитъ прояви на нашето чудесно Северно Добруджанско население, така и за рѣдкитъ прояви на падение, които само изтъкватъ благородството и величието на масата.

Настоящата книга излиза, отъ друга страна, въ единъ моментъ, когато отношенията между България и Ромъния сж напълно приятелски. Тя нѣма ни най-малко за цель да смути това приятелство, което за напредъ ще бжде очистено отъ добруджанскитъ спорове, а напротивъ, за обек-

тивния български и ромънски читател, би допринесла само за засилване на добритъ чувства между двата народа.

Но понеже книгата е предназначена за българския читател и има за целъ да го запознае съ въпроси, които засѣгатъ неговата близка история, тя ще постигне напълно задачитъ си, ако предизвика интересъ у широката публика къмъ сждбата на Северно-Добруджанскитъ българи, които понесоха може би най-голѣмия дѣлъ отъ страданията по обединяването на българския народъ презъ 1940/41 година и ако успѣе да събуди у читателя сжщата любовъ и сжщата солидарность къмъ тѣхната сждба, каквито почувствуваха и отхраниха завинаги въ себе си всички български представители, които съ скромнитъ си сили дадоха своята данъ при организирането на преселването и подпомагането на преселницитъ.

София, 7 септемврий 1941 г.

Авторътъ

І ЧАСТЪ

Крайовскиятъ договоръ и нашето Северно-Добруджанско население

Радостта, която предизвика у българския народъ връщането на Южна Добруджа къмъ родината, даде своитѣ отражения и въ литературата, която се създаде по този поводъ. Това е литература, отъ която блика животъ и възторгъ, въ която въодушевлението стои предъ фактитѣ и цифритѣ.

Ето защо, настоящето изложение може би ще се стори сухо на тѣзи, които вече свикнаха да слушатъ и да четатъ по добруджанскитѣ въпрѣси само поетични думи и романтични разкази.

Това изложение, което си поставя за целъ скоро да запознае читателя съ въпроситѣ, които се повдигатъ, отколкото съ тѣхното разрешение, ще бжде раздѣлено на две части: 1) Крайовскиятъ договоръ и 2) Нашето Северно-Добруджанско население, отъ който първата ще има обяснителенъ характеръ, а втората — установителенъ.

При това, нека не се мисли, че авторътъ счита за напълно обяснени, или дори само за цѣлостно изброени, всички проблеми отъ политически и стопански характеръ, които стоятъ въ връзка съ Крайовския договоръ.

Тѣхното пълно разглеждане ще бжде възможно само когато събитията се отдалечатъ достатъчно отъ насъ.

I. Крайовският договоръ

Непосрѣдствената причина за връщането на Южна-Добруджа къмъ България и за преселването на Северно-Добруджанското население е Крайовският договоръ. Тукъ ще се изоставятъ проблемитъ, които се поставяха преди сключването на договора, както и териториалнитъ му постановления, като изложението ще се ограничи да го обхване накратко въ неговия политически смисълъ, въ онази му частъ, която засѣга Северно-Добруджанското население и въ финансовитъ му разпореждания.

У насъ се бѣха разпространили известни недоволства отъ Крайовския договоръ, като отъ нѣкои се откриваха грѣшки, както въ териториално отношение, така и въ възприемането на принципа на преселването, а сжщо и въ неговитъ финансови постановления. Въ сжщностъ, това недоволство се дължи главно на факта, че у насъ се гледа на Крайовския договоръ само презъ призмата на българскитъ интереси и възжеления, безъ да се взематъ предвидъ всички условия, при които той бѣше сключенъ.

Всѣки междудържавенъ договоръ представлява отъ себе си единъ компромисъ. Той никога не представлява най-цѣлостното и най-справедливо разрешение на обхванатитъ въ него въпроси, съ огледъ на едната страна, защото обикновено съ него трѣбва да се примирятъ две противоположни и взаимно изключващи се гледища.

Никой компромисъ, отъ друга страна, не е лишенъ отъ отрицателни страни, каквито могатъ да се намѣрятъ и въ Крайовския договоръ, както по отношение на Ромъния, така и по отношение на България.

Новиятъ политически принципъ на българската външна политика

Въ своитѣ 6 члена, Крайовскиятъ договоръ съдържа две политически клаузи: 1) За тържественото установяване на новата окончателна и вѣчна граница между България и Ромъния, следъ което установяване никоя отъ дветѣ страни нѣма да предявява териториални претенции по отношение на другата и 2) За преселването на ромънското и българското населения отъ Добруджа отвъдъ новата вѣчна граница.

Не е мѣсто тукъ да се търси, доколко сполучливо е трасирана новата граница и дали не можеше да се направятъ въ нея нѣкой малки корекции, като тѣзи около гр. Силистра, напримѣръ, защото не сж известни обстоятелствата, при които е била постигната тази компромисна граница.

Но по въпроса за преселването може да се направятъ съответнитѣ заключения. Въ България се установиха две критични гледища относно преселването на Северно-Добруджанскитѣ българи. Първото отъ тѣхъ поддържаше, че въобще възприемането на принципа за преселването на българитѣ отъ задграничнитѣ територии е една грѣшка и че Северно-Добруджанскитѣ българи трѣбваше да останатъ по мѣстата си. Второто застъпвано гледище бѣше това, че преселването можеше да се допустне, но не срещу компенсация на новопреселенитѣ ромъни въ Южна Добруджа, които трѣбваше да се приематъ безусловно отъ ромънското правителство, а срещу компенсация на ромънското население, настанено въ околноститѣ на Ломъ и Видинъ.

По отношение на първото становище, като аргументи можеха да се наведатъ само сантиментални съображения: да не се подлага българското население на тормоза на преселването и на разо-

ренията, които това преселване неминуемо носи съ себе си. Това становище бѣше лишено отъ политически основания, щомъ като веднажъ за винаги България се отказва отъ териториални претенции къмъ Северна Добруджа. Що се отнася пъкъ до отказа, той вече бѣше назрѣлъ психологически въ умоветъ на всички българи, които се занимаватъ съ външно-политически въпроси. Не може България, която претендираше за излазъ на Егейско море, да възприема нуждата отъ морски излазъ въ единъ случай, а да я отрича въ другъ. Не може и Ромъния да се лиши отъ морски излазъ, безъ съ това да се създадатъ условия за вѣчна вражда между България и северната ѝ съседка.

Отъ гледището на съседскитѣ отношения между България и Ромъния, следователно, отказътъ отъ териториални претенции е една миролюбива проява, една българска концесия, която заслужава да бѣде правилно оценена. Занапредъ нѣма да има български ревизионизъмъ на северъ.

По отношение на второто критично становище относно Крайовския договоръ, съгласно което е неприемливо да се размѣнятъ неравноценни величини, защото ромънското население е наскоро заселено въ Южна Добруджа, докато българското въ Северна Добруджа е тамъ отъ повече отъ 150 години, трѣбва да се напомни именно, че Крайовскиятъ договоръ е компромисъ, въ който отстъпките сж се налагали отъ международното положение. Въ единъ моментъ, когато Германия прѣселваше 450,000 души отъ своитѣ населения, прѣснати изъ цѣла Източна Европа, безъ никаква компенсация, България малко можеше да разчита на едно по-благоприятно разрешение на въпроса, дори ако би отишла къмъ арбитражъ, още повече, че Ромъния вече правѣше една държавна жертва съ териториалната отстъпка.

Остава да се разгледа какви преимущества има преселването на българитѣ и какви оправдания могатъ да се наведатъ за неговото възприемане.

Преселването на Северно-Добруджанскитѣ българи има политически и народностенъ смисълъ.

Голѣмиятъ политически смисълъ на преселването е, че България възприема този принципъ въ своята външна ревизионистична политика и че този принципъ намира своето мирно международно възприемане и санкциониране съ Крайовския договоръ.

Положителното въ възприемането на преселническия принципъ не се крие само и ограничено въ Добруджанската проблема, а намира оправданието си въ нуждитѣ на българската външна политика въ близкитѣ или по-далечни дни, които последваха Крайовския договоръ и които донесоха на България Тракия и Македония, гдето сжщо има много пришелци. Не трѣбва да се забравя, че и следъ връщането на Добруджа, България остана ревизионистична страна.

Народностниятъ смисълъ на преселването, отъ своя страна, се крие въ това, че се спасява отъ денационализиране едно значително българско население, което неминуемо щѣше да бжде подложено на претопяване, поради откъснатостта му отъ българскитѣ културни центрове и все повече увеличаващата се свързаностъ съ Ромънската държава.

Възприемането на принципа за преселването, следователно, трѣбва да бжде оправдано, макаръ то да носѣше голѣми неприятности и нещастия за преселващото се население.

Рамкитѣ на преселването

Въ чл. III на Крайовската спогодба¹⁾ е казано, че въ три месеченъ срокъ следъ размѣната на ратификациитѣ на договора, ще се извърши преселването на лицата отъ български произходъ отъ Северна въ Южна Добруджа, и на лицата отъ ромънски произходъ отъ Южна въ Северна Добруджа. Това преселване е задължително. Освенъ него, предвижда се доброволното преселване въ срокъ отъ една година на населенията отъ български произходъ, намиращи се на северъ отъ Дунава и на ромънскитѣ — на югъ отъ Дунава (извънъ границитѣ на Добруджа), като въ случай, че отъ едната страна се преселятъ доброволно повече лица въ другата, страната, отъ която сж се преселили доброволно по-малкъ брой чужди населения, има правото да изсели задължително още толкова отъ тѣхъ, че да се изравни броя на размѣненитѣ населения извънъ границитѣ на Добруджа.

Освенъ съ този членъ, преселването се урежда и съ една специална „Спогодба за размѣна на българското и ромънското населения“, главнитѣ постановления на която се свеждатъ по това, че се опредѣля процедурата, по която ще бждатъ открити българитѣ отъ Северна Добруджа и ромънитѣ отъ Южна Добруджа, за да бждатъ преселени задължително въ предвидения тримесеченъ срокъ. Това установяване на броя и конкретно на преселващитѣ се, бѣ предвидено да става отъ смѣсени комисии, които на самото мѣсто трѣбваше да установяватъ лицата, подлежащи на преселване. Въ сжщата тази спогодба се опредѣля и начина на ликвидирането на иму-

¹⁾ Вижъ „Държавенъ вестникъ“ брой 206 отъ 12 септемврий 1940 год.

ществата на изселващите се: селските недвижими имущества ставатъ собственостъ на държавата, въ границитѣ на която оставатъ, а движимитѣ имущества могатъ да бждатъ вдигнати безпрепятствено и пренесени на новото мѣстожителство. Градскитѣ недвижими имущества могатъ да бждатъ ликвидирани свободно и оставатъ притежание на досегашнитѣ имъ собственици.¹⁾

Въ членъ XII на спогодбата по преселването се урежда и начинана финансовата ликвидация на имуществовата на изселницитѣ, които оставатъ като собственостъ на държавата. Въ този членъ се казва: „Смѣсената комисия ще установи общото салдо, което ще произлѣзе отъ поединичнитѣ описи, отнасящи се до полскитѣ недвижими имущества. Това салдо ще бжде пресмѣтнато като вземане на държава спрямо държава и ще бжде уредено съгласно разпорежданията, съдържащи се въ финансовата спогодба, приложена къмъ договора“.

Това означава, че каквато и оценка да се получи отъ пресмѣтането на общата сума на изоставенитѣ имущества въ дветѣ държави, разликата въ полза на едната или другата страна ще се счита за уредена съ заплащането на глобалната сума

1) Отъ даннитѣ, публикувани въ сп. „Българско стопанство“ (кн. 15. год. II, 1940) отъ Д-ръ Ас. Чакаловъ, финансовъ експертъ въ българската делегация по сключването на Крайовския договоръ, се вижда, че въ течение на преговоритѣ отъ ромънска страна сж изнесени следнитѣ цифри за подлежащитѣ на преселване населения и тѣхнитѣ имоти: Ромънското население, което е трѣбвало да се изсели отъ Южна Добруджа е било оценено на 107,000 души, отъ които 80,000 души селско население и 27,000 души градско. Това ромънско население трѣбваше да изостави 2,200,000 декара обработваема земя и 20,000 модерно построени кѣщи. Българското Северно-Добруджанско население, отъ своя страна, по ромънскитѣ статистики е трѣбвало да възлиза на около 50,000 души, като ще изостави въ Северна Добруджа 1,090,000 декара земя и 9,800 кѣщи.

1 милиардъ лей отъ страна на България въ полза на Ромъния, безъ, обаче, да има постановления, които да опредѣлятъ следъ размѣната на какви ценности България ще трѣбва да плати уговорената сума. Поради това се явява значителна разлика между уговореното и полученото.¹⁾

Финансовитѣ въпроси, свързани съ преселването

Съ специална финансова спогодба се урежда въпроса за форфетерното уреждане на дълга отъ държава къмъ държава, който би се породилъ отъ прехвърлянето на територията на Южна Добруджа къмъ България. Съ тази сума се погасяватъ, съгласно спогодбата, окончателно всѣ какви претенции на дветѣ държави, произходящи отъ прехвърлянето на територията.

Главното перо на тѣзи претенции оставатъ недвижимитѣ имущества, които размѣнящитѣ се населения оставатъ въ територията на другата държава и държавнитѣ земи въ Южна Добруджа, които ставатъ собственост на българската държава. Освенъ това, Ромъния се отказва отъ претенции за частъ отъ държавния ѝ дългъ, съответстващъ на територията на Южна Добруджа, отъ държавнитѣ постройки и инвестиции, отъ вземанията си отъ общественитѣ учреждения въ Южна

¹⁾ Споредъ сведенията на Комисарството по преселването въ Южна Добруджа, отъ тамъ сж били изселени всичко 83,926 ромъни, които сж изоставили всичко 16,489 кжщи, отъ които 8,015 годни за обитаване, 4,603, които ще могатъ да се обитаватъ следъ чувствителенъ ремонтъ и 3,871 въ съвършено разрушено състояние и негодни за поправка. Въ повечето изоставени селски дворове липсватъ стопански постройки за добитѣка и реколтата. Изселницитѣ-ромъни отъ Южна Добруджа сж изоставили още 2,000,000 декара земя, а държавната изоставена земя е възлизала на 1,710,000 декара.

Добруджа, отъ неизплатенитѣ данъци и въобще отъ всички свои вземания, които сж съществували между държавата и поданицитѣ ѝ по силата на публичното право.

България, отъ своя страна, се отказва освенъ отъ допълнителното уреждане на стойността на частнитѣ имущества, още отъ правата си, произлизащи отъ отчуждаването на български държавни земи отъ преди 1913 г. отъ страна на Ромънската държава, за да бждатъ прехвърлени на частни лица; отъ всички права, които биха се появили следствие на прилагането на аграрната реформа на Ромъния и на всички актове на ромънската държава и администрация въ качеството имъ на суверенни господари на страната и отъ обезщетения на населението, следствие на изземването на третината отъ българскитѣ имоти.

Освенъ тѣзи въпроси, които се уреждатъ форфетерно съгласно договора, появиха се редица допълнителни въпроси, свързани съ прехвърлянето на населението отъ Северна въ Южна Добруджа. Тѣзи въпроси се отнасяха главно до уреждането на частнитѣ финансови отношения между прехвърлящитѣ се населения и оставащи кредитни институти или частни кредитори и до трансфера на паричнитѣ срѣдства, които се намираха у българското население въ Северна Добруджа. Казанитѣ въпроси бѣха уредени временно съ една девизна спогодба между Българската народна банка и Ромънската народна банка отъ 10 октомврий 1940 година.

Съгласно последната спогодба, лицата, които напускаха Северна Добруджа, за да се преселятъ въ Южна Добруджа, можеха да изнасятъ съ себе си до 2,000 леи въ банкноти, като всички останали суми, съ които разполагаха, трѣбваше да се внасятъ въ Ромънската народна банка, за да бж-

дaтъ преведени отъ нея на Българската народна банка. Освенъ това, предвиждаше се, че златнитѣ монети, които притежаватъ изселниците, ще бждатъ сжщо така внесени въ една специална смѣтка „Б“ при респективнитѣ народни банки, остатъкътъ по която, следъ извършването на компенсация на внесенитѣ суми въ Ромъния и въ България, ще може да се използва отъ България за купуването на петролъ и петролни произведения до размѣръ на 100 милиона леи, а остатъкътъ надъ 100 милиона леи ще може да бжде предаденъ на страната — кредиторъ (респ. на България) въ злато или свободни девизи.

Предвижданията за внасяне на злато за стоици милиони лей, обаче, не се оправдаха, защото нашитѣ изселници отъ Северна Добруджа внесоха по тази смѣтка само 3 наполеона, а ромънитѣ, които бѣха останали въ Южна Добруджа, не внесоха нито единъ. По смѣтката — банкноти, обаче, Северно-Добруджанскитѣ българи внесоха значителната сума отъ около 340 милиона леи.

Съ съжаление въ тази глава ще трѣбва да се изпуснатъ редица крайно интересни въпроси, като тѣзи за рамкитѣ на финансовитѣ задължения и за тѣхнитѣ основания, за разликитѣ, които се констатираха между уговореното въ Крайова и полученото въ Северна и Южна Добруджа, за преоценката, която би трѣбвало да се направи на глобалната сума отъ 1 милиардъ лей, която трѣбва да плати българското правителство и т. н.

Нека се надѣваме, обаче, че следъ известно време ще може да се хвърли свѣтлина и върху тѣзи, много интересни отъ историческо гледище, въпроси.

Процедурата по преселването

Понеже договорниятъ текстъ урежда само принципната страна на въпроса за преселването

на Северно-добруджанскитъ българи, редица важни въпроси трѣбваше да бждатъ решавани отъ специално създадената смѣсена комисиия по преселването.

Становището на българската делегация въ смѣсената комисиия по преселването бѣше, че могатъ да бждатъ приети за изселване само тѣзи лица, които сж преброявани като българи презъ 1930 година и тѣхниятъ естественъ прирастъ.

Макаръ и ромънската делегация да не приемаше това становище, за да не се губи време, смѣсенитъ 25 подкомисии въ Северна Добруджа започнаха работата си, прилагайки една смѣсена процедура: тѣ изготвяха необходимитъ описи-паспорти на всички българи, които установяваха, че сж такива, но подписваха описитъ само на онѣзи, които можеха да заминатъ, защото сж били преброявани като българи презъ 1930 година.

Съ тази процедура за около 20 дни се попълни числото на българитъ, които бѣха преброявани като такива презъ 1930 година. Междувременно, обаче, се получи телеграфното нареждане на правителството да се изостави тази процедура и да се възприеме новъ методъ на действие. Понеже работата по установяването на лицата отъ български произходъ бѣ вече привършена, като се откриха 66,800 българи, получи се нареждане да се подпишатъ описитъ-паспорти на всички българи, като съ спогодба между дветъ делегации въ смѣсената комисиия по преселването се установи кои конкретно села ще заминатъ за България и кои ще останатъ въ Ромъния.

По принципъ, приеха се за изселване селата съ компактно българско население, като се оставиха въ Северна Добруджа селата, въ които има само по-нѣколко души българи, а освенъ това се разреши и на лица съ смѣсени бракове (бъл-

гари, женени за ромънки) да останатъ по мѣстата си. Разчиташе се, че следъ тази групировка ще бждатъ преселени въ България точно 60.000 души. Въ сжщностъ, обаче, бѣха преселени 61.537 души, а заедно съ изселилитѣ се преди 1 октомврий 1940 г., т. е. преди завземането на Южна Добруджа отъ нашитѣ войски, броятъ на всички българи отъ Северна Добруджа, приети въ България презъ 1940 г., възлиза на 63.117 души.¹⁾

Самото преселване се извърши съ влакове и параходи по Дунава и Черно море — за хората и багажитѣ имъ и по шосетата — за стадата, колитѣ, едриятъ добитѣкъ и съпровождащитѣ ги лица.

Съ параходи бѣха пренесени българитѣ отъ селищата, които се намираха въ близостъ съ Дунава и морето, а съ влакове — останалото население. Съ влакове пристигнаха въ Южна Добруджа 38.000 души, по шосета минаха около 15.000 души и останалитѣ се превозиха съ параходи.

¹⁾ Съответно на по-голѣмия брой българско население, което се изсели отъ Северна Добруджа, тамъ остана и по-голѣмъ брой кжщи, отколкото се е предвиждало въ Крайова. Така, бѣха изоставени 13.125 кжщи, вмѣсто 9.800, като оценкитѣ на кжщитѣ се движатъ между 30.000 и 60.000 леи едната, съ приблизителна срѣдна цена между 40.000 и 45.000 леи.

II. Българското население въ Северна Добруджа

Единъ отъ въпроситѣ, които интересуватъ най-живо българското общество е този: бѣше ли Северна Добруджа етнически българска или не бѣше? По този въпросъ сж се носили легенди и се е разправяло, че тамъ има българско население, което надвишава 200.000 души, а отъ друга страна се е твърдѣло, че българското население не възлиза на повече отъ 30.000 души. Изглежда второто мнение е било по-близу до управителнитѣ кржгове на България при сключването на Крайовския договоръ, съ което и може да се обясни факта, че между многото допълнителни спогодби и декларации, съ които е придруженъ договорътъ, не е дадено поне едно писмо, съ което да се ограничи броятъ на преселниците — българи отъ Северна Добруджа.

Етническиятъ съставъ на Северна Добруджа съгласно ромънскитѣ статистики отъ 1930 година, е следниятъ: (Вижъ таблицата на стр. 20)

Както се вижда отъ таблицата, Северна Добруджа представлява отъ себе си едно истинско общество на народитѣ. Като се прибавятъ къмъ горнитѣ националности още и италианцитѣ, както и нѣкой други по-малки народностни групи, картината става пълна.

Въ сжщностъ, обаче, тази картина не е напълно искрена. Така, само що се отнася до българското население, отъ анкетата, която се направи по поводъ изселването, се видѣ, че вмѣсто около 48 000 българи, колкото би трѣбвало да се намиратъ въ Северна Добруджа, тамъ имаше около

Население по народностъ

Народностъ	Кюстен- джански окръгъ	Тулчански окръгъ	Всичко
Ромъни	167.568	115.276	282.844
Българи	22.560	19.510	42.070
Германци	9.605	2.418	12.023
Унгарци	1.492	180	1.672
Руснаци	3.832	22.378	26.210
Рутени	28	5	33
Сърби	268	333	601
Чехословаци . .	94	27	121
Поляци	166	54	220
Евреи	1.824	1.164	2.988
Гърци	4.616	3.127	7.743
Арменци	471	35	506
Албанци	3.350	280	3.630
Турци	17.114	4.634	21.748
Татари	15.174	372	15.546
Гагаузи	752	18	770
Цигани	2.149	1.682	3.831
Други	1.911	12.530	14.441
Непознати	119	15	134
Всичко	253.093	184.038	437.131

67.000 души. Скриването на българитѣ е ставало, било като безразборно едни хора сж били описани за българи, а други за ромъни, било като цѣли български села сж били описани като ромънски. Авторътъ съ очитѣ си е виждалъ фишоветѣ на братя, отъ които единиятъ е записанъ като българинъ, а другиятъ като ромънецъ; такива фишове имаше и за бащи и синове, а не липсваха случаи, когато и цѣли чисто български села сж бивали записвани като ромънски. Такъвъ бѣше случаятъ, напримѣръ, съ селото Юлия отъ Тулчанския окръгъ.

Съ своитѣ 67.000 души, обаче, българското население представляваше едва 14% отъ цѣлото добруджанско население. При това, цифрата 67.000 души трѣбва да се приеме за вѣрна, защото ромѣнитѣ положили всички усилия да я увеличатъ, а българитѣ въ смѣсенитѣ комисии се стараеха съ всички възможни срѣдства да се убедятъ действително въ истинския произходъ на лицата, които подлежаху на изселване.

Кжде бѣха населени българитѣ въ Северна Добруджа

Една любопитна картина представляваше разположението на българскитѣ селища и въобще на българското население въ Северна Добруджа. Докато край самата нова граница имаше села, които имаха чисто български характеръ, по-навътре въ сегашната ромѣнска частъ на Добруджа българското население изведнажъ изчезваше, като въ селата оставаха съвършено малко българи, размѣсени между ромѣни, турци и други населения. Това положение траѣше до линията Кюстенджа — Черна вода, отъ която линия нагоре започваше нова маса отъ българско население. При това, прави впечатление, че колкото по-намаляваха българскитѣ селища отъ сегашната ни граница на северъ, толкова повече тѣ се групирваха къмъ морето, като накрая образуваха при Кюстенджа върхътъ на единъ тригълникъ, едното рамо на който се спускаше на югъ по брѣговата линия, другото се образуваше отъ българската граница, а третото постепенно се издигаше отъ границата при Дунава къмъ гр. Кюстенджа.

Българското население, намращо се на северъ отъ Кюстенджа, което представляваше и главната маса на Северно-Добруджанскитѣ българи, образуваше сжщо така единъ тригълникъ, долния

врѣхъ на който бѣ Кюстенджа, а основата се образуваше отъ делтата на Дунава. При това, колкото по на северъ се отиваше, толкова по-гъсто и по-компактно ставаше българското население.

Обяснението на този фактъ се крие въ това, че тамошнитѣ българи, които сж изселници отъ Котленско, Сливенско, Старо-Загорско и Търновско, сж били настанени първоначално въ Бесарабия, следъ което отново сж се придвижили, преминавайки за втори пътъ следъ 1.000 години Дунава отъ северъ къмъ югъ, за да заематъ досегашнитѣ си мѣстожителства.

Самото разпредѣление на българското население по зони на подкомисиитѣ, които имаше да го установятъ, е показано въ следната таблица, гдето сж обхванати българитѣ, приети само отъ подкомисиитѣ, безъ 1.400 души, приети допълнително отъ Главната комисия въ Кюстенджа:

(Вижъ таблицата на страница 23)

Както се вижда отъ горната таблица, най-голѣмъ е броятъ на българитѣ, намиращи се на северъ отъ Кюстенджа, докато тѣзи, намиращи се на югъ отъ нея, сж концентрирани повече около самата граница

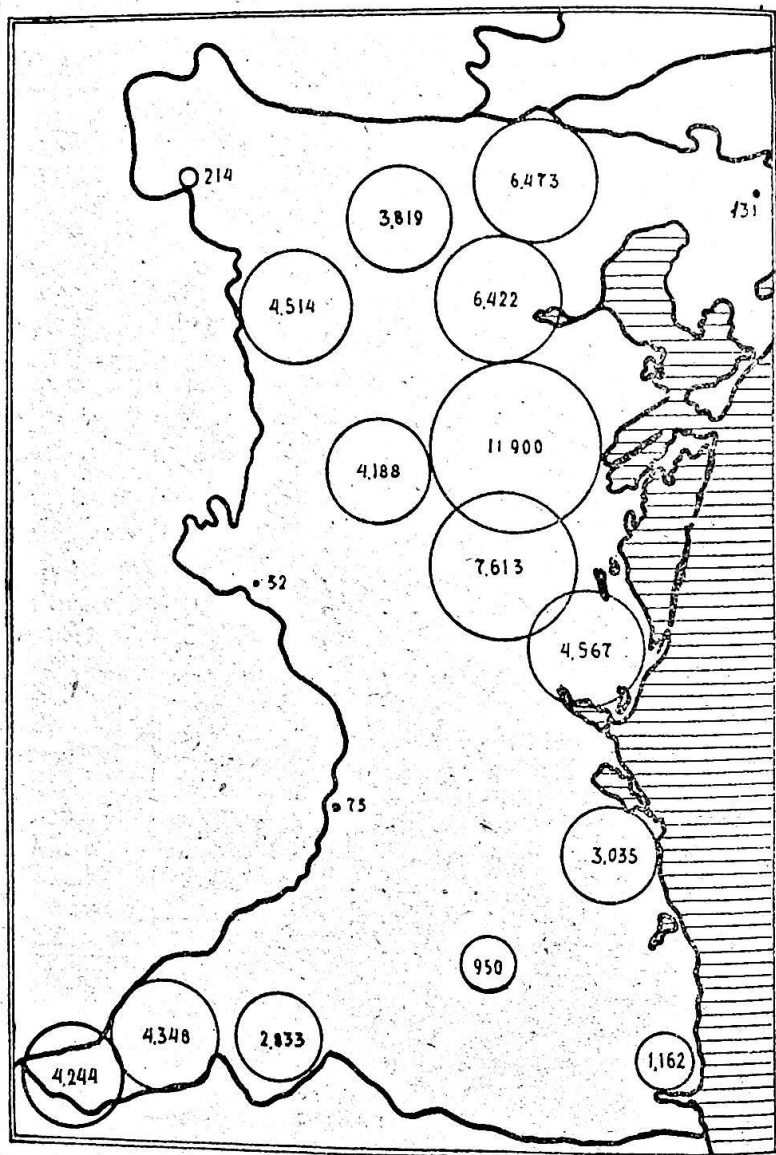
Изразено графически, разположението на българското население въ Северна Добруджа е показано въ картата, помѣстена на стр. 24. Въ тази карта съ кръгове сж показани мѣстноститѣ, въ които се намираха българитѣ. Голѣмината на кръговетѣ е пропорционална на броя на живущитѣ въ съответнитѣ райони наши населения, като вътре въ самитѣ кръгове е показанъ броя на българитѣ, които сж били открити въ казания районъ.

Едно обяснение, обаче, се налага по поводъ на българитѣ, намиращи се въ близость съ но

Брой на приетитѣ за изселване българи отъ
смѣсенитѣ подкомисии

Зона №	Седалище	Глави на семејства	Всичко из- селващи се
1	с. Принчипеле Михай	812	2.600
2	с. Реджеле Фердинандъ	291	1.219
3	гр. Бабадагъ	620	2.185
4	с. Зебилъ	1.113	4.237
5	с. Джуриловка	859	3.530
6	с. Мих. Когалиничану	1.044	4.081
7	гр. Тулча	511	1.257
8	гр. Сулина	42	131
9	с. Бешъ тепе	351	1.135
10	гр. Мачинъ	68	214
11	с. Горно Чамурлий	1.058	3.893
12	с. Черна	917	3.689
13	с. Печеняга	202	825
14	с. Касъмча	830	4.188
15	гр. Островъ	1.248	4.244
16	с. Липница	1.043	4.348
17	с. Добромиръ	669	2.833
18	гр. Мангалия	426	1.162
19	Кюстенджа (градска)	643	1.560
20	Кюстенджа (селска)	410	1.475
21	с. Байя (Хамамджи)	1.129	4.447
22	с. Фънтанеле	845	3.267
23	с. Синое	1.132	4.346
24	с. Гаргалъкъ	1.171	4.567
25	гр. Хършова	8	32
		17.442	65.465

воустановената българо-ромънска граница. По-неже българското население въ тѣзи райони бѣше разпрѣстнато въ множество села съ голѣма обща площъ, но българитѣ бѣха само по нѣколко души

Разположение на българското население въ Северна Добруджа

въ село, графическото изобразяване на този малък брой българи, разпръстнати върху голъма площ, дава впечатлението, че тѣ сж били събрани само въ нѣколко малки пунктове. Читателятъ трѣбва да има предвидъ, че групирането на кржговетѣ въ Южна Добруджа около центроветѣ на районитѣ не означава и съответно фактическо групиране на българитѣ само въ района на кржгчето. Едно такова групиране, обаче, сжществува въ частта, намираща се северно отъ Кюстенджа.

Затрудненията по преселването, следователно, бѣха значителни, поради голъмата отдалеченост на българскитѣ центрове отъ границата.

Стопанскиятъ обликъ на Северна Добруджа

Северна Добруджа имаше чисто земеделски характеръ. Този характеръ бѣше още по-силно подчертанъ при населението отъ български етнически произходъ. Така, докато въ България срѣдно 80% отъ населението се занимава съ земедѣлие, въ Северна Добруджа 93.5% отъ българското население живѣеше въ селата и около 95% се занимаваше съ земедѣлие.

Въ градоветѣ бѣха останали сравнително много малко българи. Смѣсенитѣ подкомисии успѣха да откриятъ, при най-голѣми старания отъ страна на ромънскитѣ делегати, само следнитѣ българи въ градоветѣ: (вижъ таблицата на стр. 26)

Като се има предвидъ, че въ Северна Добруджа общото градско население възлиза на 123.263 души, българското население представляваше само 3.6% отъ това население. Въ замѣна на това, селското население възлиза на 20% отъ общото селско население на Северна Добруджа, което достигаше цифрата 313.868 души.

Градско българско население въ Северна
Добруджа

Градъ	Глави на семейства	Всичко изселващи се
Бабадагъ	247	790
Тулча	494	1.218
Сулина	9	25
Мачинъ	17	47
Исакча	16	40
Островъ	5	12
Меджидие	13	33
Черна вода	19	75
Мангалия	218	528
Кюстенджа	643	1.560
Ефбрия	4	11
Карменъ Силва	15	54
Хършова	1	2
Всичко	1.701	4.395

Чисто земеделскиятъ характеръ на добруджанското стопанство и особено на българското Северно-Добруджанско население, не се нуждае отъ доказване. По-важно е да се види мѣстото на българското население въ Северно-Добруджанското земедѣлие.

Едно точно сравнение на всички елементи, които показватъ мѣстото на дадено население въ известна производствена областъ, не можа да се направи за Северна Добруджа, понеже липсватъ нѣкои статистически данни. По отношение на притежаваната земя, обаче, едно таково сравнение може да се направи. Като се има предвидъ, че българското селско население представлява около 20% отъ цѣлото селско население на Северна

Добруджа (19.86‰) неговото място въ притежаването на обработваеми площи е било следното:

Видъ площъ	Всичко	Отъ него притежание на българи	% на българското къмъ всичко
Обработв. площъ	721.658	130.000	18.0%
Естеств. ливади .	7.355	589	8.0%
Лозя	11.349	1.217	10.7%

Както се вижда, притежаваната обработваема площъ на българитѣ отговаря горе-долу на срѣдната притежавана обработваема площъ въ Северна Добруджа (само съ 2% по-малка отъ срѣдната), докато по отношение на естественитѣ ливади и на лозята, българското участие е около два пѣти по-малко, отколкото би трѣбвало да бжде съгласно общото съотношение на българското земеделско население къмъ цѣлото земеделско население на Северна Добруджа.

Въ сжщностъ, обаче, горната статистическа картина не дава точна представа за истинското положение на нѣщата, тъй като разпредѣлението на земята между българското население бѣше много по-уеднаквено и изравнено, отколкото бѣше между другитѣ населения и особено между ромънското, при което огромни имения се редуваха съ извънредно малки собствениости.

Една друга важна характеристика на българското население отъ Северна Добруджа е неговата голѣма работоспособностъ и трудолюбовостъ. Безъ да може да се изрази статистически това негово качество, то бѣше явно подчертавано и отъ самитѣ българи, които се отнасяха съ пре-

небрежение къмъ трудовитѣ способности на сѣ- селянитѣ си отъ други нѣкои народности, но бѣше още по-ярко изтъквано отъ ромънскитѣ обществени и стопански власти — главно агрономитѣ, които участвуваха въ смѣсенитѣ комисии отъ ромънска страна и които непрестанно хвалѣха трудовитѣ качества на българина, който тамъ бѣше отличенъ земеделецъ.

При едно сравнение съ останалитѣ народности на Северна Добруджа, би могло да се каже, че по богатство само германското малцинство стоѣше предъ българското, докато по трудолюбие, сигурно българското стоѣше на първо мѣсто. Затова и не веднажъ отъ официални мѣста се изтъкваше опасението, че следъ заминаването на българитѣ и замѣстването имъ съ цинцари, които вече се бѣха проявили като лоши земеделци, добруджанското земедѣлие може да претърпи значителна криза.

Северно-Добруджанското земедѣлие е еднообразно и е ориентирано почти изключително къмъ зърненитѣ храни. Произвежда се жито, царевица, много по-малко слънчогледъ и фасулъ. Овощнитѣ градини сж слабо застъпени, а лозята недостатъчно гледани. Това се дължи, обаче, не толкова на естествени природни причини, а главно на административни ограничения за засаждането на едни или други култури. Въ южната част на Добруджа се е сѣялъ и добивалъ тютюнъ отъ доста добро качество. Тамъ се е добивало и малко памукъ.

Притежаванитѣ земи отъ българското население отъ Северна Добруджа сж показани въ следната таблица:

Изоставена земя

Видъ	Хектари	Хиляди леи	Видъ	Хек- тари	Хил. леи
Ниви . .	123.527'1	1.586.153	Гори . .	49'4	1.373
Градини .	975'0	31.454	Пасбища .	583'6	11.931
Лозя . .	1.216 5	54.065	Други . .	109'2	7.105
Всичко .	125.718'6	1.671.672		742'2	20.409

Забележка: За разпредѣлението на горнитѣ земи по райони на преселническитѣ комисии вижъ сп. „Економистъ“, Варна, год. 3. кн. 1. 1941.

По отношение на притежавания добитѣкъ и движими собствениности отъ Северно Добруджанци, мжно може да се направи единъ точенъ инвентаръ, но процентно на 100 жители единъ такъвъ инвентаръ може да се направи възъ основа на данни за 95% отъ преминалитѣ хора и животни.

Така, споредъ ромънската гранична статистика, приключена на 10 декемврий 1940 г., следъ която дата сж преминали само 2 села съ общо 2,500 души жители, българитѣ сж изнесли съ себе си следнитѣ количества добитѣкъ и инвентари: (вижъ таблицата на стр. 30)

Горната статистика може да се счита за точна по отношение на всички показани въ нея видове, съ изключение на каруцитѣ, тъй като известенъ брой каруци преминаха границата разглобени и натоварени на вагони, като конетѣ се впрѣгаха по три и по четири въ една кола, за да не се отдѣлятъ много хора за трудния пѣтъ по шосето.

Северно-Добруджанци въ сравнение съ населението отъ стара България

Едно сравнение на градското население въ Северна Добруджа съ това отъ стара България

	Преминали границата броя	на 100 жи- тели се па- датъ броя:
Хора	57.739	—
Рогатъ добитъкъ	12.749	22'08
Коне	21.706	37'59
Магарета	443	0'76
Свине	10.714	18'53
Овци	185.515	321'29
Кози	1.370	2'37
Птици	93.186	161'39
Каруци	10.914	18'90
Автомобили	15	0'01

е невъзможно поради липсата на статистически данни. По общи впечатления, обаче, тамошното българско население е, срѣдно взето, по-богато отъ това въ стара България, което се обяснява главно съ търговския характеръ на заниманията му и съ по-голѣмата оживеностъ на двата града, въ които бѣше събрано това българско население: Кюстенджа и Тулча.

Едно статистическо сравнение между селското население отъ Северна Добруджа и стара България, обаче, е възможно и то ни дава следната картина:

1) По отношение на обработваемата площъ, Северно-Добруджанското население е повече отъ два пѣти по-добре снабдено, отколкото е българското население отъ стара България. Тукъ не би могло да се приложи сравняването на разполагаемата площъ отъ селско домакинство“, понеже при преселването за отдѣлно домакинство се считаше всѣки пълновъзрастенъ човѣкъ; следствие на което домакинствата иматъ по-малкъ

съставъ, отколкото сж въ България и отколкото бѣха въ действителностъ. Ето защо, сравнението би трѣбвало да се прави възъ основа на даннитѣ „на глава отъ селското население“. Гжстотата на Северно-Добруджанското селско население върху квадратенъ километъръ обработваема площъ е значително по-малка, отколкото е въ България. Така, въ Северна Добруджа на 1 квадратенъ километъръ обработваема площъ се падатъ 48 души земеделци, докато въ стара България се падатъ по 116 души (и въ двата случая се изпускатъ пасищата). Притежаваната поземлена собственост на глава отъ селското население съответно на това е 9'0 декара на глава отъ селското население въ стара България и 20'8 декара на глава въ Северна Добруджа. Тази по-малка гжстота на населението на квадратенъ километъръ, обаче, не дава съответно на това по-голямъ доходъ на глава отъ населението, тъй като сушата и ограниченията въ засажданията на доходоносни култури намаляватъ чувствително дохода.

2) По отношение на притежавания добитъкъ може да се направи сравнение, само като въ броя на добруджанското население, се включи и градското, т. е., съ една възможна грѣшка до 5%, тъй като ромънскитѣ гранични власти не сж правили разлика между селско и градско население при установяването на статистикитѣ за преминалитѣ границитѣ изселници.

Това сравнение за притежавания добитъкъ на 100 души между стара България и Северна Добруджа дава следната картина: (гл. табл. стр. 32)

Както се вижда, разликата между притежавания живъ инвентаръ въ стара България и Северна Добруджа не е голѣма, дори въ известни отношения, притежаванитѣ животни въ Северна

На 100 души се падатъ

	Въ България	Въ Северна Добруджа
Рогатъ добитъкъ	38'48	22'08
Коне	10'15	37'59
Свине	17'38	18'53
Овце	180'38	321'29
Кози	18'54	2'37
Птици	246'22	161'39

Добруджа сж процентно по-малко, отколкото въ България.

Особено значителни сж разликитъ въ притежавания едъръ рогатъ добитъкъ и конетъ. Явно е отъ сравнението на даннитъ за тѣзи животни, че въ Северна Добруджа се употребява като впрегната сила много повече конътъ отколкото волътъ. Нѣщо повече, съотношението между крави и волове въ Северна Добруджа е въ полза на кравитъ, докато у насъ воловетъ сж по-многобройни.

Общо взето, обаче, като се приеме, че рогатиятъ добитъкъ и конетъ представляватъ отъ себе си впрегатната работна сила на селското стопанство, Северна Добруджа е поставена по-добре, отколкото населението въ стара България, като въ Добруджанския случай едриятъ добитъкъ достига до 56.67 броя на 100 души, срещу 48.63 броя въ стара България, което отговаря и на по-голѣмитъ нужди отъ работенъ добитъкъ, поради по-вечето земя.

Забележително е и голѣмото предимство, което иматъ Северно-Добруджанскитъ селяни по отношение на овцетъ, които сж съ около 80% по многобройни, отколкото въ стара България, въ

замѣна на което козитѣ сж на изчезване, което е една добра проява съ огледъ на запазването на горитѣ.

Даннитѣ за притежаванитѣ птици не характеризиратъ и не отразяватъ истинското положение, защото при преселването голѣмъ брой отъ тѣхъ бѣше продаденъ, поради трудноститѣ на транспорта. Много по-малкиятъ брой притежавани птици, следователно, трѣбва да се отдаде на за-калането или на продаването на частъ отъ птици-тѣ, а не на едно по-слабо тѣхно отглеждане.

3) По отношение на земеделския инвентаръ сжщо така още не могатъ да се направятъ статистически сравнения, но тѣзи, които имаха възможностъ да проследятъ неговото превозване въ България по желѣзницата, трѣбва да се съгласятъ, че общо взето Северно-Добруджанското земеделѣие е по-добре съоржжено, отколкото българското, що се отнася до индивидуалното земеделско стопанство. Въпросъ е, обаче, дали въ България липсва въ по-голѣма степенъ едъръ инвентаръ, следъ като доставката на такъвъ се пое отъ кооперациитѣ и отъ самостоятелни предприятия.

4) По отношение на кжшитѣ, Северно-Добруджанското население бѣше поставено по-добре, отколкото е поставено срѣдното селско семейство въ стара България. Срѣдната българска кжща тамъ имаше единъ холъ и две стаи, разположени въ страни отъ него. Безъ прѣко съобщение съ жилищнитѣ стаи, обикновено подъ сжщия покривъ, се намираха домакинскитѣ помѣщения: най-близу до жилищата кухнята, следъ това яхъритѣ и най-после плѣвнята. Хамбарътъ обикновено е не особено голѣмъ (излишецитѣ отъ зърнени храни се продаватъ на пазара), но въ замѣна на това оборитѣ сж добре построени.

* * *

Съ горнитѣ данни, се завършва цифровата характеристика на българското население отъ Северна Добруджа, което дойде въ България, за да засили съ труда си и съ способноститѣ си българското земеделско производство.

Това население отъ сега нататъкъ ще заработи спокойно и покровителствувано отъ държавата за собственото си и национално благополучие. То има въра въ силитѣ си и ние нѣмаме никакво основание да се съмняваме въ тѣхъ. Въ Ромъния българското Северно-Добруджанско население се ползуваше съ реномето на „господари“. То носѣше гордо това свое прозвище и правѣше всичко възможно за да го оправдае. Сега, въпрѣки сълзитѣ и страданията на преселниците, нашитѣ Северно-Добруджански „господари“ ще намѣрятъ широко поле за развиване на силитѣ си и за създаването на едно ново и благоденствуващо земеделіе въ границитѣ на родината.

II ЧАСТЪ

Преселението на северно-добруджан- скиятъ българи презъ 1940 година

(Лични впечатления)

Съвсемъ неочаквано, завръщайки се отъ закъснѣлия ми отпускъ презъ м. октомврий, научихъ новината, че заедно съ нѣколцина други колеги отъ Народната банка съмъ посоченъ да взема участие въ подкомисиитѣ, които заминаваха на следния день за Ромъния, за да подготвятъ и подпомогнатъ преселването на Северно-Добруджанскитѣ българи. Естествено, тази новина ме развълнува, защото не е малка работа да можешъ да видишъ отблизу и да изживѣшъ едно масово преселване на частъ отъ своя народъ, който се е вживѣлъ съ земята си и е пустналъ дълбоки корени въ люлката на държавата ни.

Не бѣше малко, това разбрахме отлично покъсно, когато се сблъскахме съ цѣлата сложностъ на преселването. Но въ първия день на научаването на тази новина, всичко се обърка, цѣлата смѣсица отъ мисли и отъ очаквания се стопи въ нескончаемото тичане отъ служба на служба, отъ човѣкъ на човѣкъ, докато най-после всички формалности и приготовления се свършиха. И най-после... заминавахме. Отивахме къмъ многохиляднитѣ българи, които съ свито сърдце ни очакваха и брояха малкото дни, оставащи до нашето появяване на хоризонтитѣ имъ, а следъ това и до последното сбогомъ съ старата благодатна земя, която трѣбваше за винаги да напустнатъ.

Пътуването

Нашето тръгване за Ромъния стана съвсемъ набързо. Изненадаха ни съобщението за заминаване въ понеделникъ сутринята на 14 октомврий и ни казаха, че ще трѣбва да заминемъ на следния день най-късно. Както става въ такива случаи, всички се втурнаха къмъ секретаря на Министерския съветъ да питатъ какво трѣбва да правятъ. Човѣкътъ ни пожела само „топли дрехи, добъръ пътъ и успѣхъ въ работата“. Снабдени съ тѣзи пожелания, съ по единъ дипломатически паспортъ и съ поръчка да се обърнемъ веднага къмъ Букурещката ни легация за инструкции, ние се натоварихме на Русенския влакъ, безъ да можемъ дори да си вземемъ сбогомъ съ близките ни и потеглихме къмъ Дунава и къмъ Ромъния, за да изпълнимъ дълга си.

Вечерниятъ пътнически влакъ за Русе прибра четиридесетината делегати, второкласните купета се изпълниха съ хора и едва що се размѣниха първите запознанства и първите въпроси, машината изригна гъсти кълба димъ, влакътъ тежко се раздвижи и все по-бързиятъ монотоненъ шумъ на колелата ни напомни, че следъ записаната по тръгването започва новата действителность.

Скоро разговоритъ утихнаха, въ неотопленитъ вагони стана студено и първата нощъ премина въ полубудно състояние и въ очакване на следния день, който трѣбваше да ни донесе разрешението на много неизвестни.

На сутринята тъмносинята ивица на Дунава изпъкна ненадейно предъ насъ и ние видѣхме малкия ромънски параходъ, който обслужва преминаването отъ Русе до Гюргево, бързо да пори водитъ, приближавайки се къмъ българския брѣгъ.

На митницата бѣхме посрещнати любезно отъ нашитѣ митничари, които си взеха бележка отъ дипломатическитѣ ни паспорти и не ни прегледаха багажитѣ. Очаквайки да вземемъ билети за параходчето, ние видѣхме и любопитната сцена на бѣгството на трима англичани отъ Ромъния. Както е известно, следъ навлизането на германскитѣ войски въ северната ни съседка, всички англичани, съ изключение на нѣколко легационни и консулски чиновници, напуснаха страната. Тѣзи трима, двама господа и една дама, бѣха може би едни отъ последнитѣ, защото по запѣхтѣнитѣ имъ лица се четеше ясно облекчението, което чувствуваша, напускайки близкото германско съседство и безпокойството, което все пакъ изпитваша, влизайки въ страната на бившитѣ германски съюзници.

Нашитѣ митничари се отнесоха внимателно съ тѣхъ, поразровиха малко двадесетината имъ куфари и денкове, надникнаха въ калѣфитѣ на тоягитѣ за голфъ, докоснаха коприненото бельо и многобройнитѣ костюми въ куфаритѣ-гардероби и ги оставиха да си затварятъ отново багажитѣ — една хамалска работа, която англичанитѣ изглежда отдавна не бѣха правили, защото много се потиха докато я свършатъ. Виждаше се, обаче, че вдигатъ и слагатъ денковетѣ съ удоволствие, което по-късно разбрахме, че е много лесно обяснимо.

Петъ минути по-късно, северниятъ вѣтъръ ни забрули всрѣдъ водитѣ на Дунава, който леко се вълнуваше и изпращаше студени капки вода въ лицата ни. На ромънската митница, митническитѣ власти бѣха изненадани отъ пристигането на толкова много дипломати, които, осланияйки се на дипломатическитѣ си визи, бѣха позабравили да се справятъ съ нѣкои ромънски разпоредби по отношение на вноса на девизи и цигари. Мит-

ничаритѣ се поразговориха по телефона съ Букурещъ, поприказваха си и съ насъ, пъкъ току направиха изключение и оставиха дипломатическитѣ ни багажи непокътнати.

Следъ два часа, влакътъ бавно влѣзна въ огромната „Гара де Нордъ“ на Букурещъ. Подъ стъкления куполъ на тази грамадна гара, гъмжеше хиляденъ народъ. Казаха ми, че срѣдно дневно въ Букурещъ пристигали и заминавали 100,000 пътници. Двама чиновници отъ нашата легация се бѣха погрижили да ни снабдятъ съ легла въ най-скжпитѣ хотели и скоро една върволица отъ таксита ни понесе по оживенитѣ улици на ромънската столица къмъ нейния центъръ.

Случи се, че нашиятъ хотелъ бѣше въ непосредствено съседство съ кралския дворецъ. Това ни даде възможностъ още веднага да почувствуваме темпото и характерното на Букурещъ. Тамъ улицитѣ сж много по-оживени отъ Софийскитѣ; свѣтлиннитѣ реклами свѣтватъ и гаснатъ, пишейки примамливи думи и изразителни фигури, колони отъ автомобили се движатъ бързо и безшумно (тамъ е забранено даването на звукови сигнали) и хилядна тълпа изпълва улицитѣ. Въ архитектурно отношение, проличава желанието да се даде видъ, че Букурещъ е столица на богата държава. Затова и по булевардъ Братиану се издигатъ много жилищни блокове отъ 8-10-12 етажa, между които злополучниятъ „Карлтонъ“ заемаше едно отъ най-виднитѣ мѣста. Но освенъ този булевардъ и нѣколкото нови квартали въ северната частъ на града, гдето сж разположени вилитѣ на голѣмитѣ богаташи, Букурещъ е по-назадъ въ благоустройствено отношение, отколкото може да се помисли, а ние, който имахме слабостта на всѣка крачка и въ всичко да правимъ сравнение между Бъл-

гария и Ромъния, потайно и съ задоволство от-кривахме, че общо взето, София е много по-добре планирана, много по-равномѣрно застроена и много по-чисто поддържана. Тамъ липсватъ правитѣ софийски улици, като дори и главната имъ улица „Калеа Викторией“ криволичи и унищожава хубавата переспектива, която би трѣбвало да даде. Малкитѣ кжщици изобилствуватъ дори въ самия центъръ, масовиятъ блокътъ строежъ липсва, или по-скоро се е деформиралъ въ по-стройката на нѣколко десетки блокове — облакодери, въ които обитаватъ само най-богатитѣ хора, защото мѣстата и строежитѣ въ центъра сж твърде скжпи. Красивитѣ околности, които София има и близостта на Витоша не могатъ да се замѣстятъ отъ изкуственото езеро, построено край Букурещъ, гдето лѣтно време сж устроени плажове и се намиратъ седалищата на нѣколкото яхтъ—клубове на тия, които иматъ възможность да упражняватъ този скжпъ воденъ спортъ.

Не зная дали повече съ очитѣ или съ сърдцата си, но ние, българитѣ, почувствувахме далечната София — съ нейнитѣ тихи улици, съ широкитѣ ѝ зелени градини, съ стройната Витоша, съ свежата си прохлада и съ безбройнитѣ „кооперации“, въ които се гушатъ скромни апартаментчета отъ по две и три стай — много по-мила, по-приветлива и по-спретната.

Пъкъ щомъ го почувствувахме, защо да го не кажемъ?

Представление за трима германци и десетъ българи

Презъ миналото лѣто една група ромънски чиновници отъ Народната банка бѣха на официално посещение на нашата Народна банка за около една седмица. Научавайки се, че има чиновници отъ Б. н. банка въ Букурещъ, чиновниците отъ Ромънската народна банка побързаха да ни намѣрятъ и ни предложиха услугитѣ си да ни запознаятъ набързо съ общия видъ на Букурещъ и съ това, което е най-характерно отъ неговия театраленъ животъ. Заведоха ни съ отобусъ изъ града, отъ което у насъ останаха впечатления, които сж резюмирани малко погоре, а вечеръта ни заведоха на оперета.

Първоначално ние помислихме, че съ показването на оперета, когато сжщия день имаше опера и голѣмъ симфониченъ концертъ, тѣ сж пожелали да ни дадатъ една възможность да прекараме по-весело и по-забавно малкото време, което имахме на разположение въ ромънската столица. Следъ свършването на представлението, обаче, разбрахме, че това представлѣние бѣше най-сполучливо избраното, за да ни покажатъ най-сжщественото отъ това, което ромънитѣ изживѣваха по онова време. Затова и ще разкажа съсемъ накратко за оперетата, която гледахме. Тя се представяше въ оперетния театъръ Алхамбра. Носи заглавие „пазарътъ на цѣлувкитѣ“ и сюжетътъ ѝ е взетъ отъ едни обичай на трансилванскитѣ ромъни. Фабулата е добре нагласена: Въ страната на „моканитѣ“ (така се наричатъ тамошнитѣ ромъни) народътъ живѣе всрѣдъ голѣмитѣ карпатски планини, отдалеченъ

отъ чужди влияния и запазилъ старитѣ си традиции и народни пѣсни. Понеже всички живѣятъ разпрѣснато, веднажъ въ годината на опредѣлено мѣсто се събиратъ момитѣ и ергенитѣ отъ цѣлата област на „сгледа“. Щомъ нѣкой ергенъ и нѣкоя мома се харесатъ, ергенътъ отива, цѣлува момата, тя му отвърща и съ това е обявенъ годежътъ имъ. Именно този обичай е далъ названието на оперетата „пазарътъ на цѣлувкитѣ“.

На пазара на цѣлувкитѣ вече три години подъ редъ се явява най-личниятъ момъкъ на областта и най-голѣмиятъ пѣвецъ на тази страна, безъ да може да си хареса девойка. Отъ Америка, обаче, пристигатъ, за да направятъ оригинални филмови снимки отъ този обичай, единъ режисьоръ, една американка-артистка и една ромънка, станала артистка въ Холивудъ. Последната произхожда сжщо така отъ страната на мочканитѣ. Тя се облича въ национална носия, пѣе вълшебни народни пѣсни, които действително сж много хубави, увлича левентътъ-момъкъ и той я цѣлува, желаейки да се ожени за нея. Цѣлата тази сцена е филмирана отъ едно скришно жгълче отъ американцитѣ, които искатъ на тази основа да направятъ нѣкакъвъ филмъ въ Америка. Въ най-нѣжния моментъ, американцитѣ, за които работата е вече свършена, излизатъ безцеремонно на сцената, предлагатъ единъ купъ долари на младия момъкъ за възнаграждение и разрушаватъ цѣлата идилия на любовта на двамата млади пѣвци. Между тѣхъ, обаче, се е създала вече духовна връзка, тѣ не могатъ лесно да се раздѣлятъ и най-после, следъ многократнитѣ предложения на американцитѣ, младиятъ левентъ се съгласява да отиде съ тѣхъ въ Америка, гдето да играе въ единъ филмъ. Следватъ сцени, твърде духовити, отъ пжтуването, отъ

самата Америка и отъ връщането имъ следъ разочарованието, което изпитватъ, виждайки бѣсния материализмъ на американцитѣ, за които нѣма друго освенъ долари, нѣма чувства, нѣма националностъ, нѣма нищо друго, което да осмисля и оживява личността. Оперетата завършва отново въ дълбокитѣ дебри на Карпатитѣ, гдето двамата бивши филмови артисти отново ставатъ горяни и заживяватъ съ беднотията и съ пѣснитѣ си, но пакъ свободни и волни.

Музиката на тази смислена и добре съставена оперета е изпъстрена съ ромънски народни пѣсни и цѣлата е изградена върху мотиви отъ такива пѣсни. Навсѣкжде, гдето това е било възможно, авторътъ е вмѣквалъ горещи патриотични думи и силни изрази. Общата тенденция, изразена по извънредно живъ начинъ, е болката за изгубенитѣ земи, гдето оставатъ милиони ромънци подъ чуждо владичество. Нѣмаше пѣсень, нѣмаше край на действие, нѣмаше дори жива реплика, която да не издаваше скръбта, която е налегнала Ромъния поради загубата на тѣзи краища.

Единъ отъ нашитѣ водачи-ромъни, бѣ предупредилъ артиститѣ — негови приятели, че въ салона има десетъ души българи отъ преселническитѣ комисии. Освенъ насъ, на първитѣ редове се забелязваха трима германски офицери — младежи на около 22—25 години, носящи всички знацитѣ на желѣзния кръстъ. И макаръ салонътъ да бѣше пълненъ и да се тресѣше отъ ржкоплѣскания, а понѣкога дори да избухваше въ сълзи, вниманието на артиститѣ бѣше съсредоточено само върху насъ — десетътѣ българи и тримата германци. Тѣ искаха въ нещастieto си да ни покажатъ, че не заслужаватъ тази сждба и че макаръ и дълбоко да сж засегнати, у тѣхъ стои

будно националното чувство, което не се е отказало отъ земята си. Нѣкои моменти отъ оперетата добиваха дори патетиченъ характеръ. Малки девойки, съ нѣжни лица и хубави гласове, стискаха юмручетата си на сцената и пѣха наистина съ сълзи на очи. Представлението стана национална демонстрация, публиката въ театъра се превърна на участница въ патриотиченъ митингъ.

Единственитѣ безпристрастни наблюдатели, които се интересуваха толкова отъ съдържанието на пиесата, колкото и отъ нейното изпълнение, бѣхме ние — чужденцитѣ — германци и българи. Еднитѣ бѣха отишли въ Ромъния по военни причини, а другитѣ — да отведатъ въ нови домове едно голѣмо население.

Следъ завършването на представлението, единъ отъ нашитѣ колеги, който рѣдко дава изразъ на мнението си по отношение на ромънитѣ, каза: „уважавамъ хората, които могатъ така да чувствуватъ и така да проявяватъ националнитѣ си чувства, независимо отъ това, къмъ коя националностъ принадлежатъ“.

Малко по-късно, чувствувайки деликатното положение, въ което бѣхме поставени, защото ние си бѣхме върнали, отнемайки я отъ Ромъния, една чисто българска земя, азъ запитахъ единъ отъ ромънитѣ, който бѣ взелъ грижата да ни доведе на това представление. „Отнася ли се тази оперета и за Южна Добруджа“? — Не, тамъ въпросътъ за насъ е окончателно ликвидиранъ, бѣ отговорътъ. По-късно, ние много пжти и отъ много мѣста чувахме сжщата декларация. Дано е истина!

Представлението за десетѣтъ българи и тримата германци бѣ свършено. Ние образувахме две малки групи, които се приближиха последни

къмъ гардеробитѣ. Къмъ насъ се отправяха любопитни погледи, които като че ли искаха да ни кажатъ: „Ето видѣхте ли, вие ни подценявахте, а сега виждате какво представляваме“. По-късно видѣхме още много други особености на ромънския народъ, които ни доведоха по-близко до действителността. Тѣхъ ние открихме въ Добруджа, къмъ която потеглихме на следния день.

Къмъ Добруджа

Къмъ Добруджа! Кой българинъ би стоялъ спокоенъ при това име?

А ето, отново събрани подъ куполитѣ на „Гара де Нордъ“, намъ ни трѣбватъ само нѣколко крачки до вагонитѣ на бързия влакъ, за да бждемъ отнесени въ нѣколко часа тамъ, гдето ни чака едно угрижено население и сълзитѣ на десетки хиляди хора, които ще бждатъ изкоренени отъ роднитѣ имъ огнища. Предварително ние вече знаехме сериозността на задачата, съ която ще има да се справяме. Но никой не можеше да ни каже, че тази работа ще бжде толкова разностранна и че ще правимъ може би всичко, освенъ да служимъ литургия.

И тукъ, обаче, Добруджа за насъ бѣше още неизвестностъ. Влакътъ тракаше и ни полюляваше по правата като игла желѣзопътна линия отъ Букурещъ до Кюстенджа. Околниятъ пейзажъ бѣше монотоненъ — едно безкрайно поле, безъ никакви хълмове, дори безъ селища около линията. Отъ време на време огромната постройка на нѣкой силозъ за зърнени храни профучаваше край прозорцитѣ ни и пакъ се проточваше безкрайното поле, по което лудо бѣгаше влакътъ. Най-после стигаме Дунава. Започва прочутиятъ мостъ на Росетти, който наистина е едно гениално творение на техниката. Италианскиятъ инженеръ, който е строилъ моста и на чието име сж кръстени много улици изъ ромънскитѣ градове и не по-малко села изъ различнитѣ области на страната, е оставилъ едно дѣло, на което и днесъ,

следъ толкова години, се очудва всѣки пжтникъ който минава за пръвъ пжтъ по моста.

Простнатъ върху два ржкава на Дунава и върху безкрайни блата между ржкавитѣ, той продължава съ километри всрѣдъ вода и оставя впечатлението, че влакътъ върви въ нѣкакво море, което се вълнува подъ колелата, готово да разруши основитѣ на моста.

И понеже българинътъ е по природа любознателенъ и впечатлителенъ, нашитѣ многобройни дипломати увиснаха на прозорцитѣ, за да се насудятъ на тази величествена постройка. Веднага, обаче, се разтичаха цивилни лица и влаковиятъ персоналъ, замахаха съ ржце и заговориха на непознатия имъ езикъ. Най-много се чуваше нѣщо като „Домнуле, е опритъ“, което по-късно разбрахме, че значело „господине, забранено е!“ Цивилнитѣ били легионерска полиция, която въ последствие се изправяше на всѣка крачка по пжтя ни като нѣмъ и мраченъ свидетел на нашата нерадостна работа. Ние, разбира се, седнахме по мѣстата си, но не престанахме да надничае презъ затворенитѣ прозорци. Ето, следъ дълго пжтуване „по водата“, най-после се показва и плавателния източенъ ржкавъ на Дунава, на брѣга на който е разположенъ градътъ „Черна Вода“.

Брѣгътъ на Добруджа тукъ е високъ и величественъ, какъвто е въобще дѣсниятъ брѣгъ на Дунава, докато лѣвиятъ брѣгъ чезне въ непроходими блата и гладко преминава въ необятната ромънска равнина. Въ едно хлътнало мѣсто на брѣга е скритъ отъ севернитѣ вѣтрове малкиятъ градецъ, който нѣкога е билъ съ българско население, което му е дало и името, но въ когото смѣсенитѣ комисии намѣриха само 18 семейства съ 75 души българи.

Отъ тукъ започваше Добруджа.

Добруджа безъ хората

Преди да разкажа отдѣлни епизоди и впечатления отъ преселването, интересно би било да запозная търпеливитѣ читатели и съ това, което представлява Добруджа безъ хората, т. е. съ нейната топография, градове, характерни особености и т. н.

За Добруджа у насъ се знае, че е една безкрайна равнина, суха и винаги жадна за дъждъ, съ богато земеделско производство и съ нѣколко голѣми градове.

Въ сжщностъ, макаръ да е равнинна областъ, гънкитѣ на земята сж доста голѣми и ѝ придаватъ хълмистъ видъ. Южната частъ, която започва отъ сегашната ни граница съ Ромъния, е най-равнинната, като, колкото се отива по-на северъ, неравноститѣ ставатъ все по-голѣми, докато най-после при Бабадагъ, който се намира доста на северъ отъ Кюстенджа, започватъ така нареченитѣ Бабадашки планини, приличащи въ нѣкои отношения на Люлинъ планина и достигащи до около 500 метра височина, което е доста много, като се има предъ видъ, че подножието имъ започва отъ морското равнище. Споредъ сведенията, които получихме, това сж едни отъ най-старитѣ планини въ Европа, които поради дълговѣчието имъ, постепенно сж се улѣгали, докато днесъ сж спаднали до сегашната имъ малка височина.

Въ тази нагънато-равнинна областъ, селищата се виждатъ трудно отдалечъ, защото тѣ сж скжтани въ дъната на малкитѣ котловини, които се срѣщатъ въ общата равнинна мѣстностъ, за да избѣгнатъ стихийнитѣ северни вѣтрове, които

бушуватъ изъ тѣзи мѣста, особено зимно време. Селата, обаче, сж добре планирани, съ голѣми дворове край кжщитѣ, възлизащи сръдно на 2,500 до 4000 кв. м., и съ улици, които приличатъ на софийски булеварди. Не дай Боже, обаче, да изпаднешъ въ дъждовно и кално време изъ тѣзи булеварди. Ще си останешъ затъналъ тамъ, докато те изядатъ селскитѣ кучета!

Пжтищата изъ Северна Добруджа се намираха въ много лошо състояние, дори въ плачевно състояние. Ние бѣхме несправедливи, като казвахме, следъ заемането на Южна Добруджа, която тѣ наричатъ „Кадрилатера“ (четиригълника), че сж изоставили пжтищата и общественото благоустройство, защото земята е бивала винаги спорна. Не, това изоставяне не се отнася само до Южна Добруджа, то се разпростира чакъ до Сулина и представлява една отличителна черта за цѣла Добруджа. „Първостепеннитѣ“ пжтища, като това между Кюстенджа и Тулча, иматъ дупки отъ по 30 см. по ширината на цѣлия пжтъ, а второстепеннитѣ шосета сж осѣяни съ ями. Въ дъждовно време само дълбоко врѣзанитѣ следи отъ селскитѣ коли отличаватъ тѣзи шосета отъ околната подпухнала земя.

Изъ нашия пжтъ къмъ „резиденцията“ на подкомисията, която образувахме съ г. Иванъ Кокошковъ, трѣбваше да минемъ веднажъ по едно шосе, прокарано въ живописна мѣстностъ, което се намираше въ ужасно състояние. Нашиятъ каруцаръ (тамъ каруцата бѣше редовното ни превозно сръдство) знаеше руски и съ помощта на единъ смѣсенъ българо-руски езикъ се разбирахме доста добре. Запитахъ го, какво е това изоставено шосе. — „Ехъ, господине, отговори той, това шосе го правиха българитѣ презъ 1916 година, пъкъ сега като не трѣбва много на ро-

мънитѣ, та не сж го поправяли". Макаръ и колата да се друсаше страхотно, стана ми приятно, че се возя по българско шосе, строено отъ български инженери и за български нужди. Нищо, че сега е изоставено. Все пакъ покрай него селянитѣ отъ Северна Добруджа още продължаватъ да ценятъ българитѣ за построенитѣ нѣкога си пжтища...

Северна Добруджа бѣше по време на преселването военна зона. Въ всѣко село бѣше настаненъ по нѣкой полкъ. Очакваниятъ фронтъ бѣ къмъ Дунава, затова колкото по-близо бѣха селата до рѣката, толкова по-леки части бѣха настанени въ тѣхъ, а въ тия, разположени по-къмъ вътрешността се намираха артилерийски полкове, щабове на дивизии и др. п. Въпрѣки голѣмата важностъ, която ромънитѣ отдаваха на Добруджа въ военно отношение, която важностъ проличава отъ безкрайнитѣ окопи и противотанкови ровове, които се проточватъ на стотици километри дължина, пжтищата не бѣха въ състояние да понесатъ единъ значителенъ воененъ трафикъ. Мостоветѣ бѣха срутени почти навсѣкжде още отъ преди две-три години, автомобилитѣ и каруцитѣ минаваха рѣкитѣ въ бродъ, а щомъ завалѣше дъждъ, бродоветѣ се минаваха съ помощта на коне и волове, които се впрѣгаха въ моторнитѣ превозни сръдства. За защита отъ бързо неприятелско нахлуване, тѣзи развалени пжтища бѣха още и препрѣчени отъ стени, разположени на близу една до друга и заемащи три четвърти отъ пжтя, така, че единъ автомобилъ може да мине между тѣхъ само съ остри завои и като намали бързината до „ходомъ". Въ страни отъ тѣзи стени отъ натрупани камъни, бѣха изкопани трапове, дълбоки до два метра и широки три метра, въ които невнимателниятъ маневристъ можеше лесно да увлѣче колата си.

Ние имахме възможност да пропжтуваме четири пжти разстоянието между Кюстенджа и Тулча (130 клм.), возени отъ единъ много опитенъ шофьоръ. Веднажъ пжтувахме въ лошо време. Равномѣренъ дъждъ се изсипваше вече втори день и лепкавата калъ бѣше покрила съ дебелъ слой шосето, така че не можеше да се вижда где има дупки и где нѣма. Колата развиваше максимумъ 25 клм. въ часъ и на всѣки неколко стотинъ метра се подхлъзваше въ страни. Минахме сжщото шосе и следъ като бѣше съвсемъ изсъхнало. То приличаше на гробища и максималната скоростъ, която можахме да развиемъ бѣ 45 километра.

Самитѣ села се различаватъ много едно отъ друго, въ зависимостъ отъ това, каква народностъ ги обитава. Ако селото е германско, то може да има въ отдѣлни рѣдки случаи дори и електрическо освѣтление. Ако е циганско — може да нѣма дори и кжщи въ истинския смисълъ на думата. Българскитѣ села бѣха срѣдно взето най-добритѣ следъ германскитѣ. Спретнати кжщички, бѣло варосани, чисти балкончета предъ кжщитѣ, приветливи стай, голѣми окачени икони по стѣнитѣ и добре подредени стопански постройки въ двороветѣ, ето това бѣха българскитѣ села въ Северна Добруджа. Имаше, наистина и между тѣхъ схлупени кжщи на бедни хорица, които нѣмаха дори собствена земя и работѣха като ратаи на побогатитѣ, но срѣдната кжща на българитѣ бѣше спретната, хубава и чиста, за разлика отъ гръцкитѣ, турски и други кжщи, които общо взето стояха по-долу отъ нашитѣ.

Всички очакваха съ интересъ да видятъ добруджанскитѣ градове, особено прочутата Кюстенджа, която се разви както като голѣмъ стопански центъръ, поради това, че е единственото

голѣмо пристанище на Ромѣния, така и като курортно мѣсто поради прочутитѣ курорти Мамая и Карменъ Силва, намиращи се въ околноститѣ ѝ. Впечатленията ни отъ този градъ сж доста смѣсени. Пристанището, което презъ време на нашето пребиваване бѣше замрѣло поради почти пълното прекъсване на морския трафикъ, наистина е много голѣмо и снабдено съ модерни съоръжения. На единия му край се намиратъ огромни силози, които обикновено сж натѣпкани съ зърнени храни, а малко по-навътре въ сушата сж разположени неизброими складове съ петролъ, цистернитѣ на които сега сж боядисани съ защитни цвѣтове, но въпрѣки това личатъ отъ далечъ поради характерната имъ кржгла форма и сѣнкитѣ, които хвърлятъ. Понеже боядисването не е достатѣчна защита, почти винаги надъ тѣхъ се вияха германски аероплани. Въ пристанището лежахъ спокойно множество кораби, между които луксознитѣ пѣтнически параходи „Трансилвания“ и „Бесарабия“ представляватъ нѣщо наистина изключително. На „Бесарабия“ бѣ даденъ официаленъ обѣдъ на главната комисия по прилагането на Крайовския договоръ при едно нейно посещение въ Кюстенджа. Споредъ думитѣ на нѣкой участвувавали въ този обѣдъ, луксътъ на „Бесарабия“ билъ съвсемъ необичаенъ за балканскитѣ страни и масщаби.

Една частъ отъ пристанището сега е превърната на воененъ портъ. Тамъ се строяха нови съоръжения, нѣколко подводници и торпильори се поклащаха леко и отъ време на време излизаха отъ пристанището на упражнениа.

Въ сравнение съ нашитѣ черноморски пристанища, обаче, Кюстендженското е много по-развито и нѣколко пѣти по-оживѣно.

Самиятъ градъ не ни направи особено впе-

чатление. Това е единъ старъ градъ, застроенъ въ центъра му сжщо така неправилно, както много други ромънски градове, съ стари къщи, долепени една до друга, нѣкои високи, нѣкои съвсемъ низки (по стенитѣ имъ написани разноцвѣтни реклами), безъ градинки, безъ паркове за разходка и безъ онази приветливостъ, която има Варна съ своитѣ паркове, дървета и хубаво разположение. Край брѣга на морето се простира единствениятъ приличенъ булевардъ съ прочутото казино. Това е една наистина хубава улица, съ изгледъ къмъ необятното море, съ зелени площи и скамейки, на които по обѣдъ си отпочиватъ стари хора, заслушани въ шума на разбиващитѣ се вълни и загледани въ посребрения морски хоризонтъ.

Виждайки какво представлява Кюстенджа и какво би могла да бжде Варна при малко повече предприемчивостъ, насъ ни хващаше наистина ядъ, че все още стоимъ бездейни и не предприемемъ необходимитѣ постройки, не на правимъ нужднитѣ реклами и не привлѣчемъ къмъ насъ всички ония богаташи, които пилѣятъ паритѣ си въ пуститѣ пѣсъци на Мамая.

Мамая, това е истинското курортно мѣсто на Кюстенджа, защото самиятъ градъ нѣма плажъ. Брѣговетѣ на морето предъ града сж скалисти и буренясалитѣ имъ склонове се спускатъ почти отвесно отъ една височина отъ около 30 метра, за да потънатъ въ морето. Затова пъкъ Мамая е нѣщо като Месемврия. Върху една ивица дюни, която отдѣля морето отъ едно езеро, на около 6—7 клм. северно отъ Кюстенджа, сж накацали нѣколко вили и . . . джамии. Това сж вилитѣ на най-голѣмитѣ богаташи, изградени върху пѣсъка, следъ като сж прѣснати милиони за да се създаде една по-твърда основа, която да издържи

кжщата. Нѣкой сж се опитали съ цената на голѣми жертви да отворятъ пжть и на малко растителностъ около вилитѣ си, като сж пренасяли съ вагони прѣстъ въ двороветѣ си.

Усилията имъ, обаче, сж останали безполезна. Постоянниятъ морски вѣтъръ пренася зърно по зърно пѣсѣка върху донесената прѣстъ и отново налага закона си — на това мѣсто да не расте нищо друго, освенъ бурени. Една група колеги отидохме съ такси да видимъ тази прочута Мамаа, която презъ октомврий бѣше съвършено пуста. Запитахъ шофѣора дали въ Кюстенджа има много мюсюлмани, та дори на това пустинно мѣсто, гдето има само нѣколко десетки вили, има толкова джамии? — „Но господине, отговори ми той, това не сж джамии, ами вили, и то най-хубавитѣ вили“.

— Какъ може да сж най-хубавитѣ вили, запитахъ азъ, когато виждате, че представляватъ само схлупени джамии съ низки минарета?

— Да, тѣ иматъ видъ на джамии и сж съ минарета, но това е защото кралица Мария си е направила вила отъ джамията въ Балчикъ и сега всички по-богати хора си строятъ вили като джамии.

Човѣшка суета! Еднакво безкритична, еднакво подражателна и безразсждна навсѣкжде по свѣта! Достатъчно е било една кралица да превърне джамията въ вила, за да решатъ група богаташи, че най-изисканата работа е да живѣешъ въ джамия и да започнатъ да строятъ минарета по курортнитѣ пѣсѣци на Черно море!

Самиятъ плажъ на Мамаа е по-добре устроенъ, отколкото е варненскиятъ. Зданието на банитѣ, отъ което се отдѣля навжтре въ морето кея за кжпящитѣ се, е луксозно, красиво и внушително.

На три километра по на северъ се намира и най-луксозниятъ лѣтовищенъ хотелъ „Рексъ“, една величествена сграда, въ която си даватъ среща само тѣзи, които могатъ да харчатъ поне 2,000 лей на день. Хотелътъ е грамаденъ. Заема колкото цѣлъ кварталъ въ София, има тераси, на които лѣтно време се разхожда елегантенъ свѣтъ, свирятъ оркестри и вечеръ се стои само въ смокингъ. Фасадата къмъ морето е най-красивата. Надъ тераситѣ, почти до покрива на пететажния хотелъ се издигатъ красиви колони, представляващи свещи, които вечерно време разтилатъ отъ високо приятна полусвѣтлина върху веселящитѣ се, или скучаещи милионери.

Хотелътъ е отворенъ само презъ лѣтото. Сега въ стайтѣ му, съ персийски килими, съ всички модерни удобства и луксове, сж настанени германски авиатори, чиито аеродруми се намиратъ въ съседство съ мамайския плажъ.

Но освенъ този огроменъ хотелъ, който прилича снобоветѣ, за по-простосмъртнитѣ има едно друго казино, построено на обратната страна на плажа — къмъ езерото. Това е една оригинална идея, осъществена за да създаде възможната най-приятна обстановка на лѣтуващитѣ. Казиното представлява отъ себе си параходъ, построенъ отъ тухли и желѣзобетонъ, потопенъ въ края на езерото както венецианскитѣ кжщи. По външенъ видъ то е истински параходъ, съ палубитѣ му, съ огроменъ куминъ, съ вентилатори за провѣтриване и съ многобройни кабинни, въ които гуляятъ тия, които не желаятъ да се смѣсватъ съ околната срѣда. На палубитѣ свирятъ оркестри и танцуватъ младитѣ, а отъ кумина излиза само пушекътъ на кухнята, но вечерно време, когато свѣтнатъ гирляндитѣ отъ лампички и започнатъ да се отдѣлятъ лодки отъ корпуса на

парахода-кжща, за да разходятъ влюбенитѣ изъ тъмнитѣ води на езерото, илюзията става пълна и настроението се повишава отъ само себе си. Въ резултатъ — градътъ Кюстенджа печели луди пари, а навалищата отъ посетители никога не намалява. Трѣбва да се познаватъ слабоститѣ на хората, за да може единъ курортенъ градъ да прави курортна политика.

На около 15 клм. на югъ отъ Кюстенджа се намира вториятъ имъ черноморски курортенъ центъръ, състоящъ се отъ групата градчета: Карменъ Силва, Ефория и Текиръ-Гьолъ.

Отъ тѣзи три градчета, Ефория представлява единъ центъръ на санаториуми и почивни станции, които сж колкото многобройни, толкова и добре уредени. Карменъ Силва, намираща се малко по-на югъ отъ Ефория е разположена отъ едната си страна къмъ морето, а отъ другата — къмъ езерото Текиръ Гьолъ, което е отъ сжщия характеръ и сжщо толкова лѣковито, колкото е и езерото край гр. Поморие у насъ. Приближавайки къмъ тѣсната ивица земя, която дѣли морето отъ езерото, човѣкъ чувствува сжщата тежка и неприятна миризма, която отличава калнитѣ бани въ Поморие. Градчето Карменъ Силва — обратното на Мамаля — има напълно градски видъ, съ многобройни кжщи, правилни улици и малки дворове. И тукъ, обаче, се чувствува липсата на растителностъ, която е толкова приятна въ Варна. Голиятъ брѣгъ и изложенитѣ на слънцето каменни кжщи (за да държатъ по-хладно) говорятъ за страшния пекъ, на който сж изложени тукашнитѣ курортисти. Плажоветѣ въ Карменъ Силва сж сжщо така много бедни — нѣколко метра пѣськъ на едно кжсо разстояние, заобиколенъ отъ трънаци, това е всичко, което видѣхме предъ приветливо устроеното казино на този курортъ.

Задъ езерото Текиръ Гьолъ, на едно разстояние отъ около 4—5 клм. отъ Карменъ Силва, се намира езерниятъ курортъ Текиръ Гьолъ. Той е по-евтинъ, тамъ езерото не мирише така лошо и се посещава отъ публика отъ по-беднитъ класи.

Тази група отъ три курортни градчета, обаче, е единствената, която има щастието — заедно съ Мамая — да е свързана съ Кюстенджа съ хубаво павирано шосе. На това, интересно, най-много се възмущаваха шофьоритъ: „Тамъ, гдето се разхождатъ съ собствени коли, има пжтища, казваха тѣ, а изъ останалата Добруджа, човѣкъ ще си разбие колата на първитъ петдесетъ километра“.

За останалитъ градове има много малко да се каже.

Градътъ Тулча, напримѣръ, за който тукъ се мисли че е голѣмъ и хубавъ градъ, представлява едно мизерно градче, което споредъ преценката на единъ нашъ колега, въ центъра си прилича на крайнитъ квартали на гр. Самоковъ. Малки схлупени кжщници, кални улици, които нѣкога сж били павирани но сега се покриватъ отъ 15 см. калъ, нечистотия и нищета, ето това е външното впечатление отъ Тулча.

Градъ Бабадагъ сжщо така има видъ по-скоро на турско село, отколкото на градъ. За него би могло да се каже, че само струпването на нѣколко административни учреждения му придава видъ на околийски центъръ. Иначе той би билъ едно най-обикновено, дори малко бедно село.

Навсѣкжде, между градове и села, обаче, се простиратъ нескончаеми окопи, които въ крайбръжната областъ сж защитени и отъ телени мрежи. Окопи, ходове за съобщения и пакъ окопи,

ето това се изпрѣчва на пътя ви отъ българската граница до делтата на Дунава.

Кобадинската позиция, презъ която не веднажъ минахъ, все пакъ, изненадва. Тамъ нѣма такива възвишения, каквито обикновено сж свързани съ нашитѣ представи за този боенъ театъръ. Мѣстността е почти напълно равнинна, съ съвършено слабъ наклонъ по посока къмъ България. Само голѣмитѣ фортификации на времето, сж направили отъ това поле една здрава позиция.

Ние, българитѣ, обаче, минавахме презъ тамъ, съ свалени шапки. Геройски подвизи на геройски полкове и днесъ се четатъ по срутенитѣ окопи отъ преди двадесетъ и петъ години.

Населението на Добруджа

Едва ли има нѣкжде земенъ кжтъ, въ който да сж преплетени толкова много националности, както това е въ Добруджа и по-специално въ Северна Добруджа. Въ Южна Добруджа до 1913 г. имаше само две националности, които живѣха въ по-голѣми маси изъ тѣзи мѣста — българитѣ и турцитѣ. Следъ 1913 г. тамъ започна една усиlena колонизация съ ромъни и цинцари (ромъни отъ македонски произходъ), така че при връщането на Южна Добруджа къмъ България, тамъ вече е имало около 100.000 ромъни, за смѣтка на което една частъ отъ българитѣ бѣха емигрирали и частъ отъ турцитѣ бѣха изселени.

Въ Северна Добруджа, за която искамъ да разкажа нѣщо, населението е много смѣсено. Въ национално отношение Северна Добруджа е едно истинско „Общество на народитѣ“. Ромънскитѣ статистики наброяватъ 18 националности, които живѣятъ въ този четирижгълникъ, заграденъ отъ всички страни, освенъ отъ къмъ България, съ вода.

Но когато човѣкъ влѣзне въ Добруджа и статистикитѣ оживѣятъ, картината става извънредно интересна. Изъ южнитѣ предѣли на Северна Добруджа, простиращи се въ близость до нашата нова граница, населението бѣше относително похомогенно: ромънско и българско, примѣсено съ турско, но на северъ отъ линията Черна вода — Кюстенджа, размѣсването е невѣроятно.

По на нѣколко километра едно отъ друго се редуватъ български, германски, италиански, ромънски, турски, татарски, руски, гръцки и други села, разпрѣснати като островчета едно до друго, живущи въ миръ и разбирателство и говорящи

всѣко едно своя националенъ езикъ. Достатѣчна е една сутринь, за да обиколи човѣкъ съ автомобилъ всички гореизброени националности, всѣка отъ които се е свила въ собственото си село и макаръ да поддържа отлични отношения съ ромънскитѣ власти, ревниво пази своята народностъ и не я отрича.

Съ течение на времето, обаче, смѣсенитѣ бракове ставатъ все повече и националноститѣ се преплитатъ така, че често и самитѣ хора не знаятъ какви сж по произходъ. Това важи днесъ за една значителна частъ отъ добруджанското население.

Съжителството на много националности на едно и сжщо мѣсто е довело и до създаването на единъ особенъ мирогледъ у тамошното население. Единъ ромънски селянинъ, който бѣ повиканъ отъ ромънската делегация като свидетелъ при установяването на материалното състояние на българитѣ, ми казваше: „ние тукъ така сме се преплели съ българитѣ, както сж преплетени коренитѣ въ земята“. И действително, много и много семейства трѣбваше да бждатъ раздѣлени поради преселването. Раздѣляха се бащи отъ деца, братя отъ сестри, защото бракътъ за женитѣ биваше фаталенъ при установяването на тѣхната националностъ. Ето нѣщо и за добруджанския мирогледъ: — това е мирогледъ на широка индивидуална търпимостъ и зачитане човѣка за самия човѣкъ, независимо отъ националността му. За това много допринася и еднаквото занятие, което иматъ всички тѣ: земедѣлието. Българинътъ, както германецътъ, или италиянецътъ, или ромънецътъ, натискатъ плуга и орятъ земята, отъ която вадятъ хлѣба си. Разликата между тѣхъ, която най-много се чувствува отъ добруджанцитѣ, е разлика въ способността и работността. Следъ германцитѣ, българитѣ държаха първо мѣсто по

богатство, а по работливостъ държаха въобще първо мѣсто въ Северна Добруджа. На тѣхъ имъ липсваше, обаче, германската организираностъ на общитѣ начинания и културното единство, изразено въ собствени училища, своя организация, просвѣта и своя църква.

Селянитѣ отъ села, принадлежащи на различни националности, се познаваха много добре, другаруваха и дори се родѣха. Въ нашия районъ, напимѣръ, имаше много българи, които бѣха женени за ромъни и гърци и обратното. Но едновременно съ личнитѣ добри връзки, все пакъ се създаваха и тлѣха общи неприязнености между село и село, между националностъ и националностъ. Такъвъ бѣше случаятъ и при селата, за които е дума малко по-горе.

Една друга отличителна черта за Северна Добруджа, породена отъ близостта на много нации, струпани на едно мѣсто, е многоезичието. Всѣки добруджанецъ, независимо отъ това, отъ какъвъ произходъ е, говори срѣдно по четири езика, отъ които най-често български, ромънски, турски и гръцки или руски. При това езицитѣ се говорятъ напълно перфектно, съ съответнитѣ ударения и чисто национални дори диалектни произношения. Така, напимѣръ, ромънитѣ, съ които имаме случая да говоримъ на български изъ северно-добруджанскитѣ села, говорѣха чистия и мекъ търновски български езикъ, съ всички негови особености и дори съ нѣкой хубави стари форми, които ние вече сме поизоставили. И нека не се мисли, че това сж били българи, които не сме могли да познаемъ!

Отъ нѣколко години Ромъния е започнала една активна дейностъ за разтурянето на добруджанското „Общество на народитѣ“. Това става по пжтя на изселванията. Десетки хиляди турци

сж били изселени презъ последнитѣ четири-петъ години. Изселени сж вече и италиянцитѣ, а заедно съ преселването на българитѣ се извърши и изселването на германцитѣ. Отъ многобройнитѣ населения на Добруджа, сигурно следъ тѣзи масови изселвания ще останатъ само ромъни, руснаци, гагаузи, евреи и други по-незначителни групи.

Ромънизирането става главно съ преселници отъ македонскитѣ краища, които у насъ сж известни подъ името цинцари. Освенъ тѣхъ, ще се преселятъ въ Добруджа може би частъ отъ ромънитѣ отъ Трансилвания, за които едва ли ще има достатъчно земя въ другитѣ предѣли на Ромъния.

Единъ интересенъ въпросъ, който винаги е възбуждалъ вниманието ни въ Добруджа и който никога не успѣхме да си уяснимъ достатъчно, бѣше този за дълговѣчието на сегашното добруджанско население изъ тѣзи мѣста и за причинитѣ, които сж струпали тамъ толкова много населения и националности.

Най-популярното обяснение, което се даваше на всички наши въпроси въ това отношение, бѣше, че Добруджа винаги е била единъ огроменъ международенъ пѣть, по който сж минавали народи и войски отъ северъ къмъ югъ и отъ югъ къмъ северъ при войнитѣ и стремежа на Русия да проникне къмъ топлиѣ морета. Любопитно бѣше, че не само хората на културния трудъ, учители, офицери и административни чиновници, ни даваха тѣзи обяснения. Самиятъ народъ, който знае отлично пѣтищата, по които сж минали прадѣдитѣ му преди 100—150 години, чувствува не-радостната си съдба да живѣе „на пѣтя“ на на-родитѣ. „Колко ли още има да се скитаемъ!“ това бѣше постоянното оплакване и постоянниятъ страхъ на всички добруджанци, не само на българитѣ.

Освенъ обяснението за населяване следствие на рускитѣ войни презъ миналия вѣкъ и на гонидбата на българското население отъ турцитѣ, изглежда, че има и много други причини, които не стоятъ въ връзка съ тѣзи политически събития. Иначе не може да се обясни присъствието на италиянци, германци, гърци-земедѣлци и сърби въ Добруджа. Обяснението на присъствието на тѣзи нации се открива въ това, че преди стотина, до сто и петдесетъ години, Добруджа е била една полупуста страна, която е служила като мѣсто, гдето сж били населвани всички онѣзи населения, които по една или друга причина сж напускали или сж били изгонвани отъ родината имъ. Мѣстни революции въ Италия и Гърция, мирно нашествие на германски групи, прогонване на населния поради далечни на Добруджа войни, всичко това е предизвиквало единъ постояненъ приливъ на население къмъ северна Добруджа отъ различнитѣ краища на Европа и на Балканитѣ.

Най-големата частъ отъ добруджанскитѣ населения, обаче, включително ромънитѣ, безспорно сж отскоро въ Добруджа. Въ това можахме да се убедимъ лично въ течение на службата ни.

Първият досѣгъ съ българитѣ

Една сутринь, къмъ десетъ и половина часа, влакътъ ни доведе въ Кюстенджа, който градъ трѣбваше да служи за обединителенъ центъръ на нашата дейность, разпрѣсната изъ всички краища на Добруджа.

Времето бѣ мрачно и неприветливо. Низки облаци бѣха надвиснали надъ града и остъръ вѣтръ свирѣше откъмъ морето. Бѣше недѣля. Набързо оставихме багажитѣ си въ хотелитѣ и се запжтихме къмъ българското училище, за да получимъ последнитѣ си инструкции. И тамъ, въ българското училище като че ли попаднахме въ толкова добре известната ни епоха на предсвободителнитѣ години въ стара България.

Само който не е билъ въ български край подъ чужда власть, само той не знае какво значи българско училище въ чужбина, каква крепостъ на народенъ духъ и на народенъ отпоръ представлява то. Въ единственото българско училище въ Северна Добруджа, ние влѣзохме, съ голѣмо любопитство: значи тукъ се събираха българитѣ, които отъ вѣкове стоятъ подъ чужда власть. Тукъ тѣ говорѣха за общитѣ български работи, тукъ свирѣха на пияното въ голѣмия салонъ съ сценка български пѣсни и хора, тукъ се отпускаха и се наприказваха на родния си езикъ, тукъ може би за нѣколко време забравяха, че не сж въ България.

Самото българско училище, въ което дори и презъ октомврий 1940 г. учеха малки дечица и учители имъ показваха какъ да пишатъ „чаеша“ (вмѣсто „чаша“), бѣше разположено на втория етажъ на доста голѣмото здание, собственостъ

на тамошната българска община. Две или три класни стай съ малки чинове, една учителска стая, всички изпълнени съ много картини на допотопни животни и на обитатели на морското, въздушното и земното царства, ето това бѣше обстановката на българското училище. Надъ картинитъ съ животнитъ стояха портретитъ на Ботевъ, на Петко Славейковъ и други стари български просвѣтители. Въ срѣдата имъ се намираще портрета на бившия кралъ Каролъ. Високомѣрно вдигналъ глава, загърналъ се съ пелерина на кръстоносецъ, той гледаше дръзко посетителитъ отъ централното си мѣсто. Може би въ българското училище този портретъ, който винаги е билъ тамъ само поради необходимостта да се спази една формалностъ, бѣше останалъ последенъ въ Ромъния. Навсѣкжде другаде портретитъ на бившия кралъ бѣха смѣкнати, изпожжсани и стѣпкани съ една омраза, която ние отдалечъ едва ли можемъ да си представимъ. Въ нашето училище, обаче, той си стоеше все така надмененъ и забравенъ на стената, както е бивало винаги: и когато бѣше все silenъ, и когато остана само единъ жалкъ споменъ.

Въ долния етажъ на училището имаше два салона. Единиятъ бѣ голѣмиятъ праздниченъ салонъ, съ пияно и малка сценка, въ който сж се давали българскитъ вечери и забавления, състоявали сж се праздненства, на края на годината сж идвали пременени малки дечица за да си получатъ свидетелствата за завършената година и може би се е говорило въ тържествени случаи и официално за далечното отечество.

Въ по-малкия салонъ е била канцеларията на спортния клубъ на българитъ въ Кюстенджа, кръстенъ „Славия“. Тамъ сж идвали по-често и млади и стари, тамъ е било нѣщо като българ-

ски клубъ. Въ срѣдата на стаята имаше дълги заседателни маси, покрити съ зелено сукно, а на стенитѣ пакъ се показваха дългитѣ мустаци на Сава Раковски, приветливото пълно лице на Петко Славейковъ и буднитѣ искрящи очи на Ботевъ. Този спортенъ клубъ е участвувалъ и представлявалъ българщината въ всички външни прояви на нашето тамошно малцинство. При народни манифестации, надъ главитѣ на младежитѣ, които сж марширували отъ страна на клуба, се е издигала сега захвърлената въ единъ жгълъ плаката, на която съ едри букви пишеше: „Комуна Булгара динъ Констанца“.

Но ако казахъ, че съ пристигането си въ Кюстенджа ние като че ли се върнахме въ времената отъ преди сто години, то е, защото наистина атмосферата тамъ бѣше такава. Въ пустото презъ недѣлния день училище ние почувствувахме лѣхътъ на времената отъ нашитѣ стари борби за църковни и училищни правдини, въ стаитѣ на училището срещнахме благосклоннитѣ погледи отъ портретитѣ само на предосвободителни герои и будители и въ библиотеката му зърнахме имената на сжщо толкова стари писатели, едва прочитащи се по орѣфаниѣ отъ четене и прехвърляне подвързии на книгитѣ.

Както въ предосвободителнитѣ времена — и тукъ науката и вѣрата се бѣха сдружили въ защитата на българщината: единственото българско училище въ Северна Добруджа се намираше въ единъ дворъ съ единствената българска черква.

Въ черквата имаше служба. Влѣзнахме почетително презъ голѣмитѣ врати и предъ насъ се изпрѣчи една картина, която въ България може да се види на всѣка крачка, но която тамъ ни развълнува силно. Въ доста голѣмата черква, по-голѣма отъ руската черква въ София, съ ху-

баво изписани стени, съ богатъ олтаръ и множество художествено изработени икони, се разнасяше набожния гласъ на единъ старъ и поблълъ руски свещеникъ, който служеше заедно съ двама български свещеници.

Никога не съмъ се отличавалъ съ особено ревностно посещение на божествената служба въ Софийскитѣ черкви, но тукъ, като че ли всичко бѣ по-друго, по-смыслено и по-дълбоко.

Предъ олтара свѣтѣха нѣколко свѣщи. Църквата бѣ почти праздна. Само три-четири жени бѣха колѣнчили и шепнѣха тихи молитви къмъ всесилния Богъ, който като че ли бѣ последното упование на добруджанци. Въ въздуха се носѣше миризма на тамянъ.

Изправихме се, нѣколкото новодошли въ тази полупраздна църква и се заслушахме въ напѣвния гласъ на българския свещеникъ, който четеше евангелието. Слова, пълни съ дълбокъ смисълъ се разнасяха подъ църковния покривъ, български слова къмъ българския Богъ, комуто се отправяха горещи молби отъ нѣколкото самотни жени, дошли съ него да сподѣлятъ скърбитѣ си и отъ него да получатъ утешение. Напомняния за смирение и покорство, за вѣра въ Бога и въ неговата безкрайна милостъ, идваха като нѣжна милувка за изстрадалитѣ души на тѣзи жени, които стояха предъ насъ още отъ началото на службата.

Дълго стояхме и ние, нѣколцина български делегати по преселването, унесени въ размисълъ за превратноститѣ на човѣшката съдба и за нуждата отъ спокойно отношение дори къмъ едни толкова тежки събития, колкото сж тия, които предстояха на добруджанци. Не усѣтихме какъ дойде края на службата. Свещеникътъ излѣзе отъ олтаря съ обшита въ злато книга, вдигна я къмъ небето и зачете последнитѣ си молитви. Женитѣ колѣни-

чиха. Нѣколко души, които не бѣхме разбрали, че сж влѣзли въ църквата, излѣзнаха изъ задъ гърбоветѣ ни и отидоха при свещеника, превиха колѣно предъ него и го оставиха да сложи ржцетѣ си върху главитѣ имъ. Обърнахъ се назадъ. Задъ насъ — три-четиримата софиянци — се бѣ набрала голѣма група добруджански селяни. Влѣзли безшумно въ църквата, тѣ стояха въ дъното ѝ мълчаливи, облѣчени въ грубитѣ си шаечени дрехи, съ голѣми калпаци въ ржце, навели глави и замислено загледи въ земята.

И заедно съ последнитѣ прикадявания, къмъ сводоветѣ на църквата се издигна тѣхната обща топла и довѣрчива молитва — примирената и тжжна молитва на преселницитѣ.

Така се срещнахме, подъ покрива на българската църква и при символичнитѣ напжтствия на българския свещеникъ, ние, които щѣхме да имаме огромна властъ въ ржцетѣ си, които щѣхме да видимъ безброй скърби и да предизвикаме може би не по-малко, съ тѣзи, които виждаха у насъ все пакъ свои хора, българска властъ и защитници.

Въ двора на църквата веднага се образува една група, която непрестанно и бързо нарастваше. Идваха селяни, идваха и граждани да видятъ какъ изглеждатъ българитѣ отъ свободна България, да научатъ нѣщо за сждбата си и да укрепятъ духовнитѣ си сили.

Къмъ резиденцията

„Резиденцията“, това означава на езика на смъсенитѣ преселнически комисии селото или града, който служи за центъръ на комисията, чиято работа обикновено се разпростира върху единъ по-широкъ районъ.

Нашата резиденция бѣше едно село — Реджеле Фердинандъ, или преди прекръстването му на ромънски — „Алибей кьой“ — намиращо се по срѣдата на шосето, което води отъ гр. Тулча на западъ за гр. Мачинъ. За да се стигне до това село трѣбваше да се пѣтува съ влакъ отъ Кюстенджа до Тулча и следъ това по шосе отъ Тулча до Реджеле Фердинандъ.

Съ влака тръгнахме къмъ петъ часа следъ обѣдъ, съ надеждата да преминемъ раздѣлящитѣ ни 130 километра отъ Тулча за два часа и да си отспимъ за последенъ пѣтъ спокойно преди да започнемъ нервната работа по преселването. Очаквахме, че ще минемъ разстоянието отъ 130 клм. за два часа, защото вмѣсто обикновенъ влакъ, заварихме на гарата една композиция отъ мотриса съ още единъ вагонъ, каквито у насъ се движатъ между София и Банки и се надѣвахме, че ще развие поне такава бързина, каквата развива въ България. Ромънскитѣ делегати, които ни придружаваха, започнаха да се качватъ въ вагонитѣ съ въздишки и съ полускривани ругатни, между които изглежда се промъкваха и нѣкои неразбираеми отъ насъ вицове.

Ние се настанихме спокойно въ удобнитѣ кресла на второкласното купе и зачакахме тръгването. Моятъ съседъ, единъ отъ малкото ромънски делегати, който говорѣше сносно френски езикъ и бѣше любезенъ човѣкъ, побърза да ме предупреди:

— Нашето пътуване по линията Каролъ ще бжде цѣло мъчение, ми каза той, и съжалявамъ, че тъкмо такива трѣбва да бждатъ първитѣ впечатления отъ Ромъния.

— А, вие говорите за отбранителната линия Каролъ, нали! Ние сме слушали доста за нея и ще бжда любопитенъ да я пропътувамъ, му отговорихъ азъ.

— Не отбранителната, ами желѣзопътната линия, по която ще пътуваме, тукъ се нарича линия Каролъ на подбивъ отъ населението, защото акционерното дружество, което я е строило се е ползувало отъ неговото благоволение. Скоро ще разберете какво значи това!

Преди да продължа за това пътуване, бихъ искалъ да кажа две думи и за ромънското отношение къмъ бившия кралъ, за да не се стори нѣкому, че това, което пиша, е плодъ на мое лично отношение къмъ ромънски работи, или на желание да обидя по нѣкакъвъ начинъ народа или държавата на северната ни съседка. Съвсемъ не! Всичко, което бихъ казалъ за ромънитѣ, а не за преселниците-българи, е само една проста фотография, безъ лична неприязнь и безъ желание да се изопачатъ нѣщата. По отношение на българитѣ, признавамъ, че освенъ простата фотография, тѣ неминуемо оставатъ една следа на съчувствие и на солидарностъ, която всички български делегати запазиха въ душитѣ си и която не може да не се отрази и върху моя скромень разказъ.

Но какво е сега кралъ Каролъ за Ромъния? Той е символъ на отрицателното и отреченото „за винаги“ въ страната, гдето само до преди една година бѣ неограниченъ господарь. Навсѣкжде по улицитѣ, въ кметствата, въ кръчмитѣ и кафенетата, на лично мѣсто по стенитѣ висѣха вече пожълтели позивици въ срѣдната на които стоѣше портретъ на Кодреану, съ изпитотъ си и благородно лице,

съ живитѣ си очи, въ които се чете повече песимизъмъ, отколкото ентусиазъмъ и съ неговата вѣчна народна риза, която замѣства колосанитѣ яки и смокингитѣ на официалнитѣ лица отъ предшестващия и последующия режимъ въ Ромъния.

Този позивъ, който на нѣколко пѣти ни бѣ превежданъ отъ ромънскитѣ сѣдии — наши колеги въ подкомисиитѣ — е нѣщо неவிжданo по съдържанието си. Позивътъ-вѣрую на легионерска Ромъния е едно тежко обвинение срещу бившия кралъ.

Този позивъ, подписанъ отъ „легионерското движение“ започва съ „ние обвиняваме“. Обвиненията сж невѣроятни и не би трѣбвало да се изнесатъ тукъ, за да не бждатъ криво разбрани отъ българска или ромънска страна.

Всичко това, обаче, стои съ месеци по публични и официални мѣста и се чете отъ старо и младо. Още по-интересно е, че населението по села и градове е съгласно съ съдържанието на позива и го одобрява напълно. Ние имаме случай да говоримъ съ много държавни представители, съ много частни лица и съ много селяни, които обикновено сж най-чужди на едни подобни акции. Навсѣкжде, като се започне отъ свещеницитѣ и се мине презъ офицеритѣ, сѣдитѣ, общинскитѣ чиновници и частни лица, ние чухме само думи на враждебностъ по адресъ на бившия кралъ. Въ Ромъния днесъ се е създадала една вълна на отричане отъ миналото, олицетворителъ на което е кралъ Каролъ.

Ето защо, нека не се струва никому чудно, че всичко отрицателно, което съществува въ Ромъния, се кръщаваще съ името Каролъ. Така е и съ желѣзопѣжната линия „Каролъ“.

Нашиятъ влакъ трѣгна на западъ, за да се отдѣли на гара Меджидие направо на северъ къмъ Тулча. Отначало ние останахме съ впечатлението, че ромънскиятъ ни колега преувеличава съ предричанията си за „мжчително пѣтуване“, за-

щото мотрисата наистина подрусваше доста, но все пакъ се търпѣше. Отъ Меджидие нататкъ, обаче, разбрахме какво значи линията Каролъ.

Ние седѣхме на канапетата и кротко се подрусвахме, когато изведнажъ друсканицитѣ започнаха да ставатъ все по-голѣми и по-голѣми. Най-после всички пжтници започнаха равномерно да подскачатъ по на 15 сантиметра отъ седалищата си безъ никакъвъ изгледъ, че това ще премине до края на пжтуването. Ние търпѣхме, постиснали жби и очаквайки да преминатъ двата часа, за които разчихахме, че ще стигнемъ до Тулча. Следъ двата часа, обаче, бавно се проточи трети часъ, следъ него четвърти, а Тулча още никаква не се вижда. Най-после ние станахме на крака, за да понесемъ по-леко друскането, а накрая нѣкои дори стояха на прѣсти, за да създадатъ една допълнителна пружина на тѣлото си. Въ края на петия часъ пжтуване най-после се подаде и Дунава, на брѣга на който е разположенъ градътъ Тулча.

Слѣзнахме отъ мотрисата почти замаяни и залитащи. На гарата се разхождаха нѣколко войници съ натѣкнати ножове на пушкитѣ и нѣколко електрически лампи освѣтяваха празния перонъ.

Спомнихме си стария вицъ за българина, който пжтувалъ съ старата тѣснолинейка отъ Радомиръ до Петричъ и следъ като слѣзналъ на гара Петричъ се подпрѣлъ на стената и казалъ: „Брей, голѣма България, брей!“ У насъ, обаче, Петричката тѣснолинейна линия е само една бивша линия за ограничени нужди, строена презъ Свѣтовната война съ подржчни материали и голѣми икономии, докато тукъ линията Каролъ е нѣщо съвсемъ друго. Както видѣхме по после, тя е не само строена отъ релси съ различна дължина, но е и безъ гари, а за това не можеше да има оправдания, следъ като сж били разходвани маса пари за постройката ѝ.

Ромънскиятъ ни колега, който ни бѣше предупредилъ за мъченията, които ни очакватъ при пътуването, се приближи отново при мене и ми каза: „Когато кралъ Каролъ се върна отъ изгнание, направи се описъ на имуществата му, за да се възстановятъ въ пълния имъ размѣръ. Тогава той имаше богатства за 200 милиона леи. Следъ повторното му заминаване, една комисия се занимава съ установяването на сегашнитѣ му имущества. До день днешенъ тя е достигнала до една сума отъ 1 милиардъ и 800 милиона леи само за богатствата, намиращи се въ Ромъния. Разбрахме се безъ повече коментарии.

Вечерята преспахме въ най-добрия Тулчански хотелъ. Всъщностъ това е най-нечистиятъ и неприветливъ хотелъ, който може човѣкъ да си представи, а на следната сутринъ мѣстната полиция ни намѣри едно такси, което следъ богато заплащане ни отведе до първото село, въ което трѣбваше да започнемъ работата си по преселването. Това бѣше селото Налбантъ.

Пътувахме въ голѣма, гжста и лепкава калъ. Колата се подхлъзваше на всички възможни страни, калъта покриваше дупкитѣ по пътя и затова влизахме направо въ тѣхъ. Струваше ни се, че следъ четири-петъ такива пътувания колата ще остане безъ ресори. Но нашиятъ шофьоръ, единъ грѣкъ съ висше образование и съ отнети голѣми полски имоти край Тулча отъ ромънската държава, владѣеше добре кормилото и ме увѣри на великолепенъ френски езикъ, че това не му е за първи пътъ и че вече отдавна е смѣнилъ ресоритѣ съ толкова здрави листа, че биха могли да каратъ дори камионъ изъ такъвъ пътъ.

Току-що пристигнали въ село Налбантъ, ние видѣхме отсреща да се хлъзга на всички страни и да се приближава къмъ селото почти танцувайки изъ калъта автобусътъ, който обслужва ли-

нията Тулча—Мачинъ. Този автобусъ сжщо така представлява една рѣдкостъ, която заслушава да се опише. Самиятъ автобусъ, както всички автобуси, нѣма нищо забележително въ себе си. Произведенъ отъ нѣкоя американска фирма въ серийно производство, както всички други автомобили, той е билъ изпратенъ заедно съ много свои събратя въ Европа за проданъ. Но автобусътъ бѣше забележителенъ съ народа, който превозваше.

Накратко, той приличаше на карикатуритѣ на Райко Алексиевъ отъ преди десетина години, представляващи едно пжтуване отъ Пловдивъ за Чепеларе. Вжтре бѣше претѣпканъ до последна възможностъ съ „хора отъ по-първа ржка“, т. е. хора, които носятъ градско облѣкло, а отгоре върху багажника висѣха краката на десетина селяни съ дълги калпаци, които се бѣха настанили кой както може и при всѣко навеждане или подхлъзване на автобуса се мжчеха да се заловятъ по-здраво единъ за другъ, ржкомахаха и изглеждаха, като че ли играятъ балетъ.

На автобусната спирка въ Налбантъ чакаха трима души да се качатъ и продължатъ за Тулча. Отъ автобуса, обаче, никой не слѣзна. И понеже хората бѣха съ градски дрехи, т. е. отъ по-първа ржка, трѣбваше да се настанятъ като правостоящи вжтре въ колата. Двама отъ тѣхъ можаха да влѣзнатъ, но за третия нѣмаше мѣсто. Тогава той се качи на стжпалото и започнаха да натискатъ вратата задъ него, докато полека-лека правостоящитѣ вжтре въ автомобиля се пресоваха достатъчно и вратата бѣ затворена. Помощникъ-шофьорътъ, който извърши тази операция съ умение и достатъчно бавно, за да не изписка никой, скочи веднага на калника, седна върху него, даде знакъ съ ржка на шофьора, че всичко е готово и автобусътъ продължи танцуващия си ходъ съ балетната труппа на покрива по посока на Тулча.

Първото заседание

За всички смѣсени комисии по преселването, първото заседание ще остане паметно. Не че не е имало по-интересни и „по-сочни“ заседания, въ които заседателитѣ прегракватъ и загубватъ апетита си, но въ първото заседание всички български делегати влѣзоха, както би влѣзналъ човѣкъ въ мѣсто, гдето знае, че го очаква нѣкаква неизвестност. Така пристѣпихме и ние прага на „примарията“ (т. е. кметството) на село Налбантъ и видѣхме вътре да ставатъ отъ столоветѣ си въ запущената стая нѣколко невзрачни физиономии.

Представиха ни ги: Домнуль еди кой си, нотаръ на кметството.

— Азъ знамъ български, побърза да ни уведоми той съ специфичния шипящъ тонъ на всички ромъни, които сж научили български езикъ като възрастни. Домнультъ билъ дълги години чиновникъ въ Добричката община и сега поради липса на по-добри мѣста приелъ да стане нотаръ на селската община Налбантъ.

Запознаха ни съ още единъ дълъгъ, слабъ и може би страдащъ отъ туберкулоза възрастень човѣкъ, който страхливо протегна костеливата си ръжка, като че ли не очакваше отъ насъ, че ще се ръкуваме съ него. Той бѣше секретарьтъ на ромънската делегация, бившъ секретаръ на сжда въ Добричъ, а сега безъ друга постоянна работа. Отъ началото, пъкъ и до края на общата ни служба, този човѣкъ остави у насъ едно особено впечатление. Като че ли винаги въ живота си той е билъ пето колело, винаги мълчаливъ, винаги готовъ да изпълни безропотно всѣка заповѣдъ, винаги оставянь безъ никакви грижи отъ главнитѣ чле-

нове на ромънската делегация, всъка нощь лутащъ се изъ чернитѣ като гробъ селски улици, придруженъ отъ нѣкой стражарь, за да тропа отъ врата на врата и да намѣри где да легне да спи.

Въ дъното на стаята стоеше и една дама — статистичката на ромънската делегация, която носѣше съ себе си нѣколко голѣми вързопа отъ статистически фишове и имаше за главна длъжност да слуша разговоритѣ ни и да рови бързо и нервно листоветѣ, когато българскиятъ или ромънскиятъ делегатъ, се обърне остро къмъ нея: — Какъвъ е записанъ презъ 1930 година? Тази слаба жена съ крѣхко здраве трѣбваше да сподѣли всички несподи на преселването. Трѣбваше да спи гдето може и както може, да преминава въ прогизнала отъ вода селска каруца по двадесетъ и повече километри всрѣдъ проливенъ дъждъ, да слуша нашитѣ спорове и да гледа сълзитѣ и трагедиитѣ на хилядитѣ хора, които въ нейната досегашна работа въ Ромънската дирекция на статистиката сж били само нумера, или прости имена, но които тукъ добиваха плътъ и кръвь, имаха своитѣ мжки и страдания, бѣха заплели личния си животъ въ какви ли не сложни отношения и изливаха болкитѣ си предъ нашитѣ комисии.

Ние влѣзнахме въ примарията и зачакахме да започнемъ работата. Веднага повикаха така наречения „шефъ де постъ“, който за напредъ щѣше да бжде вѣчно разкарваниятъ и търсениятъ агентъ на комисията. Отъ начало помислихме, че шефъ де постъ значи началникъ на пощата, затова се оучдихме, че тъкмо него търси ромънскиятъ сдия за да разгласи изъ селото, че комисията е пристигнала и селянитѣ трѣбва да се явятъ предъ нея. Указа се, обаче, че шефъ де постъ значело началникъ на военния постъ, който брой около десетина души, какъвто има въ всѣко ромънско село и служи за селска полиция.

Пристигна шефътъ де постъ, разтичаха се войниците му и следъ четвъртъ часъ започнаха да се събиратъ предъ вратата на общината смутенитъ селяни отъ български произходъ. Както на всѣкъде изъ Добруджа, тѣ стояха скромно предъ общинската сграда, гледаха несмѣло презъ решеткитъ на прозорцитъ, за да зърнатъ българскитъ делегати и очакваха развълнувани да видятъ какво ще правятъ съ тѣхъ.

Излѣзнахме навънъ предъ общината. Всички се приближиха около насъ и свалиха калпацитъ. Запитахъ ги:

Какви сте вие?

— Българи сме, отговориха тѣ въ единъ гласъ.

— Е какво, ще си ходимъ въ България, нали? Затова сме дошли тукъ и за да има българи, които да ви помагатъ като тръгвате.

— Абе, че ще си ходимъ, ще си ходимъ, продума единъ старецъ, ами гледайте да стане по-скоро, да не изстине времето, че ще си измремъ отъ студъ по пжтя! Тази грижа, заедно съ мисълта за житото, което трѣбва да пренесатъ, занимаваше най-много добруджанци.

Последва дълъгъ разговоръ, при който нашитъ тамошни селяни се отпуснаха полека-лека, разприказваха се и нѣкакъ си се създаде една атмосфера на взаимно довѣрие. Българитъ запитваха, разказваха и ни довѣряваха нѣща, които никога не биха довѣрили на други.

Най-после заседанието започна.

Седнахме на една дълга маса четиримата членове на дветъ делегации: на една странична маса седнаха допълнителнитъ членове на ромънската делегация — секретарътъ и статистичката — и работата тръгна по трудния си пжтъ. Ние вече бѣхме успѣли да разкажемъ на нашитъ българи каквото трѣбва. Тѣ знаеха правата си и влизаха нѣкакъ

си по-самоувърено въ общината. Това поучуди ромънските делегати, които досега бяха свикнали да гледатъ на българина само като на същество, което никога не протестира, слуша и изпълнява всички нареждания, дори и когато тѣ граничатъ съ отнемане на собствеността му. Въпреки това, обаче, разликата между тамошните българи и тѣзи отъ свободна България се чувствуваше силно, когато ромъните искаха да прокаратъ нѣкое свое желание, въ разрѣзъ съ конвенцията. Въ такъвъ случай добруджанци се опитваха да прокаратъ исканията си съ молба. При всѣки по-категориченъ отказъ, обаче, тѣ лесно се съгласяваха:

— „Ехъ щомъ не може, не може“, казваше разочарованиятъ българинъ и тръгваше съ наведена глава къмъ вратата.

Тогава, обаче, идваше редътъ на българските делегати. Ние искахме веднага да ни се преведе казаното отъ ромъните и спорътъ избухваше.

Обикновено българскиятъ делегатъ въ такива случаи се облѣгаше съ дветѣ си ръце на масата, понадигаше се отъ стола и процеждаше:

— Какъ, не може ли? Може! Съгласно конвенцията... и въ стаята се разразяваше буря, намѣсваха се и останалите два члена отъ делегациите, а спомагателните членове на ромънската делегация мълчеха и се чудѣха отъ где се взе у тия българи толкова енергия и защо държатъ толкова много за дребни нѣща. Тѣ може би не разбираха и защо ромънските делегати се опиратъ толкова много за дребулии. Така се случи и при първото ни заседание.

Въ сжщностъ, обаче, водѣше се първата борба за авторитетъ и за надмощие между дветѣ делегации. Всѣка отъ тѣхъ можеше да отстѣпи по дреболията, която бѣше предизвикала спора. Но въ стаята на общината освенъ дветѣ делегации

имаше и по трима избрани мѣстни българи и ромъни, които свидетелствуваха за истинността на нѣщата, тамъ стоеше и лицето, което бѣ предизвикало спора, а отвънъ се тълпѣха десетки българи, които пазѣха гробно мълчание и се вслушваха въ шума който се вдигаше задъ вратата на стаята. Тѣ трѣбваше да видятъ, че българитѣ се застъпватъ добре за интереситѣ имъ и наддѣляватъ, за да иматъ въобще довѣрие у насъ.

Кроткитѣ и довѣрчиви селяни слушаха неразбираемия споръ на невъзможенъ френски езикъ, гледаха какъ българитѣ спорятъ горещо и вжтре въ гърдитѣ имъ нѣщо почваше да ги човърка:

— „Дано наддѣлѣятъ българитѣ, дано Божичко, да надвиятъ!“

При първия ни споръ, щастието ни се усмихна. Ние бѣхме по-прави отъ ромънитѣ и използвахме правата си кауза до край.

Най-после победата бѣше спечелена. Българското гледище наддѣля и смаяниятъ селянинъ, който бѣше предизвикалъ спора, бѣ удовлетворенъ по всички искания, които бѣ представилъ. Той си излѣзна сияющъ и ухиленъ до уши, защото никога не бѣше вѣрвалъ, че това, което каже единъ ромънски „жудикаторъ“ (сждия) може да бѣде поправено не отъ другъ, а отъ единъ българинъ.

Навънъ около селянина се струпаха веднага всички българи, които се бѣха насъбрали и слушаха половинъ часовата кавга. Видѣхъ го презъ прозореца да имъ разправя оживѣно какво е видѣлъ и какъ сж ги защитили българитѣ. Следъ половинъ часъ цѣлото село вече знаеше, че нашитѣ делегати не сж само фигуранти, а следъ два дни селскитѣ каруци бѣха занесли новината далечъ изъ околнитѣ села, които трѣбваше да посетимъ.

Следъ свършването на първото заседание, въ което разгледахме едва четвъртината отъ случаитѣ,

които обикновено разглеждахме по-късно, добруджанци ни посрещнаха едва ли не съ страхопочитание и гледаха на насъ като на спасители. Понеже азъ имахъ по-високъ гласъ и може би повече викахъ, селянитѣ ме произведоха въ „жудикаторъ“ (сждия) а моятъ колега стана въ очитѣ имъ „инженеръ“ (инженеръ-агрономъ).

Така си и останахме до края на службата ни.

Така, предполагамъ, сж започнали работата си и останалитѣ комисии по преселването.

Следъ заседанието вечеряхме набързо. Преди да тръгнемъ за жилищата, въ които трѣбваше да спимъ, излѣзнахме да се разходимъ по калното шосе.

Бѣше вече черна нощъ. Около кръчмата се трупаха множество ромънски войници и офицери, събрали се на приказка. Отъ тъмната бездна, която ни заобикаляше, срещу насъ изникнаха нѣколко селяни съ фенери. Това бѣха българитѣ, които безъ да чакатъ покана се бѣха разтичали, намѣрили ни стаи за спане и ни чакаха въ тъмното, за да ни отведатъ по къщитѣ.

Тръгнахме бавно съ тѣхъ. Отъ югъ повѣваше топълъ вѣтрецъ, а по черното небе блестяха огромни звезди. Вървѣхме мълчаливо и съ потиснати души.

Но дърветата зашумѣха по-силно и топлиятъ вѣтеръ, който идваше отъ България, разведри лицата ни. Ободрени, ние потънахме въ тайнствената красота на неописуемата добруджанска нощъ.

Българската жена

Когато въ България се заговори за българската жена, обикновено човѣкъ си помисля за „Женския съюзъ“ или за „Женитѣ съ висше образование“. Не за тѣзи жени, обаче, искамъ да разкажа тукъ. Въ Добруджа нѣмаше нито женски съюзъ, нито жени съ висше образование, но тамъ българската жена бѣше нѣщо много повече, отколкото представляватъ всички женски дружества въ България, събрани заедно. Българската жена въ Добруджа бѣше най-важниятъ факторъ, който запази българската националностъ.

Както навсѣкжде изъ българскитѣ села, добруджанската жена не се яви официално предъ насъ. Ние имахме работа само съ мъже и това бѣше едно щастие, защото би било непоносимо да гледаме трагедията на жената, която напуска дома си, гонена отъ събития, които не разбира.

За насъ ще останатъ незабравими малкото случаи, при които можахме да видимъ и да размѣнимъ по нѣкоя и друга дума съ българкитѣ отъ Северна Добруджа. Това бѣха скромни селянки, затворени по кѣшитѣ си, излизащи отъ тамъ, освенъ за работа, само за хорото веднажъ въ седмицата докато сж моми, а следъ това може би само за сватба, кръщение или погребение на близки хора.

Когато отивахме въ нѣкоя селска кѣща, тѣ си изпотрошаваха краката да тичатъ, да ни приготвятъ по нѣкое пиле, да ни донесатъ ракия, или по нѣколко кисели бомбони, които купуваха отъ бакалницата.

Когато влѣзнахме въ първия български дворъ и кучетата се нахвърлиха върху непознатитѣ посетители, отъ вратитѣ на кѣщата изкочиха нѣколко

жени за да ги разгонятъ. Следъ това пакъ хукнаха обратно за да се попремънятъ като за важни гости и дойдоха да се ржкватъ съ насъ, а по-младитѣ се опитваха дори да ни цѣлуватъ ржка.

Ние седнахме уморени да си починемъ въ едната стая, а презъ съседната врата се чуваше ясния гласъ на една майка, която макаръ и никога да не бѣше виждала България, пакъ увещавахе на български детенцето си:

— Ела Петърчо, ела душенце да ти измие мама ржчикитѣ, че да не ме засрамишъ предъ чичовцитѣ отъ България, дето сж ни дошли на гости!

Следъ малко Петърчо дойде съ майка си при насъ. Тя ни подаде напуканата си ржка, засмѣ се изподъ забрадката си и заговори тъй, както заговорва всѣка гостоприемна домакиня по нашитѣ села.

— Добре сте ни дошли, да ви дава Господъ добро, ние тукъ се изморихме да ви чакаме. У насъ нѣма Богъ знай какво, ама все ще се намѣри нѣщо да си хапнете и кжде да поспите. . . и отново хукна да разтрѣбва, да готви, да тича, за „да се отсрами“ предъ високитѣ гости.

Петърчо остана самъ съ своитѣ петъ години и съ срамежливостъта на момиченце. Неговото малко лице надничаше любопитно подъ високото калпаче, което го захлупваше, той лапна едно отъ пръстчетата си и настѣпа царвулчето на единия си кракъ съ другия. Но нищо не бѣше въ състояние да го накара да си каже името, нито годинитѣ. Най-после грабна бомбонитѣ, които носѣхме още отъ Кюстенджа за децата на нашитѣ българи и избѣга презъ глава на двора. Тамъ вече звънливото му гласче се разнесе високо и отъ съседнитѣ дворове се обадиха комшийскитѣ деца, които прескочиха плетовѣтѣ, за да си подѣлятъ бомбонитѣ.

И така биваше навсѣкжде. Българскитѣ жени се разтичваха при появата ни, правѣха всичко, което е по силитѣ имъ за да ни осигурятъ добро ядене и отново изчезваха задъ кулиситѣ, т. е. отиваха въ кухнята да ператъ, да готвятъ и да се трудятъ.

Българската жена понесе най-тежко и самото преселване. Докато мжжътъ се откъсваше съ болка отъ родното си мѣсто и отъ нивитѣ, жената освенъ това трѣбваше да носи тежеститѣ и на своята женска сждба. Тя страдаше не само защото трѣбваше да замине, но въ много случаи дори още по-тежко, защото трѣбваше да остане.

Смѣсенитѣ бракове сж ставали доста често въ Добруджа, гдето населението представлява нѣщо като вавилонско стѣлпотворение. Бацитѣ често пжти сж опредѣляли, кой да бжде съпруга. Въ такива случаи е решавало богатството на жениха. Женитѣ сжщо така често сами сж налагали сключването на смѣсени бракове. Тогава е решавало сѣрдцето.

Но дойде като поройна стихия преселването и всичко стана на пухъ и прахъ: и богатство и младежки увлѣчения. Започнаха да се дѣлятъ семейства, бащи отъ дѣщери, братя отъ сестри, майки отъ деца.

Въ едно село ние видѣхме една здрава едра българка на около 55—60 години да седи на мегдана и да плаче. Приближихме се до нея за да разберемъ дали не можемъ да ѝ помогнемъ съ нѣщо.

— Не може синко, не може, каза тя. Азъ съмъ сестра на българския министъръ Димитъръ Петковъ, дето му викаха Свирчо. Ето сега заминаватъ за България всичкитѣ ми роднини, и братовчедитѣ ми и децата ми, а азъ трѣбва да остана, защото съмъ женена за ромънинъ. Какво ще правя тукъ като кукувица сама съ моя старецъ, безъ да мога да ида на гости у сватята, да нѣма

съ кого две приказки да продумамъ? Ама и то нѣма да е за дълго. Ще си извадя догодина единъ па-шапортъ, пъкъ ще имъ отида на гости въ Българията и нѣма да се върна... и продължи тихо да рони сълзи.

За нея вече нѣмаха значение нито богатството, нито любовнитѣ трепети. Отъ сърдцето ѝ се изскубваше дъщерята, семейството, роднинитѣ, и отиваха далечъ на югъ, гдето ги чакаше истинската родина. И после — тя бѣше сестра на български министъръ, тя бѣше българка и България я притегляше като съ магнитъ.

Макаръ и не винаги да можехме да виждаме лично трагедиитѣ на нашитѣ българки, ние постоянно слушахме за тѣхъ и ги изживявахме заедно съ тѣхъ. Имахме случаи, когато бащи треперяха надъ грозната бждеща сждба на децата си и бѣха безсилни да я поправятъ. Имаше и случаи, когато съпрузи и съпруги ставаха врагове, защото едни искаха да останатъ, а други — най-често женитѣ — бѣха готови да сподѣлятъ общата сждба на цѣлото село, макаръ мжжетъ имъ да бѣха ромъни.

Азъ си спомнямъ и заплетения случай съ дѣдо Енчо Стояновъ отъ село Налбантъ, който е билъ бившъ кметъ на селото презъ българско време (1916—1918 г.). Неговата дъщеря бѣше женена за ромънинъ, който се указалъ пияница, не-сретникъ, неспособенъ да изкара хлѣбъ за себе си, а камо ли за жената и децата, напустналъ семейството си и се зарѣялъ нѣкъде изъ Влашко. Този нещастенъ българинъ трѣбваше да тръгне съ семейството си, а да остави дъщеря си на улицата, безъ никакъвъ имотъ, безъ съпругъ и безъ кжща, само защото бѣше женена за ромънинъ, макаръ и въ последствие да се е раздѣлила съ него. Дѣдо Енчо идва десетки пжти при насъ. Мислихме заедно какво да направимъ и какъ да

уредимъ работата и най-после той използва единственото сръдство: разтрогна на бърза ръка брака на дъщерята и я взе съ себе си. Въ Ромъния има такива възможности за бързо правораздаване, но струва доста скъпо. Нѣмаше, обаче, какво да се прави. Разтвори дѣдо Енчо кесията съ спестяванията отъ цѣлъ животъ, извади отъ тамъ наполеонитѣ и турскитѣ лири, качи се на покрива на автобуса за Тулча и следъ десетина дни се върна съ сѣдебното решение за разтрогване на брака. Макаръ и да бѣше обеднялъ, той се кръстѣше и благославяше, че работата се е уредила и ще може да вземе съ себе си и детето и внуцитѣ.

Въ усилни времена, чедото и челядъта сж помили отъ всички пари на този свѣтъ.

Презъ време на преселването ние видѣхме още десетки и стотици подобни случаи, единъ презъ другъ по-трогателни, единъ презъ другъ по-трагични. Но не е само личната трагедия на българската жена отъ Северна Добруджа, заради която тя заслужава да бѣде почитана и възнаградена. Нейната заслуга е толкова голѣма, че никаква земна награда не може да я изравни.

Заслугата на българската жена—добруджанка се крие въ това, че тя запази българския елементъ отъ претопяване. Тя, неграмотната българка се противопостави на просвѣтната политика на ромънската държава и тя победи въ голѣмата борба, която може би несъзнателно водѣше.

Добруджанскитѣ мъже бѣха като че ли по-слаби въ това отношение. Задължени да ходятъ въ ромънски училища, принудени отъ живота да слугуватъ или да работятъ въ съдружие съ хора отъ други националности, заставени да отбиватъ по две-три години военната си служба въ мѣста, гдето не се говори български, мжжетѣ тамъ ставатъ полиглоти и като че ли по-податливи на чужди влияния.

Държавата, службата и работата влияят повече върху мъжа, отколкото върху жената, затова именно на последната трѣбва да благодаримъ за спасяването на българщината въ Добруджа.

Въ Северна Добруджа ние имаме само едно огнище на просвѣта. Това бѣше Кюстендженското българско училище и Кюстендженската българска църква. Но това огнище бѣше много слабо, за да стигнатъ неговитѣ искри до отдалеченитѣ български села изъ затѣнитѣ кѣтове на Добруджа, гдето не книга, но и човѣкъ мъчно прониква. Това българско гнѣздо не можеше да се бори съ ромѣнскитѣ възможности изъ Добруджа, гдето хиляди деца се учеха въ ромѣнски училища, гдето нѣмаше никжде българска църква, нито българска култура.

Тамъ, изъ тѣзи села стражѣтъ на българщината бѣше българската жена. Ако има нѣкой, комуто трѣбва да благодаримъ за запазването на нашата националностъ въ Северна Добруджа, това е главно на нея — на българската селянка, скромната, неграмотна селянка, която почти не излиза отъ кѣщи, която и тамъ, както въ България тича приведена отъ зори до мръкнало да носи вода, да мѣси хлѣбъ, да мие децата и да се грижи за домакинството. Тя е, която запази българската народностъ отъ изчезване въ Северна Добруджа. Тя учеше децата си на мекия източенъ български говоръ, тя имъ пѣше вечерь — свита подъ чергата — български пѣсни, тя заставяше и мъжѣтъ, който се завръща следъ две години военна служба съ широко разработенъ ромѣнски речникъ, да го захвърли и да заговори отново като нея.

На тази скромна българка трѣбва да се издигне въ Южна Добруджа голѣмъ паметникъ, на който да пише: На вѣрния български стражъ — благодарна България.

Национализмътъ на добруджан- скитѣ българи

Още въ началото на този разказъ, азъ вече споменахъ за добруджанския мирогледъ, който е плодъ на преплитането на много нации върху относително малката добруджанска територия.

Пълна истина е, че въ ежедневнитѣ отношения на добруджанци, личниятъ елементъ има предимство предъ всички останали, включително и националния. Националната търпимостъ тамъ е издигната до ранга на неписанъ, но задължителенъ за всички законъ. Въ Добруджа наистина човѣкъ се посрѣща и зачита преди всичко заради самия човѣкъ, а не за принадлежността му къмъ една или друга националностъ. Поради това, редица на родности, които ние тукъ бихме приели като второстепенни, като напрѣмѣръ циганската или татарската, тамъ сж си извоювали едно горе-долу равноправно положение въ мѣстата, гдето живѣятъ.

Поради изтъкването на преденъ планъ на личния елементъ, националното чувство въобще въ добруджанскитѣ населения и специално у българитѣ е нѣщо по-друго отъ това, което виждаме у всички независими страни.

Колкото и малко това да се изтъква, националното чувство у независимитѣ народи се състои толкова отъ любовъ къмъ родината, колкото и отъ умраза къмъ нѣкои други националности. И по-скоро ненавистьта, отколкото любовта е факторътъ, който създава националната гордостъ, защото епичниятъ елементъ на тази гордостъ — споменитѣ за лични участия въ победоносни сражения, или възпитателната роля на историята — се градятъ именно върху пораженията на националния врагъ.

Въ Добруджа националното чувство е нѣщо по-сложно. То съществува и е силно развито, но представлява отъ себе си единъ другъ и, може би, по-чистъ национализъмъ.

Този национализъмъ ние намѣрихме у нашитѣ българи. Национализъмътъ на българското добруджанско население, което обича България, макаръ и никога да не бѣше я виждало, не се дължеше на пропаганда, тъй като и до день днешенъ то бѣше напълно изолирано изъ селата отъ културното или църковно българско влияние. Въ добруджанскитѣ села нѣмаше почти никжде нѣкой българинъ, който да има радио, та да слуша поне отдалечъ родния си езикъ.

Национализъмътъ на българското население не се дължеше и на спомена отъ общото ни героично минало, защото презъ свѣтовната война почти всички възрастни добруджанци сж воювали на ромънска страна. Ние имахме случая да говоримъ съ българи-преселници, които ни разправяха, че сж бѣгали заедно съ ромънитѣ чакъ до Кишинювъ, безъ да се предадатъ на нашитѣ войски, защото „не юйдисвало положението“ и ги било страхъ да не попаднатъ въ турски ржце, та да ги изпратятъ като пленници въ Мала Азия.

Национализъмътъ на българитѣ, най-после, не се дължеше и на едно горе-долу правилно познаване на българската история, защото и тя имъ бѣше неизвестна, или пъкъ учеха, че България е управлявана въ миналото отъ двама ромънци: Асенъ и Калоянъ.

Въпрѣки всичко, обаче, у добруджанскитѣ българи имаше единъ силенъ и здравъ национализъмъ който не веднажъ се проявяваше, главно у селянитѣ и който свидетелствуваше за съществуването на едно дълбоко и неясно чувство, което непрестанно ги влѣчеше къмъ България.

За разлика отъ национализма на свободните народи, този на българите отъ Северна Добруджа — които винаги сж живѣли подъ чужда власт — се градѣше само на любовта, неясната и избухлива любовъ къмъ родината, която никога не е била виждана и все пакъ е скжпа.

Впрочемъ, би било пресилено да се каже, че национализмътъ на българите бѣше лишенъ отъ чувството на национална гордостъ. Такава гордостъ сжществуваше, но тя не се крепѣше на спомените отъ славното ни и героично историческо минало. Не, за тѣхъ България бѣше страната на чудесния редъ и това имъ стигаше, за да я ценятъ много, много високо.

Добруджанскитѣ представи за българския редъ идваха до тамошните българи само по пжтя на личните впечатления. Разбира се, тукъ се говори за българскитѣ села, които обхващаха 95% отъ българското население въ Добруджа. Ако тѣ не можеха да бждатъ въ връзка съ родината чрезъ радиото или книгата, това не значеше, че сж бивали винаги съвършено откъснати.

Добруджанци иматъ много роднини въ България. Затова и пролѣтно време, следъ извършването на безконечни формалности, отъ селата се отдѣлятъ по нѣколко души, качватъ се на желѣзницата и отпжтуватъ за България „на гости на братовчедите“. Следъ завръщането си въ Ромъния тѣзи българи разправятъ „чудесии“ за страната ни. Разправятъ, разправяха дори и на насъ, за справедливостта, съ която кметътъ се отнася спрямо всички селяни; за кредитите, които държавата раздава „дори на земеделците“; за цените на стоките, за преследването на спекулантите и какво ли още не.

Събрани на чашка винце изъ селскитѣ кжщи, върналите се отъ България пжтници бѣха раз-

правяли за всичко това, а слушателитѣ имъ дълбоко въздишали . . . и се укрепвала у тѣхъ гордостъта, че принадлежатъ на българската нация.

Трѣбва да се отбележи още, че макаръ и преселването да бѣше лична трагедия за всѣки единъ отъ тѣхъ, ние не чухме отъ никой селянинъ оплакване, никой не протестира срещу българската държава затова, че е решила да ги прибере подъ крилото си.

Примиреностъ, дълбока примиреностъ съ неизвестната си съдба засвидетелствуваше този здравъ български елементъ отъ Добруджа и заедно съ нея — една тайна надежда, че тамъ нѣкъде на югъ, ще бжде по-добре.

Успоредно съ това, разгаряше се и отдавна потисканото национално чувство, което ние, делегатитѣ, съ скромнитѣ си изрази възможности смогахме да разпалимъ, като представяхме страната ни едва ли не като рай на справедливостъта, на закрилничеството и на широкитѣ възможности за всѣки, който е работливъ, да преуспѣе.

Ние разправяхме и за подвизитѣ на нашитѣ войници и офицери, за Тутраканската епопея, за великата българска армия и за честъта, която се указва на всѣки, който е приетъ въ нейнитѣ редове.

Но и безъ тѣзи наши разкази, българитѣ хранѣха топли чувства къмъ българската войска. Веднажъ г. генералъ Соларовъ, който участвуваше въ главната комисия по преселването въ Кюстенджа, трѣбваше да отиде заедно съ единъ ромънски делегатъ да провѣри известни нередовности, които се вършели въ едно добруджанско село.

Пристигналъ генералътъ съ автомобилъ въ селото предъ общината, гдето заседавала смѣсената комисия и слѣзли съ ромънеца отъ колата. Още веднага, отъ стѣпалата на кметството ромънскиятъ делегатъ се обърналъ къмъ населението

на ромънски и му казалъ, че идватъ за да научатъ лично отъ тѣхъ какви нередовности ставатъ въ селото имъ.

— Вие можете да кажете всичко, продължилъ той. Господинътъ съ бѣлитъ мустаци е български генералъ, който е дошелъ лично да се увѣри какъ става преселването.

Безъ да дочакатъ да свърши ромънецътъ, още щомъ чули думитъ български генералъ, селянитъ като подъ команда смъкнали калпацитъ и гръмнало стихийно, безкрайно „ура“. Разтреперили се бѣлитъ вежди на генерала, просълзили се очитъ му и дълго стоялъ така, безъ да може да произнесе нито дума.

Настанало неудобно положение. Ромънецътъ стоялъ и не вѣрвалъ на очитъ си, защото никой досега не е предизвиквалъ такъвъ възторгъ въ Добруджа само съ присѣтствието си. После поразпитали криво-лѣво за неуредицитъ и дали нареждания да се оправятъ.

Не зная дали следъ заминаването на генерала нередовноститъ сж били отстранени, но той, нещастниятъ, се завърна въ Кюстенджа толкова развълнуванъ, че два дни следъ това бѣше като боленъ.

Национализмътъ на българитъ въ Добруджа тлѣеше въ гърдитъ имъ и като споменъ отъ старитъ времена, отъ революционнитъ борби на миналия вѣкъ, когато Добруджа е била единъ отъ главнитъ пѣтища, презъ който българскитъ бунтовници сж се промъквали въ България да събуждатъ народния духъ. Въ Браила и въ Галацъ е имало революционни центрове, тамъ сж се подвизавали Караджата, Хаджи Димитъръ, Ботевъ, Стамболовъ и много други български великани. Тогава сж се пренасяли и пѣли пѣсни за свободата на България, които и до днесъ сж останали всрѣдъ добруджанското население.

Ние иммахме възможност да изживѣемъ една незабравима вечеръ на припомняне тѣзи толкова славни, отдавна погребани времена.

Бѣше една ясна, прохладна нощъ, когато следъ дванадесетъ часовъ работенъ день отидохме съ моя колега да спимъ въ кжщата на българина Матевъ отъ село Чинеле. Както винаги, когато отивахме да спимъ въ българска кжща, следъ половинъ часъ започнаха да пристигатъ единъ по единъ по-виднитѣ и по-събуденитѣ българи отъ селото и да ни разправятъ за живота си и неволитѣ си, да ни питатъ за съветъ какво да правятъ и да ни увѣряватъ, че каквото кажемъ, това ще бжде. Ние си вземахме бележки отъ разказитѣ имъ, пишехме доклади до комисията въ Кюстенджа и полека-лека преминахме на лични теми и на споменитѣ отъ преди 22 години.

Постепенно разговорътъ ни замръ и настъпи мълчание. На масата се бѣхме облегнали двамата съ моя колега, замислени за тежката работа, която ни предстоеше, защото трѣбваше да оставимъ цѣлото село въ втора категория (ромънитѣ го бѣха преброили презъ 1930 година цѣлото като ромънско, макаръ и цѣлото да бѣше българско) и нѣмаше какъ да кажемъ на тѣзи бедни хорица какво имъ се готви.

На масата предъ насъ стояха три български книги, оставени отъ войскитѣ ни следъ оттеглянето имъ презъ 1918 година, скришомъ четени отъ цѣлото село и заравяни следъ това въ земята. Едно момче, което ги бѣше получило като наследство отъ баща си, бѣ дошло да пита може ли да ги вземе съ себе си въ България. Прѣстѣта още стоеше по изгнилия вестникъ, който ги обвиняваше и миризма на влага лѣхаше отъ страницитѣ имъ.

Около масата стояха почтително съ калпаци въ ржце нѣколко селяни, а на другия ѝ край бѣ

седналъ, подпрялъ глава на ржката си, стариятъ 70 годишенъ дѣдо Матю.

И внезапно, общото мълчание бѣ нарушено отъ слабия гласъ на стареца, който затворилъ очи, тихичко започна да пѣе една стара българска пѣсень, пренесена тукъ още преди освобождението отъ революционеритѣ на Ботева и Караджата. Това бѣше една трогателна пѣсень, въ която се разправяше за турския султанъ, който е решилъ да изтреби българския народъ и е прогонилъ българитѣ далечъ въ Влашко и Бесарабия. Но този султанъ нѣма да успѣе, защото единъ день ще дойде рускиятъ генералъ на конь и ще поведе войницитѣ си въ бой, за да види и българинътъ свѣтлитѣ дни на свободата.

Дълго пѣ старецътъ и разправя за славната история която ще изгради рускиятъ генералъ и за хубавитѣ прекрасни дни, които ще види тогава българскиятъ народъ. Той пѣеше, а ние слушахме унесени и неудържими сълзи се ронѣха отъ очитѣ ни.

Трѣбваше да дойдемъ въ Добруджа, да сложимъ прѣста си въ раната на тамошното българско население, за да почувствуваме така непосредствено какво значи любовъ къмъ родината отъ далече, отъ станалата вече чужда земя на люлката на България.

Богатството на българитѣ

„Добруджанскитѣ българи сж бгоати хора“. Тази мисъл се е внедрила дълбоко въ съзнанието на всички българи отъ стара България. Въ действителность, едно таково мнение е право и неправо. Право е, защото срѣдно взето добруджанци наистина сж по-богати, отколкото сж имотни срѣднитѣ български селяни, но не е право дотолкова, доколкото подъ „богатство“ се разбира една чувствителна разлика въ благосъстоянието, жизнения уровень и начина на животъ между българитѣ отъ Добруджа и тѣзи отъ стара България. Тази разлика не е така голѣма, както мнозина си я представятъ. Добруджанци не живѣятъ въ вили, вмѣсто въ селски кжщи, тѣ не ходятъ облѣчени „по градски“, нито храната имъ се различава сжщественно отъ тази на срѣдния български селянинъ. Добруджанскитѣ българи сж истински българи, както въ духовно, така и въ материално отношение, т. е. тѣ се преливатъ къмъ срѣдния български типъ отъ свободната родина.

Макаръ и статистическитѣ данни да сж уморителни и отежчителни въ едни лични спомени, ще си позволя лукса да прибѣгна повторно до тѣхъ, защото нищо не е по-изразително отъ цифрата, когато тя показва съ неоспорима точность множество явления, които иначе не могатъ да се обхванатъ така лесно.

Богатството на всѣки селянинъ се изразява въ притежаваната земя. Земята е основата, тя е радостта и утехата на селянина, тя е мечтата му, тя е всичко въ неговия животъ. Земята на добруджанскитѣ българи бѣше двойно по-голѣ-

ма, пресмѣтната на глава отъ населението, отколкото е въ стара България. Така, докато въ стара България на глава отъ селското население се падатъ по 9 декара обработваема земя, въ Северна Добруджа се падаха по 20.8 декара. Изразено по другъ начинъ, това означава, че у насъ на единъ квадратенъ километъръ обработваема почва живѣятъ 116 души земеделци, докато въ Северна Добруджа на сжщата площ живѣятъ само 48 души. Доходитѣ на северно-добруджанци, обаче, не сж съответно на това двойно по-голѣми отъ земеделскитѣ доходи въ стара България. Тѣ сж само малко по-високи отъ тѣхъ, защото добруджанската земя е винаги суха и жадна за дъждъ. Тамъ житата прегарятъ лесно, сушата покосява плода на нивитѣ презъ лѣтото, а зимнитѣ мразове го задушаватъ още презъ зимата. Измръзванията и изгарянията сж двата противоположни бича, които често пжти действуватъ единъ следъ другъ, за да унищожатъ резултата отъ усилията на нашия добруджански селянинъ. Въпрѣки това, обаче, доходътъ му бѣше по-високъ отъ срѣдния български селски доходъ, макаръ и не много. Отъ друга страна, двойно по-голѣмата обработваема площъ, която се пада на глава отъ населението и на домакинство, налагаше да има и повече едъръ добитѣкъ на едно стопанство, отколкото това е у насъ. Така, на сто души отъ добруджанското население се падаха по 59.7 глави едъръ добитѣкъ срещу 48.6 глави въ България. Но за разлика отъ България, въ Северна Добруджа имаше много повече коне, отколкото рогатъ добитѣкъ. Така тамъ се падаха на 100 души 37.6 коня, срещу само 10.2 коня въ стара България, но пъкъ имаше на 100 души само по 22.1 крави и волове, срещу 38.5 у насъ. По отношение на притежава-

нитѣ други домашни животни, добруджанци се проявяватъ като по-голѣми овцевъдци, защото тамъ на 100 души население се падаха 321,3 овци срещу 180.4 въ България. По отношение на останалитѣ животни, процентното имъ отношение къмъ селското население е почти едно и също и тукъ и тамъ.

Както се вижда, богатството на нашия добруджански селянинъ не се различава прекалено много отъ това на българския селянинъ. Въпрѣки това, обаче, той носѣше гордото име „господаръ“, а стопанството му се наричаше „господария“. Къмъ неговото господарство питаеха уважение, всички останали народности и главно административнитѣ власти, които при всички случаи ни го изтъкваха. По този поводъ азъ си спомнямъ единъ много характеренъ случай.

Преди да навлѣземъ въ добруджанскитѣ села, въ огромната тържествена зала на Кюстендженската община имаше общо заседание на българскитѣ и ромънскитѣ делегати въ смѣсенитѣ комисии. Въ срѣдата на заседанието, пристигна единъ младъ човѣкъ на около 28—30 год. едъръ на ръстъ, съ широки жестове и съ очевидното желание да позира предъ събранитѣ 100 делегати. Ромънскитѣ ни колеги веднага ни казаха че това билъ префектътъ на Тулчанската областъ г. Траянъ. Той билъ единъ отъ първитѣ legioneri на страната и отъ най-близкитѣ другари на Кодреану и затова получилъ още толкова младъ единъ отъ най-отговорнитѣ постове на ромънската държава. Този младежъ влѣзна съ ботуши и съ зелена legionерска риза въ залата, генералъ Потопъну скочи веднага отъ стола си да го посрѣщне и да му стисне ржката, а той безъ да се смуцава отъ събраното множество, се облѣгна небрежно на заседателната маса,

обърна се къмъ насъ и произнесе приблизително следната речъ: „Уважаеми господа, азъ съмъ тукъ, за да Ви поздравя съ добре дошли въ нашето легионерско отечество. Вие ще отведете отъ тукъ българското добруджанско население. Безъ да считамъ, че прекалявамъ, азъ искамъ да ви увѣря, че ние съжеляваме въ душитѣ си за раздѣлата ни съ българитѣ, съ които сме живѣли толкова дълги години въ най-добъръ миръ и разбирателство. Отива си отъ насъ единъ храбъръ народъ и едно трудолюбиво население, което правѣше честъ на страната ни. Ние живѣхме добре съ него и ще искаме да се раздѣлимъ сжщо така добре. Затова, азъ Ви обещавамъ всичкото си съдействие, за да се извърши преселването по единъ истински цивилизованъ начинъ“.

Тази речъ не ни направи много голѣмо впечатление, защото смѣтахме че е плодъ на конвенционална учтивостъ. По-късно, обаче, можахме да се увѣримъ, че господинъ Траянъ е казалъ добросъвѣстно едно всеобщо разпространено мнение за нашето тамошно население. Той се опита да облекчи сждбата на българскитѣ преселници и да ги изпрати великодушно, безъ да бждатъ насилвани, до границата. За съжаление, обаче, не всичко зависѣше отъ г. Траянъ. Тамъ имаше много, безкрайно много халки въ административната верига, която се простира отъ префекта (областния управителъ) до общинския жандармерийски постъ, а тази верига скърцаше и заплиташе въ халкитѣ си не малка частъ отъ намѣренията на г. Траянъ.

По една игра на сждбата, нѣколко месеца по-късно срѣщнахъ въ коридора на централното управление на Б. н. банка въ София двама господа съ кожени пардесюта и съ бѣли шалове окопо вратоветѣ. Останахъ крайно изненаданъ като

познахъ въ единия отъ тѣхъ префекта на градъ Тулча — г. Траянъ.

— Какво правите тукъ, защо сте дошли, колко ще стоите? затрупахъ го съ въпроси, безъ да подозирамъ колко малко му се отговаряше на тѣхъ.

— Неизвестно, отговори ми той и се усмихна горчиво, азъ съмъ политически емигрантъ и следъ като размѣня малкото леи които притежавамъ, ще трѣбва да отида въ нѣкое българско село, докато се уреди заминаването ми за нѣкъде другаде.

Sic transit gloria mundi!

Припомнихъ си тържествената му стойка и силнитѣ жестове, съ които придружаваше думитѣ си въ Кюстенджа, припомнихъ си честолюбивото задоволство, което изпитваше когато виждаше, на траурния празникъ по случай погребението на Кодреану, да се изреждатъ предъ него — двадесетъ и деветъ годишния младежъ — побѣляли генерали и да му стискатъ почиттелно ръката, която по онова време наистина бѣше силна и можеше да раздава почести, повишения или оставки! . . . Днесъ той бѣше само политически емигрантъ, придруженъ отъ бившия си секретаръ, съ нѣкой и другъ левъ въ джеба и съ крайно неизвестно бждеще предъ себе си. Сждба човѣшка! Колело! Смѣни се легионерския режимъ и отиде по дяволитѣ величието му, съ всичката си тежестъ и съ всичката си суета.

Неговото мнение за българитѣ, обаче, което вървамъ че е искрено, се сподѣляше отъ всички мѣродавни личности въ Северна Добруджа. Това мнение добиваше още по-голяма цена, като се сравняваше съ мнението за замѣстницитѣ на българскитѣ изселници — цинцаритѣ, които вече бѣха успѣли да си създадатъ едно необоримо реноме

на „дребни поземлени рентиери“, както ги наричаше единъ мой приятель.

Самитъ българи ценяха себе си повече отъ всички други народности въ Северна Добруджа, като не пропускаха да изразятъ тази си самоувереностъ и предъ насъ.

— „Ние, господине, сме хора господари, не сме като другитъ“, започваха разговоритъ си винаги тѣ, когато трѣбваше да поставятъ въпроса: „Какво ще ни даде българската държава, като си отидемъ при нашата вѣра“?

— Ще ви даде хектаръ за хектаръ, успокояхме ги ние.

— А така, това ни и стига. Ние ще си направимъ и къщи и обори и всичко, само земя да има.

Що се отнася до облѣклото на добруджанскитъ ни селяни, то не се различава почти съ нищо отъ това на селянитъ отъ стара България. Поради изолираността на българитъ отъ обществения животъ на Ромъния, приливътъ на селяни отъ нашитъ села къмъ градоветъ е билъ относително слабъ, затова и процесътъ на „огражданяването“ е вървѣлъ не къмъ преселване въ града и възприемане на градски навици, а къмъ бавно и постепенно подобрене на жизнения уровеньъ въ самото село, като се запазилъ неговия присѣщъ битъ.

Въ Добруджа нашитъ селяни носѣха сжитѣ селски дрехи, както и всички българи отъ Варненско. Кожуситъ, изцапанитъ и омазнени кожуси отъ носене и лѣте и зиме, стояха по гръбоветъ на много отъ тѣхъ. Но и мнозина вече ги бѣха свалили (поне презъ топлото време), задоволявайки се само съ обикновения селски елекъ. Въ замѣна на това, ямурлукътъ — безъ никаква разлика отъ нашия — бѣше неотлъчна принад-

лежност на овчари, каруцари и въобще на всички пътникъ изъ добруджанскитъ полета.

Женитъ ходѣха въ сукмани, съ снѣжно бѣли ризи, които се подаваха подъ сукманитъ и съ хубави цвѣтни шамии, на които младитъ затыкваха и по нѣкое цвѣтче. Женитъ имаха още богати чеизи и тѣ бѣха главната стрѣвъ на желѣзничарскитъ „плъхове“, които се вмѣкваха крадешкомъ въ товарнитъ изселнически вагони, разбиваха по нѣкой и другъ сандѣкъ и измѣкваха отъ тамъ vezани ризи и сукмани.

Най-после, за да се даде една по-ясна представа за благосъстоянието на нашия добруджански селянинъ, трѣбва да се каже нѣщо повечко и за неговата кжща.

Кжщитъ на българскитъ селяни въ Северна Добруджа бѣха много приветливи отъ вънъ. Въ обширния селски дворъ, който заемаше отъ 2.500 до 4.000 квадратни метра, малката селска кжща биваше построена обикновено въ дъното му. Общо взето, кжщитъ бѣха покрити съ керемиди или съ ламарина, а само рѣдко — съ трѣстика. Предъ входа покривътъ правѣше чупка подъ формата на тригълникъ, съ което на кжщата се придаваше особено приятенъ и като че ли приказенъ видъ. Предъ цѣлата лицева частъ на кжщата имаше балконче, широко малко повече отъ половинъ метъръ, но грижливо и чисто поддържано. Тамъ, при ношнитъ седѣнки сж се събирали младитъ, насядвали на перилата на балкончето и се веселѣли до късно.

Самата кжща обикновено се състои отъ една или две стаи и вестибюль, въ който се влиза направо отъ входната врата, следъ като се изкачатъ три-четири стѣпала. Въ страни отъ вестибюла се намиратъ стайтѣ. Най-често подъ единъ и сжщъ покривъ, на страни отъ живѣлищнитъ

стай, се проточватъ другитѣ домакински помѣщения, като кухня, оборъ, хамбаръ, плѣвникъ и т. н. Затова и голѣмината на кжщитѣ тамъ не се мѣри на квадратни метри, а на линейни метри. Когато нѣкой каже: — азъ имамъ голѣма кжща, цѣли 18 метра, това значи че лицевата ѝ частъ е толкова дълга и че освенъ главното помѣщение, той притежава и всички домакински постройки.

Мебелировката на българскитѣ добруджански кжщи е скромна, дори по-скромна, отколкото това отговаря на доходитѣ и възможноститѣ имъ. Обяснението на този фактъ трѣбва да се търси главно въ навика, традицията и страхътъ да не би нѣкой да се покаже че е по-богатъ, за да не го натиснатъ веднага бирници и данъци.

Общо взето, обаче, въ Северна Добруджа се срѣщатъ много по-начесто кжщи, въ които има по два и три кревата—хубави чисти кревати, покрити съ бѣли покривки и затрупани съ десетки възглавници и възглавнички. Въ Северна Добруджа обикновено въ почти всѣка кжща има маси и столове, докато у насъ доста често селянитѣ ядатъ на така нареченитѣ „софри“, а сѣдатъ на малки трикраки столчета.

Въ по-богатитѣ кжщи подътъ е посланъ съ черги. Не рѣдко и стениитѣ сж покрити съ хубави котленски килими. Прозорцитѣ на кжщитѣ винаги сж обкржжени съ перденца и често сж запрѣчени съ желѣзни решетки. По стениитѣ висятъ забодени снимки на членове отъ семейството, а на покритата съ бѣла покривка маса стои купъ илюстрирани картички, получавани отъ семейството въ течение на десетки години. Много често въ тѣзи купчини пожълтѣли картички се срѣщатъ писма съ български печати и съ българско съдържание. Тѣ, обаче, носятъ далечни дати — 1916/1918 година. Следъ това ромънскиятъ

езикъ е замѣстилъ българския въ кореспонденцията.

Масата обикновено не се намира въ сръдата на стаята. Тя е опрѣна до стената, на която виси голѣма икона — Света Богородица държи сина си и благосклонно се усмихва на вѣрующитѣ. Предъ иконата на масата стои нашенска ваза или стомничка, въ която е натопена прѣсна китка цвѣтя, набрани отъ градинката, която цвѣти предъ всѣка българска добруджанска кжца.

Ето, така изглеждаше и така се материализираше благосъстоянието на добруджанскитѣ българи.

Но ако тѣ не можеха да се похвалятъ съ нѣкакво изключително богатство, природата ги бѣ надарила съ щастливи и многобройни семейства. Изъ двороветѣ тичаха дечурлига, възсѣдаха метли и играеха на войници, криеха се между чувалитѣ и въ дъната на отпрегнатитѣ каруци, нагазваха съ страхъ лехичкитѣ съ цвѣтя и тичаха, тичаха по цѣлъ день.

Радостно и весело бѣше въ двороветѣ на добруджанскитѣ българи, гдето децата още не разбираха какво значи преселване. Затова пъкъ още по-тежка картина представляваха селата, следъ като си заминаха българитѣ.

Замлъкна въ тѣхъ всичко! Не се чуваше ни говоръ, ни лаятъ на кучетата, ни смѣхътъ на децата. Кжцитѣ отвънъ изглеждаха сжщитѣ, но вътре веднага се настанѣ мразътъ на запустението. Видѣхъ едно такова запустѣло село, което само преди два дни бѣше пълно съ българи. Влѣзнахъ въ една кжца, гдето бѣхъ спалъ и като че ли мравки полазиха по кожата ми. Голи тѣ стени, угасналата жаръ въ огнището, праздната стая и това страшно мълчание ви каратъ да мислите, че сте влѣзнали въ гробница. На-

истина, като надгробни паметници останаха българските кжщи въ Северна Добруджа следъ напускането на селищата.

Излизайки отъ тази кжща, хвърлихъ още единъ погледъ къмъ нея, съ желанието да я запомня въ най-малките й подробности. На полуоткрехнатата врата се подаваше ключътъ, съ който дълги години наредъ се е затваряло семейното огнище на българина отъ външния свѣтъ.

Да, тжжна, безкрайно тжжна гледка представлява ключътъ въ вратата на запустялата преселническа кжща . . .

Следработно време

Да се разправа за нашето работно време, за дългитѣ дни, които останаха дълбоко запечатани въ паметта ни, това би значило да се наниже една дълга верига на лични неприятности, спорове, караници, хабене на нерви и усилено писане.

Наистина, презъ това работно време предъ насъ се проточваше една безспирна нишка отъ най-разнообразни случаи, които заслужаватъ да се опишатъ, но това би било твърде дълга работа. Ето защо, тукъ ще разправа нѣщо и за следработното ни време, като въ последиствие ще предамъ само нѣкои по-характерни моменти отъ преселването.

Нашиятъ работенъ день обикновено свършваше следъ като вече е настъпила нощта. И понеже най-дълго време прекарахме въ „резиденцията“ ни — село Реджеле Фердинандъ, ще разправа именно за една (подобна на много други) вечеръ въ това село.

Тамъ бѣ настаненъ единъ артилерийски полкъ, а освенъ това квартируваше и щаба на една ромънска дивизия. Ето защо, абсолютно всички възможни квартири бѣха заети отъ офицери и ние рискувахме да останемъ да спимъ по земята, ако не бѣха се смилили надъ насъ една учителка, която ни отстъпи широката си стая, като отиде да спи другаде, и семейството на общинския нотариъ, стариятъ и симпатиченъ господинъ Георгиу, което пъкъ се зае да ни готви.

Следъ нервната работа, която до вечерта ни изморяше убийствено, ние започвахме и на сънъ да повтаряме: контестация, приема се, отказва се, може да остане, не може и т. н.

Не бѣше лесна работа, затова, следъ като по цѣль день сме се мжчили да разберемъ неразбираемия френски езикъ на ромънския жудикаторъ, да слушаеме и презъ вечеръта говорителнитѣ му усилия, отъ които не излизаше абсолютно нищо.

Когато, напримѣръ, искаше да каже, че на следния день сигурно ще довършимъ работата си, той обикновено казваше: — Азъ мисля работишъ още вчера и „фютъ, травай терминатъ“.

Ето защо, истинско удоволствие бѣше за насъ, ако можехме да замѣнимъ неговитѣ словесни мжки съ не по-малкитѣ усилия на нѣкой другъ мѣстенъ човѣкъ, който поне не би ни тровилъ още съ формалистичнитѣ си становища по работата ни,

Въ това отношение имавме трима души, които разнообразяваха вечеритѣ ни: Домну Георгиу — общински нотаръ, учителката отъ основното училище госпожица Арделияну и жената на домну Георгиу, която готвѣше и говорѣше по малко български.

Обикновено веднага следъ работа идваше при насъ госпожица Арделияну, съ предварително подготвени десетина френски фрази, които искаха да кажатъ: „Защо толкова много викаете, защо се ядосвате за дребни нѣща, у васъ вече нѣма да останатъ нерви, трѣбва да гледате по-спокойно на работата си“. Следъ това започваше обикновеното словесно мжчение, при което ние съ всички сили ѝ помагахме да допълни мисълта си съ думитѣ, които ѝ липсватъ. За да избѣгнемъ продължаването на дневното заседание и следъ приключването на работата, ние излизахме съ моя колега и съ г-ца Арделияну на улицата предъ кжщата, която улица госпожицата бѣше нарекла „булеварда на кучетата“, поради го-

лѣмия имъ брой и непрестанно лаене подиръ насъ, разхождахме се два-три пѣти нагоре-надолу подъ погледитѣ на шефа де постъ, който се намираше до самата община и се прибирахме обратно въ общината. Това време се използваше отъ ромънскитѣ ни колеги за да се скарать помежду си, следъ като цѣлъ денъ сж „пазили дисциплината“ и сж спорили само съ насъ.

Общинската сграда ни служеше едновременно за канцелария, ресторантъ и хотелъ. Въ една отъ стаитѣ работѣхме, въ друга обѣдвахме, а въ трета спѣхме. Между всички тѣхъ, въ голѣмия вестибюлъ, който служи и за гишета на общината, бѣха настанени единъ купъ военни телефони-сти, които презъ цѣлото денонощие даваха връзка и говорѣха съ всички възможни села и центрове въ Добруджа.

Завръщайки се въ общината-ресторантъ, ние обикновено заварвахме семейството Георгиу въ въоръженъ конфликтъ. Домну Георгиу заемаше обичайното си мѣсто на единия жгълъ на масата, подпрѣлъ дългата си библейска брада съ едната ржка и замахващъ съ другата, като че ли пѣди мухи, мърморейки нѣщо подъ носа си. Надъ него, като усойница се извиваше слабата госпожа Георгиу, съ лъжица въ ржка и съ изхвъркнали отъ гнѣвъ очи: — Ще ви науча азъ васъ двамата. Никакъвъ попъ повече, чувашъ ли! Да знаешъ, че ако те видя още веднажъ съ него... и продължаваше словесното ѣ излияние, подкрепяно отъ заплашителни размахвания на лъжицата.

Господинъ Георгиу продължаваше да си стои кротко на масата, махаше съ ржка назадъ и мърморѣше нѣщо, горе-долу съ следното съдържание: Стига си викала де, чухъ те вече, само ни излагашъ предъ хората. Не виждашъ ли, че идватъ и ще разбератъ всичко...

Въ сжщностъ работата бѣше много проста. Почти всѣка вечеръ почтениятъ домнулъ Георгиу се отбиваше въ съседната кжща на попа, сѣдаха си съ него на приказка и за половинъ часъ обръщаха около половинъ кило ракия. Но това се отразяваше на господинъ Георгиу само въ едно засилване на жестикулациитѣ, които и въ трезво състояние представляваха три-четвърти отъ речъта му. Тогава той идваше развеселенъ, замахваше съ ржце, като че ли ще играе танца на „умирающия лебедъ“ и започваше да разправя спомени отъ свѣтовната война.

Ако успѣеше да се върне следъ като и ние сме се прибрали за вечеря, работата се свършваше само съ скърцане на зжби отъ госпожа Георгиу. Но ако пресмѣтнеше криво времето и се върнеше малко по-рано, настѣпваше семейния адъ, който и ние сварвахме.

Понеже си плащаме пребогато пансиона, семейството Георгиу се чувствуваше задължено да ни поднася и вино. Нашиятъ жудикаторъ се развеселяваше отъ виното, започваше да се упражнява да говори френски езикъ и предизвикваше напълно естествено смѣха на всички на масата. За домнулъ Георгиу, обаче, винцето бѣше най-ценната придобивка отъ нашето присѣствие. При всѣко доливане на чашата на когото и да било, той поднасяше и неговата праздна чаша и се съпротивляваше юнашки на жена си, която го риташе и щипеше подъ масата.

Следъ това започваше да хвали българската армия съ френско-ромънски думи и съ жестикулации, които е невъзможно да се опишатъ: — Армата булгара — тре биенъ, форте буна, казваше той. Споредъ него има само три армати на свѣта „тре биенъ“: ромънската, българската и сръбската. И за доказателство започваше да бърка въ джоба си, отъ гдето изваждаше, всѣка вечеръ по

единъ и сжщъ начинъ, една малка легитимация за безплатно пжтуване по желѣзницитѣ.

Това бѣше свидетелство, че притежава най-високото ромънско военно отличие — орденътъ „Виртута Милитара“, който му дава редица привилегии. — Азъ получилъ виртута милитара въ Тутраканъ, казваше той. — А, въ Тутраканъ, отговаряхме ние... но нѣмахме възможность да кажемъ нѣщо повече, защото бай Георгиу вече започваше да разправя подвига си. Билъ въ единъ ромънски полкъ, който се е борилъ на Тутраканъ. Когато нашитѣ войски вече влѣзли въ крепостта, той грабналъ знамето на полка, скжсалъ платното отъ дървото, завилъ го около кръста си и скочилъ въ Дунава. Докато показваше какъ скжсалъ платното всичко вървѣше добре, но когато поиска да се хвърли въ Дунава повторно, за малко щѣше да счупи всички чаши на масата, поради което госпожа Георгиу, която се гордѣеше съ бившата храбрость на мъжа си, отново влѣзна въ ролята си и съ две пискливи думи усмири разярения лъвъ. Той седна на масата и продължи вече кротко да разправя какъ преплувалъ цѣлия Дунавъ, какъ билъ обстрелванъ съ картечници, какъ се крилъ изъ камъшитѣ на ромънския брѣгъ и какъ най-после се домъкналъ ни живъ ни умрѣлъ въ щаба на дивизията, гдето предзълъ знамето. За спасяване на знаме, той билъ награденъ съ най-високото ромънско военно отличие — Виртута милитара.

После той се опитваше да си допие винцето, но жена му го грабваше за яката и го отвеждаше въ спалнята, гдето още дълго продължаваше спора имъ дали има право на още една чашка, или нѣма право. Но по-лесно бѣше да се преплува Дунава, отколкото да се склони госпожа Георгиу да отпусне още една чашка.

Развеселени отъ тѣзи семейни сцени, а по-нѣкой пжтъ и отъ френския езикъ на ромънския ни колега, ние се прибирахме къмъ 11 часа вечерта, уморени и все пакъ неспособни да заспимъ, подъ впечатления на ежедневната ни работа и болкитѣ на изселващитѣ се българи. За да не мислимъ повече за това, ние си спомняхме отново за г. Георгиу, който продължаваше въ съседната стая дипломатическитѣ преговори съ жена си и ни идваше на умъ неговата преценка, която е общоразпространена въ Ромъния: има три храбри армии на свѣта — ромънската, българската и сръбската!

И после заспивахме.

Принципи и сълзи

Принципътъ е правило. Затова е и така мъчно приспособимъ къмъ човѣшкитѣ отношения, въ които индивидуалнитѣ случаи сж толкова разнообразни и толкова различно обосновани, щото едно принципно отношение неминуемо трѣбва да се опира на формалистика и да влиза въ конфликтъ съ справедливостъта.

Това се чувствува много ясно отъ сждиитѣ, управницитѣ и администраторитѣ. Това трѣбваше да почувствуваме и ние, участницитѣ въ комисииитѣ по преследването.

Принципътъ, който трѣбваше да прилагаме бѣше: задължително преселване на всички българи отъ Северна Добруджа. Къмъ него се прибави едно второ правило: преброяванитѣ презъ 1930 година лица като българи по народностъ ще се приематъ безусловно, а преброяванитѣ като ромъни и други, ще се приематъ условно, т. е. ще се оставятъ временно въ Ромъния докато се постигне спогодба за по-нататъшната имъ сждба.

Двата сухи и формалистични принципа, които трѣбваше да прилагаме, се сблъскаха понѣкога съ извънредно много сложни случаи, съ нежелание у нѣкои да ги възприематъ, или съ желанието имъ да влѣзнатъ въ една категория, вмѣсто въ друга. При едно толкова голѣмо дѣло, засѣгащо живота на 67,000 души въ неговата цѣлостъ, нашитѣ принципи се сблъскаха на първо мѣсто съ човѣщината и съ милосърдието, които неминуемо се появяваха у всички членове на комисииитѣ.

При градското българско население, което трѣбваше да се преселва, бѣше по-леко да се

прилагатъ формалнитѣ принципи, отъ които изхождаме при работата си, защото тамъ заможността на населението бѣше по-голѣма и нежеланието му да се подчини на нѣкои разпоредби се основаваше само на стремежа да се запази богатството и изгледитѣ, за развитието му. Затова и градскитѣ смѣсени комисии работѣха съ по-спокойна съвѣсть.

При селянитѣ, обаче, случаетѣ бѣха много по-различни и по-трогателни.

Въ нашата работа, принципитѣ на преселването се сблъскваха главно съ готовността, желанието или нежеланието на българското население да се върне въ България.

По отношение на градското население могатъ да се направятъ разграничения въ това отношение въ три посоки, а именно: най-малка готовностъ да се върне въ България проявяваше богатото градско население. То се занимаваше главно съ търговия, при която сж се добивали изключително голѣми печалби. Българитѣ-търговци се намираха въ отлични връзки съ мѣстнитѣ административни власти, а това увеличаваше още повече тѣхнитѣ възможности. Тѣ работѣха усилено и бѣха се почти срастнали съ тамошната атмосфера на работа, съ тамошнитѣ обичаи и възможности. Ето защо, за тѣхъ бѣ сигурно, че въ България възможноститѣ ще бждатъ много по-малки и печалбитѣ много по-ограничени. При това, голѣмото богатство и градскитѣ условия на живота бѣха повлияли и на националното имъ чувство.

По-беднитѣ граждани, занимаващи се съ занаятчийство или съ дребна търговия и съ предлагане на труда си, тръгваха съ по-голѣма готовностъ за България. И тѣ знаеха, че ще отидатъ въ градове, гдето вече има уседнали занаят-

чий, гдето пазаритѣ сж разпредѣлени между мѣстни предприятия и гдето ще трѣбва да се започва отначало. Но тѣ не губѣха много съ заминаването си, защото и въ Ромъния бѣха слабо платени и живѣеха бедно. Най-беднитѣ пѣкъ трѣгваха съ истинско удоволствие, защото за тѣхъ досегашниятъ имъ животъ бѣ донесълъ само нещастия и Бѣлгария имъ се виждаше като рай на новитѣ и широки възможности. Колкото по-богати биваха бѣлгаритѣ, колкото по-голямъ суми внасяха за преводъ въ Ромънската народна банка, толкова по-мжно приемаха и изселването, макаръ и за тѣхъ да не можеше да става въпросъ за понижаване на жизнения имъ уровеньъ, или за изпадането имъ въ нищета следъ пристигането имъ въ Бѣлгария. Богатството въ чужда страна действува за раздѣлянето на националното чувство отъ чувството за свързаностъ съ националната държава. Защото сжщитѣ тѣзи богати хора, които поради откъсването отъ богатствата имъ проявяваха по единъ или другъ начинъ съжалението си, че трѣбва да се преселватъ, презъ миналитѣ години сж се показвали като достойни и отлични бѣлгари и не сж скжпѣли паритѣ си да подпомагатъ бѣлгарското училище, или бѣлгарската църква и да поддържатъ високо духа на Северно-Добруджанци.

Наистина, това, което се казва по-горе за отношението къмъ преселването на отдѣлнитѣ групи градско население, не трѣбва да се разбира въ абсолютенъ смисълъ на думата, но то се отнася за известна частъ отъ градското население, което достигаше едва 4,200 души отъ всичко 67,000 души бѣлгари въ Северна Добруджа.

Много по-различни и по-трогателни бѣха случаитѣ изъ селата, гдето можеха да се различатъ две групи желания: да се замине на всѣка цена

за отечеството и „ако може“ да се остане въ Северна Добруджа. Първото желание бѣше при-сщо на селата съ компактно българско населе-ние, а второто — на селата, гдето имаше по 10—20 българи въ едно село отъ около 1,000 — 2,000 души жители и гдето смѣсенитѣ бракове бѣха правило.

И понеже българитѣ въ Северна Добруджа живѣха главно на компактни маси, тѣхното же-лание да се върнатъ въ България се примѣси съ развихрящото се национално чувство и заля сти-хийно българскитѣ селища.

Много красноречивъ е напрімѣръ, случаятъ съ брата на поета Черна, който е роденъ въ селото Черна — Тулчански окръгъ. Ромънитѣ бѣха пропуснали да впишатъ въ списъцитѣ за изселване семейството на „най-нѣжния ромънски поетъ“, на тѣхната гордостъ въ лириката.

Много бѣха обикаляли нещастнитѣ роднини на поета около смѣсената комисия, за да бждатъ вписани въ изселническитѣ списъци, но по фор-мални причини българскитѣ делегати не могли съ нищо да имъ помогнатъ.

Става тогава братътъ на поета и отива въ Тулча съ танцуващия автобусъ, прави постѣпки предъ ромънскитѣ власти да го запишатъ въ спи-съцитѣ на българитѣ, но безъ резултатъ. Тогава сѣда на влака и заминава за Букурещъ, гдето подава въ нашата легация едно просто и трогателно заявление до българския министъръ пред-седателъ. — Азъ съмъ братъ на поета Черна, казва приблизително той, и съмъ българинъ. Ро-мънитѣ, обаче, не искатъ да ме пустнатъ да си ида въ България. Моля Ви се господинъ Мини-стре, наредете да ме пустнатъ ромънитѣ да си замина заедно съ цѣлото село за отечеството, Не искамъ повече да стоя въ Ромъния . . .

И похарченитѣ пари за влакове, изживянитѣ тревоги и безсъннитѣ нощи на селянина — братъ на поета, биватѣ възнаградени. Българскиятъ министъръ председателъ прави постъпки предъ ромънското правителство и последното се съгласява. Тогава господинъ Черна идва въ Кюстенджа, подава ново заявление до комисията по контестациитѣ и българскитѣ делегати съ най-голѣма любезность го приематъ, разпитватъ го и му предаватъ паспорта. Два часа по-късно нашиятъ българинъ е въ ресторанта „Жубилеу“, гдето се хранятъ българскитѣ делегати. Около маситѣ се разхожда единъ младъ човѣкъ съ блокъ въ ржцетѣ. Той е талантливъ карикатуристъ, който за нѣколко десетки леи прави чудесни карикатури на посетителитѣ. Господинъ Черна го повиква и му поисква да му направи два портрета на българскитѣ делегати, които сж му издали паспорта. Тѣ го забелязватъ и го питатъ съ знаци, защо прави това?

— Ще си ги закача на стената въ България за споменъ, отговаря той, азъ нѣма никога да ви забравя! . . .

На ромънитѣ които обѣдватъ съ насъ, хапкитѣ засѣдатъ въ гърлото. — Въ сжщность, казва ми единъ познатъ ромънецъ, поетътъ Черна не е нѣкаква кой знае каква величина въ нашата литература. Той е много сладникавъ и ние имаме много поети, които го надвишаватъ въ всѣко отношение . . . Какво да се прави, въ таква случаи отрицанието е най-голѣмата утеха.

Въ случая съ семейството на поета Черна, обаче, се намѣсваха главно формални препятствия за преселването му. Въ множеството други случаи, които ние срѣщахме на всѣка стъпка, се намѣсваха само лични отношения и лични стремежи, за нѣкой отъ които ще разкажа, за да се

види какво носѣше съ себе си преселването на българитѣ.

Въ известни случаи, наистина много рѣдки, кариерата на синоветѣ предизвикваше бацитѣ да правятъ компромиси съ съвѣстѣта си и съ най-съкровениѣ си възжеления. Такава бѣше на-примѣръ, трагедията на единъ българинъ отъ село Чинеле, наричанъ Бай Славе, който за да спаси службата на двамата си сина, станали ромънски офицери, се опита да мине за грѣкъ и да остане самъ въ селото, следъ като си заминахъ българитѣ.

Още щомъ пристигнахме въ селото Реджеле Фердинандъ, тамъ пристигна единъ ромънски офицеръ — поручикъ — който поиска да говори съ насъ. Започнахме разговоръ на френски езикъ. Той говорѣше съ голѣми затруднения и очевидно се вълнуваше. Изтъкна ни, че билъ изселникъ, че билъ легионеръ, че е ромънски офицеръ и че не иска да заминава за България, кждето го пращатъ ромънскитѣ власти. Ние веднага взехме страната му и настояхме предъ ромънскитѣ ни колеги да го оставятъ тамъ. На България не сж потрѣбни хора, които не се чувствуватъ българ и които ще бждатъ у насъ чужденци. Казахме му да подаде контестация, за одобряването на която ние ще положимъ всички усилия.

На другия день отидохме съ селскитѣ каруци по мекия черенъ пжть до българското село, което трѣбваше да се изселва. Бащата, бай Славе, се яви предъ насъ зачервенъ, засраменъ отъ съ-селянитѣ си, които изпѣлваха голѣмата стая и мърморѣха противъ него. Бѣше една комична картина да ги гледа човѣкъ, какъ се надпреварваха да ни даватъ знакове незабелязано отъ ромънитѣ, съ които искаха да кажатъ: — българинъ е, българинъ е, ама се преструва че е грѣкъ, защото синоветѣ му сж офицери. Ние се пра-

вѣхме, че не забелязваме знаковѣ имѣ, отне-
сохме се доста строго къмъ желанието имѣ да
ни услужатъ и дори ги накарахме да изпразд-
натъ стаята. Тогава настѣпи една истинска опе-
рента сцена. Съ ромънскитѣ делегати започнахме
публиченъ теоритиченъ диспутъ върху значе-
нието на думата „националностъ“, върху това
какво значение има съзнанието на хората за на-
ционалността имѣ и т. н. Както и да е, следъ
като селскитѣ представители потвърдиха че той
не се чувствува българинъ и имѣ е неизвестенъ
произхода му, ние приехме контестацията, ромъ-
нитѣ я отхвърлиха и я изпратихме за арбитражъ
на главната смѣсена комисия въ Кюстенджа.

Отъ този день нататкъ бай Славе започна
да се навърта по-често около насъ и да ни пита
какво става съ контестацията му. Селото започна
да се приготвява за преселване, първитѣ кер-
вани заминаха, а той стоеше съ нарастващо
безспокойство на площада, мълчеше и гледаше
самотенъ какъ си отива българското население,
съ което е живѣлъ отъ раждането си до послед-
ния день и което вече не би видѣлъ никога. То-
гава започна да идва по петъ пѣти на день при
насъ и да ни моли да скжсаме контестацията,
„защото не ми дава сърдцето да остана въ Ро-
мъния, като знамъ че съмъ българинъ“.

Душевното раздвояване между влѣчението
на сърдцато и грижата за децата бѣше се нама-
лявало отъ день на день, докато най-послед-
вадената контестация прие въ душата му образа
на най-голѣмата и катастрофална грѣшка, която
е правилъ нѣкога въ живота си.

Следъ нѣколко дни, когато контестацията
му бѣ отхвърлена отъ главната комисия и той
дойде въ Кюстенджа да получи паспорта си, ли-
цето му сияеше отъ радостъ. По своитѣ тайни
пѣтища любовта къмъ родината и чувството на

солидарностъ съ сждбата на съселянитѣ, бѣха взели връхъ надъ грижата за „доброто“ на децата.

Набързо събра на следния день бай Славе багажа си, синоветѣ му свалиха ромънскитѣ униформи и се качиха на влака за България.

Докато, обаче, примѣрътъ на бай Славе е типиченъ случай, когато единъ баща се бѣше решилъ да жертвува себе си и своето влѣчение на българинъ къмъ родината, за да защити бждещето на децата си, въ Добруджа имаше и нѣколко единични случаи, когато синове се отричаха отъ бащитѣ си и нарамваха торбичката съ хлѣбъ къмъ България, безъ нито педя земя и безъ нито единъ лей въ джоба си.

Такъвъ единъ случай имаме въ село Реджеле. Фердинандъ. Бѣше вече станало вечеръ, когато излѣзнахме да направимъ традиционната ни разходка предъ общината. Отъ тъмнината се отдѣли нѣкаква сѣнка, която тихо се приближи до менъ и ме повика: — „Господине, моля ти се, отъ обѣдъ чакамъ тукъ и искамъ да те видя и да те помоля за нѣщо“. Бѣше едно младо момче, не повече отъ 19 годишно, съ хубаво лице и голѣми черни очи, които гледаха умно и изплашено.

— Господине, баща ми е българинъ, казато, но се ожени втори пжтъ за ромънка и успѣ да се „прекара“ като ромънецъ. Сега и на мене не ми дава да си трѣгна за България, защото тогава може и него да го накаратъ да си дойде. Азъ, господине, си имамъ само една майчица и една каруца безъ конь, баща ми ни е далъ 3 хектара земя отъ които живѣемъ съ майка ми, а пжкъ освенъ това работимъ на чужди кжщи. Много ти се моля, господинъ жудикаторъ, направи да си ида и азъ въ България. Дай ми единъ паспортъ за мене и за майка ми, че иначе ще умремъ тукъ отъ мжка самички.

Бедното момче треперѣше съ цѣлото си тѣло и сълзи блѣстяха въ очитѣ му.

— Бжди спокоенъ, казахъ му азъ, ние ще ти дадемъ паспортъ и ще си заминешъ за Бѣлгария.

— О, господине, изплака момчето и хвана съ две рѣце ржката ми. Дръпнахъ се силно, защото той искаше да я цѣлува, като че ли не изпълнявахме само дълга си, а правѣхме благодеяние, допускайки единъ бѣлгаринъ да види свободното си отечество.

На следния день, следъ дълги разпавии съ ромънскитѣ делегати, момчето съ голѣмитѣ очи получи паспорта си. Ромънскитѣ власти засвидетелствуваха, че наистина то има 3 хектара земя, който и записахме въ паспорта му.

Следъ обѣдъ, обаче, въ стаята, въ която работѣхме, врѣхлетя като побѣснѣлъ бащата на момчето.

— Значи така, значи не иска да остане при мене, значи иска да ги накара и менъ да ме изпѣдятъ. Щомъ е така, нека умре тамъ отъ гладъ, нека знае, че баща му го е уморилъ! . . . Господинъ сѣдия, момчето ми Ви е излѣгало, че има 3 хектара земя. То нѣма нито единъ метъръ, а отъ общината не сѣ ви казали истината.

Направихме справка. Указа се, че наистина, на името на момчето е записанъ само сервитутътъ върху тритѣ хектара, а собствеността трѣбваше да му се прехвърли следъ смъртта на бащата. Бедното дете стоеше изплашено и чакаше да го оставимъ отново въ Ромъния. На насъ не ни оставаше нищо друго, освенъ да заличимъ тритѣ хектара земя въ паспорта му. Направихме го, а озвѣрениятъ баща си излѣзна доволенъ отъ това, че синътъ му „ще мре отъ гладъ въ Бѣлгария“.

— Не бой се, казахме на момчето. Нашата държава е добра и ще ти даде земя, и то не като сервитутъ, ами ще бѣде твоя собствена. Отново избухнаха въ плачъ хубавитѣ черни очи и

отново къдравата коса се наведе къмъ ржцетъ ни, за да ни изрази благодарността си.

Навѣнъ бащата още бѣснѣше и проклинаше. Когато у единъ мжжъ изчезне съвсемъ националното чувство, той става животно.

Вечеръта при насъ дойде и бедната майка на момчето, което остана безъ никакъвъ имотъ. Тя бѣше слаба жена, съ набърчено отъ трудъ и грижи лице. „Синко, каза тя, не ме е страхъ отъ нищо, нито отъ работа, нито отъ нѣмотия. Само ни дай да се махнемъ отъ тукъ, че ми е черно предъ очитѣ“. Подиръ нѣколко дни момчето намѣри на заемъ единъ конь отъ преселващи се българи, впрегна карчката, сложи въ нея нѣколко черги, два ямурлука и три самуна хлѣбъ и седна заедно съ майка си на постаната слама, за да потегли къмъ добрата България, въ която ще намѣри работа и земя.

Сълзитѣ, обаче, можеха да се борятъ съ принципитѣ, докато трагедията бѣха единични, но тѣ бѣха безсилни да помѣстятъ ржката на българскитѣ делегати, за да подписватъ паспорти въ случайтѣ, когато трѣбваше да се правятъ масови изключения отъ правилото и да се приематъ за безусловно преселване въ България лица, които сж били записвани като ромъни презъ 1930 година. Въ нашата зона ние имахме щастieto да попаднемъ само на еднородни групи българи т. е. на български села, които или биваха точно отбелязвани въ статистикитѣ като български, или бѣха изцѣло показвани като ромънски. Въ съседнитѣ ни зони, съ които бѣхме въ постоянна връзка, обаче, трѣбваше да се дѣлятъ семейства на две, единиятъ братъ да отива въ България, а другиятъ да остава, само защото презъ 1930 година сж били писани отъ преброителитѣ едни като българи, а други като ромъни.

Ние влизахме често въ телефонна връзка

съ българските делегати отъ съседнитъ комисии за да се информираме едни-други и да се съвещаваме по нѣкои въпроси. На всѣко запитване за положението въ съседнитъ села, между които най-много въ Башъ-Кьой и Черна, нашитъ колеги-българи ни отговаряха съ една дума: ужасъ!

Докато ние имяхме само индивидуални случаи на лични и семейни трагедии, въ съседнитъ до насъ зони раздѣлянето на българитъ на групи отъ първа и втора категория вземаше облика на народно бедствие.

Предъ общинитъ, въ които заседаваха смѣсенитъ комисии, идваха тълпи отъ разплакани мжже и жени, които се биеха въ гърдитъ и се мжчеха да убедятъ комисииитъ съ всички възможни сръдства, че сж българи и че не искатъ по никакъвъ начинъ да останатъ тамъ следъ заминаването на половината село. Особено страхотно бѣ станало положението въ с. Башъ Кьой, родното село на българския министъръ Димитъръ Петковъ-Свирчо. Тамъ положението на нашитъ делегати бѣ станало неудържимо. Писъци и плачове раздираха въздуха отъ сутринъ до вечеръ и една неуморна тълпа стоеше, треперяща отъ вълнение, предъ вратитъ на кметството, за да моли съ сълзи на очи българската делегация да ги приеме за изселване.

Самитъ ние имяхме случаи, когато при насъ идваха глави на семейства и ни изкрещяваха въ очитъ: — Или ще ме вземете и менъ заедно съ цѣлото село, или зарѣзвамъ и жена и деца и кжща и земя, и ще бѣгамъ въ България, пъкъ ако искате убийте ме на границата защото съмъ безъ паспорты! . . .

Така се вършеше подготовката на изселването на Северно-Добруджанскитъ българи. Така се проявиха и тѣ въ най-голъмата имъ маса предъ българскитъ комисии.

Родоотстъпникътъ

Тежко е да наречете нѣкого съ това най-унизително име, което го сравнява съ земята и го поставя по-долу дори отъ животнитѣ, въ които все пакъ е развитъ инстинктътъ на расовата солидарность. Но още Ботевъ и Вазовъ намѣриха за нужно преди всичко да изнесатъ на показъ лика на предателя, за да предизвика отвращение у сънародницитѣ си и презрение у чужденцитѣ.

Съ малки разлики, както и въ предосвободителнитѣ времена на миналия вѣкъ, въ Северна Добруджа се бѣха намѣрили десетина родоотстъпници, които „за паница леща“, се бѣха продали на чужденцитѣ.

Навсѣкжде тѣ бѣха възнаградени за родоотстъпничеството си съ подаряването на нѣкоя малка службица, отъ която успѣваха по частенъ пжтъ да си докарватъ много повече, отколкото имъ даваше заплатата.

Човѣкътъ, за когото ще разправа тукъ се казваше Платнаровъ, а на ромънски се наричаше „Планзари“. Той бѣ успѣлъ да се нареди за финансовъ бирникъ въ село Реджеле Фердинандъ и криеше произхода си по най-грижливъ начинъ.

Когато пристигнахме въ селото, той липсваше. Билъ по обиколка. За пръвъ пжтъ се срѣщнахме съ него въ село Чинеле.

Ние се бѣхме увлѣкли въ спороветъ и разгорещеността на работата около въпроса за бай Славе, когато предъ вратата на кжщата, въ която работѣхме, се вдигна шумъ, развикаха се селяни и едва ли не стана сбиване, макаръ и около кжщата да се разхождаха жандарми. Излѣзнахме

веднага да видимъ какво става. Бѣше дошелъ бирникътъ Планзари, около когото се бѣха събрали десетина селяни, готови да го набиятъ. Носѣха се размѣсени викове: — „Нѣмашъ право, нѣмашъ право, българитѣ ни казаха това“. Селянитѣ викаха на български, Планзари отговаряше на ромънски и съ едно око поглеждаше къмъ вратата, на която се бѣхме изправили.

Спорътъ ставаше за това, че следъ като бѣ подписана спогодбата за преселването на северно-добруджанскитѣ българи, ромънската държава нѣмаше право да събира никакви данъци. Господинъ Планзари бѣше идвалъ преди два дни въ селото, влизалъ по къщитѣ, събиралъ данъцитѣ гдето можалъ, а гдето не можалъ вземалъ дрехитѣ на селянитѣ и чеизитѣ на момитѣ, съ които бѣше напълнилъ цѣла една стая въ общината на село Реджеле Фердинандъ.

Както си му е редътъ въ подобни случаи, ние се намѣсихме активно и извикахме при насъ бирника. Той веднага започна да говори на разваленъ френски езикъ и да ни обяснява, че само си изпълнявалъ службата.

Още отъ първия моментъ Планзари ни направи несимпатично впечатление. Той страдаше отъ нѣкаква болестъ, поради която главата му треперѣше, очитѣ му сжщо се поддаваха на нервна възбуда и започваха да играятъ безъ да може да ги контролира въ орбититѣ имъ, а езикътъ му едва сричаше френскитѣ думи, отъ които не излизаше нищо.

Ние преустановихме работата и заявихме на ромънскитѣ делегати, че нѣма да продължимъ, докато не изгонятъ отъ селото този бирникъ. Така и стана. Той си отиде и следъ два дни отново го намѣрихме въ Реджеле Фердинандъ. Следъ пристигането на заповѣдта да приемемъ

за изселване безусловно всички българи, ние трѣбваше да отидемъ до едно друго село — Реджина Мария — което се намираше на десетина километра далечъ отъ седалището ни. Заедно съ насъ тръгна и Планзари. По пжтя той се шегуваше, пѣеше легионерски пѣсни, умилкваше се на ромънитѣ, правѣше имъ дребни услуги и напредваше въ френския езикъ.

Това бѣше единъ хубавъ есененъ день, въ който слънцето топлѣше както презъ лѣтото, царевичнитѣ ниви леко се поклащаха край шосето, а далечнитѣ планински възвишения ставаха розово-сини. Ние срещяхме селяни съ колитѣ си, тѣ ни поздравляваха и отправяха молби къмъ Планзари да се върне съ тѣхъ, за да си взематъ дрехитѣ, като му платятъ „дължимитѣ“ данъци. Той, обаче, не имъ обръщаше никакво внимание. Човѣкътъ отиваше да се поразходи и нѣмаше да загуби нищо, ако дрехитѣ останатъ у него следъ заминаването на българитѣ, защото стойността имъ бѣше най-малко петъ пжти по-голъма отъ данъцитѣ, за които бѣха взети. Съ насъ говорѣше пакъ на френски и подслушваше какво си говоримъ съ моя колега, какво проектираме да правимъ и какъ да помогнемъ на българското население.

Все пакъ, макаръ и да мислѣхме че не знае български, ние се отнасяхме недовѣрчиво къмъ него и не му позволявахме да се вслушва въ разговора ни.

По-късно, при преселването на село Чинеле, случаятъ ме изправи отново срещу негова милостъ. Бѣше си позволилъ да задържа добитъка на селянитѣ за неплатени данъци, каквито нѣмаше повече право да събира. Селянитѣ проклинаха и му се заканваха, когато неусетно се приближихъ изъ задъ къщата, предъ която се бѣ разположилъ.

— Да те накаже Господъ, викаше една стара жена, дано дойдешъ и ти следъ баща ти въ България, че тамъ да те научимъ ние на редъ и на правда,

— За менъ не се грижи вече, отговаряше на български бирникътъ, ами плащай, защото щомъ вече замина баща ми, нѣма опасностъ да замина и азъ.

Тази последна утайка на добруджанскитѣ полета бѣше българинъ, който имаше баща и майка преселници, а самиятъ той се престараваше да събира данъци, да граби покщнината на българитѣ и да се умилква на ромънитѣ, защо... за една заплата отъ 2,000 леи.

Излѣзнахъ предъ него и бутнахъ масичката съ паритѣ и книжата му. Той скочи, но се усмири като видѣ, че е българскиятъ делегатъ, който може все още да го изпрати въ България.

Докато Планзари събираше разсипанитѣ монети, азъ му заговорихъ на български. Той се опитваше да ми отговаря на френски, следъ като бѣ говорилъ на чистъ български езикъ съ селянитѣ. Крѣснахъ му, че трѣбва да ми отговаря на български. — Не можете да ме задължите, не можете да ме задължите, отговаряше той единствено на нашия езикъ и бързаше да събере паритѣ.

Азъ ще се въздържа да разправа за сценитѣ, които се разиграха тогава, но никога и никому не съмъ казвалъ толкова обидни думи, нито съмъ бивалъ по невъздържанъ, отколкото бѣше случаятъ съ Планзари.

Разправихъ тази история и на другитѣ ми колеги. Ромънитѣ сжщо бѣха възмутени, защото бѣше ходилъ да имъ разправа за дреболиитѣ, които бѣше дочулъ отъ разговоритѣ на българскитѣ делегати. Тѣ искаха сега сериозно да го

изселятъ въ България. Планзари плака, моли се, върна дрехитѣ на българитѣ и направи всичко възможно за да остане тамъ. Ние го държахме до последния моментъ въ неизвестностъ, но предварително бѣхме решили да не го вземемъ въ никой случай. У насъ, съселянитѣ му сигурно биха му върнали съ сжщата мѣрка, съ която той ги е мѣрилъ въ Добруджа, а властта би го научила на редъ, но... въпрѣки това оставихме го въ Ромъния.

България прие да прибере въ границитѣ си своитѣ синове, но тя не търсѣше нито има нужда отъ родоотстъпници, за които 2,000 леи струватъ повече отъ кръвта и отъ националността.

Мирча Вода

Крайниятъ западенъ пунктъ на нашата зона бѣше селото Мирча Вода. Това село, както и „резиденцията“ ни, с. Реджеле Фердинандъ, бѣ единъ отъ невралгичнитѣ пунктове въ нашата служба. Презъ 1930 г. въ тѣзи села бѣха преброявани малко или никакъ българи; ромънитѣ, обаче, ни представиха голѣми списъци на такива, а отъ друга страна цѣлото население подаваше масово контестации, съ които настояваше, че не е отъ български произходъ и искаше да остане по мѣстата си.

Въ Реджеле Фердинандъ ромънитѣ отстъпиха и около 1,900 души гърци, вписани въ списъцитѣ имъ, останаха по мѣстата си безъ да става нужда да прибѣгваме до арбитража на главната смѣсена комисия. Въ Мирча Вода, обаче, гдето ставаше въпросъ за 144 души, ромънски гагаузи, тѣ не искаха да отстъпятъ по никакъвъ начинъ. Затова и тамъ се разиграха интересни сцени, които заслужаватъ да бждатъ разказани.

Бѣше една дъжделива ранна утринъ, когато предъ вратитѣ на общината спрѣха две селски коли, прогизнали отъ вода, които трѣбваше да ни отведатъ до дветѣ села, предвидени за посещение презъ този день, а именно селото Реджина Мария, на около 10 километра далечъ отъ резиденцията ни и Мирча вода, отстоящо на нови дванадесетина километра на западъ.

Проливниятъ дъждъ се сипѣше като изъ ведро и пжтищата бѣха покрити съ черната лепкава добруджанска калъ, която като че ли притегля къмъ земята всичко, което се допре до нея.

Загърнахме се съ селски ямурлуци, седнах-

ме криво-лѣво въ каруцитѣ и конетѣ се напънаха да раздвижатъ дълбоко затъналитѣ коли. Дълго вървѣхме така всрѣдъ водата и калъта, пробивайки си пжтъ въ непроходимитѣ подпухнали шосета, докато следъ повече отъ единъ часъ пристигнахме въ първото село — Реджина Мария. Проливниятъ дъждъ все още продължаваше да плющи, а въ неприветливата община бѣше студено и влажно.

Седнахме отново на две маси, пратихме „шефа де постъ“ да търси българитѣ, които живѣли въ нѣкаква си махла, намираща се на около 3 клм. далечъ отъ селото и зачакахме.

По едно време вратата се отвори и на прага се показва единъ старецъ на повече отъ седемдесетъ години, подпирашъ се на две патерици и подкрепянь отъ едно момче. Цѣлъ измокренъ отъ дъжда, той плачеше и едва успѣваше да говори презъ сълзитѣ си.

Въ Добруджа не бѣха необходими нито много време, нито много предварителни разговори, за да се стигне до сжщността на въпроса. Хората идваха и веднага изказваха болкитѣ си, като че ли не бѣха въ състояние да ги задържатъ нито секунда повече.

— Азъ съмъ българинъ, започна стареца, но вие виждате, че съмъ инвалидъ съ двата крака. Почти не мога да се движа, не мога да си изкарамъ прехраната, нито да работя нѣщо. Имамъ си две дъщери, които сж женени за ромъни и затова оставатъ въ селото. Ромънитѣ, обаче, искатъ да ме изгонятъ и да ме пратятъ въ България, гдето нѣмамъ никого, гдето ще умра щомъ като стигна, защото нѣма кой да ме гледа. Азъ и безъ това ще си умра скоро, но нека ме оставятъ да затворя очи при децата си, нека да има кой да ми помогне като не мога да ходя и да ме

погребе като умра. Азъ нѣмамъ нито кжща нито земя, нито каквото и да било. Имамъ само децата си и тѣ ме гледатъ.

Погледнахме въпросително ромънскитѣ делегати. По лицата имъ се четеше безразличие.

— Съгласни ли сте въ името на човѣщината да направите тази единствена отстъпка и да допустнете седемдесетъ годишния българинъ да остане при децата си, още повече, че като го изгоните вие нѣма да освободите нито земя, нито кжща, за да заселите ваши преселници?

— Не.

Старецътъ плачеше и се полюляваше на патерицитѣ си, а немощнитѣ му крака се огъваха подъ тежестта на тѣлото му.

— Успокой се дѣдо, увещавахме го ние, ще напишемъ сега едно писмо до генералъ Потопяну и той ще ти разреши да останешъ.

— Моля ви се синко, пишете му и не ме забравяйте, че ако тръгна самъ, тѣй и ще си умра по пжтя, плачеше той и треперѣше съ цѣлото си тѣло.

Задъ гърба на стареца се бѣха събрали селяни, общинскитѣ чиновници, стражари и войници. Тѣ гледаха съчувствено и се опитваха от време на време да кажатъ по нѣкое ходатайство въ негова полза. Напраздно.

Тогава написахме на генералъ Потопяну едно писмо, въ което апелирахме къмъ благородството и хуманността му, описвахме му трогателния случай, застъпничеството на цѣлото село, което бѣше подало колективна молба да оставятъ стареца и жестоката сждба, на която се излагаше този безпомощенъ човѣкъ, само и само да се извърши една формалностъ, отъ която никой не би ималъ полза.

После научихме, че генералъ Потопяну по-

лучилъ писмото, когато били въ заседание съ българската главна комисия, трогналъ се и разрешилъ на стария българинъ да остане при децата си. Докато пристигне отговорътъ на писмото, обаче, общинскитѣ власти бѣха изпратили стареца за България.

Два дни следъ като му подписахме паспорта, се получила телеграма отъ префекта да се изсели веднага българското население отъ селото. Тамъ българитѣ бѣха всичко на всичко десетина души. Събрало се тогава цѣлото село на площада като на погребение. Заплакалъ старецътъ, разхълцали се дъщеритѣ му, разплакали се и стражаритѣ и народа, разцѣлвали се и качили дѣдото въ меката слама на една каруца, за да го отведе къмъ Мачинъ, гдето щѣли да го качатъ на параходъ за Силистра.

Тръгнала каруцата по каменливия пжтъ, съпроводжана отъ цѣлото село, за да отведе стария човѣкъ тамъ, отъ гдето вече никога нѣма да се върне. Бавно вървѣли всички подиръ него и потоци отъ сълзи се ронѣли следъ колата. Било е погребение на живъ човѣкъ, двойно по-мжчително и двойно по-тжжно, защото той се обръщаль, говорѣлъ имъ, казваль имъ да погелятъ децата и имъ махаль дълго съ ржка, когато всички се спрѣли край единъ кладенецъ, преди да поематъ обратния пжтъ.

Въ дъжделивия день, обаче, когато подписахме паспорта на стареца и предадохме писмото до генералъ Потопяну на специалния воененъ куриеръ — мотоциклистъ, да го отнесе веднага на предназначението му, ние все още вѣрвахме, че ще можемъ да спестимъ последнитѣ му мжки и да го оставимъ при близкитѣ му. Съ тази вѣра отново се качихме на потъналитѣ въ вода каруци и продължихме къмъ селото Мирча Вода.

Тамъ пристигнахме привечерь, когато нискитѣ облаци, отъ които ръмѣше кротъкъ дъждъ, изглеждаха, като че ли ще слѣзнатъ още стотина метра по-низко и ще погълнатъ цѣлото село.

Въ общината бѣше праздно. Само едно момче-легионеръ стоеше предъ вратата и щомъ ни видѣ, започна да блъска съ едната ржка гърдитѣ си и да я вдига напредъ по германски. Ние вече знаехме, че тази комбинация отъ блъскане и вдигане на ржката бѣше легионерския поздравъ. Момчето правѣше всичко възможно, за да покаже на ромънскитѣ делегати, че е легионеръ и то дисциплиниранъ и ентусиазиранъ легионеръ. По-късно разбрахме, че това било, защото фигуриралъ въ списъцитѣ на изселниците като българинъ, макаръ да бѣше ромънски гагаузинъ и по този начинъ искаше да покаже, че нѣма нищо общо съ България.

Особеното и интересното въ селото Мирча Вода, което имаше изгледъ на доста богато село, макаръ и затънало въ дълбока калъ, бѣше, че тамъ нито единъ отъ вписанитѣ за изселване селяни не произнесе нито една дума по български, докато на ромънски вдигаха страшна врява.

Това бѣха ромънски гагаузи отъ Бесарабия, които знаеха и български, както цѣлото село—въ това по-късно се убедихме—но които ни веднажъ не се изпуснаха да произнесатъ ни една българска дума.

Както винаги, когато нѣкой искаше да остане въ Добруджа, ние взехме тѣхната страна и отъ първия моментъ още се постаряхме да имъ покажемъ, че ще бждемъ тѣхни съюзници.

Подлежащитѣ на изселване, обаче, мълчаха като риби. Ние имъ говорѣхме, тѣ ни слушаха съ най-голѣмо внимание, а когато имъ обещавахме, че ще направимъ всичко възможно, за да

ги оставимъ по мѣстата имъ, хващаха съ две ржце дѣсницитѣ ни и здраво ги стисваха. Такава имъ била тактиката — да мълчатъ, та никой да не разбере, че знаятъ български, като че ли знанието на нашия езикъ е единственото доказателство за български етнически произходъ!

Въ относително краткото заседание, което имахме презъ първия день, селянитѣ направиха една организирана демонстрация, която по сила и по своевременность, бѣше единствената презъ цѣлото ни пребиваване въ Северна Добруджа. Първоначално тѣ идваха единъ по единъ — ромънитѣ ги запитваха българин ли сѣ, въ отговоръ на което започваха да викатъ на високъ гласъ и да отричатъ българския си произходъ. Ние въ такъвъ случай отказахме да се занимаваме съ паспортитѣ имъ и контестацитѣ се трупаха върху масата ни. Следъ като стана единичното разпитване, безъ никаква покана въ кметството нахлуха всички глави на семейства, които бѣха около 35—40 души и вдигнаха такъвъ шумъ съ общия си говоръ, че бѣ невъзможно да се различи кой какво приказва. Тѣ заплашваха, сърдѣха се, викаха и накрая предадоха една обща контестация отъ всички селяни отъ ромънски произходъ въ въ селото, които съ подписитѣ си потвърждаваха, че вписанитѣ за изселване никога не сѣ били българи.

Следъ като и това не помогна, мжжетѣ се оттеглиха отъ кметството, а на тѣхно мѣсто нахлу една тълпа отъ жени, които носѣха и малки деца въ ржцетѣ си, а други се държаха за сукманиитѣ имъ.

Врѣвата отново се повтори съ една октава по високо, но този пжтъ заплашванията бѣха замѣстени съ клетви и проклетия. Когато несломимото безразличие на ромънитѣ имъ показва вра-

тата, тѣ избухнаха въ истериченъ плачъ, нѣкои паднаха на колѣне и отказаха да си отидатъ, докато не имъ казахме, че повторно ще се занимаемъ съ тѣхния въпросъ.

Подъ тежкитѣ впечатления на тази масова скръбъ и грижа, ние вечеряхме малко, послушахме новинитѣ отъ София по случайно намиращото се радио у кръчмаря и се запжтихмe презъ непроходимата калъ къмъ опредѣленитѣ ни жилища за спане.

На насъ, съ колегата ми, се падна да спимъ въ една отъ богатитѣ ромънски кжщи на селото, т. е. въ кжща на човѣкъ, който не подлежи на изселване. Посрещнаха ни младиятъ стопанинъ на кжщата, жена му, сестра ѝ и цѣлото домогачие. Показаха ни съ знаци стаята, една голѣма и хубаво наредена стая, попитаха пакъ съ знаци ще си лѣгаме ли веднага, за да ни оправятъ леглата и при утвърдителния ни отговоръ влѣзнаха жената и снахата на домакина, да ни наредатъ за спане.

Докато моятъ приятель разглеждаше заинтересуванъ една голѣма икона въ златна рамка, която изглеждаше доста стара, азъ се приближихъ разсѣяно къмъ масата въ срѣдата на стаята, гдето по традиция се натрупваха получаванитѣ отъ десетилѣтия насамъ пощенски картички.

Очуденъ, забелязахъ, че дветѣ жени престанаха да оправятъ леглата и ме загледаха уплашено. Уплахата имъ нарастна, когато посегнахъ и взехъ купчината картички, за да ги разгледамъ. Тѣ забързаха да оправятъ креватитѣ и веднага излѣзнаха навънъ.

Това събуди любопитството ми и разровихъ по-внимателно купа съ картички. Най-отдолу стояха нѣколко снимки, които накараха сърдцето ми да трепне и нѣщо да застане въ гърлото ми.

Едната отъ тѣхъ представляваше лозе, всрѣдъ което на единъ столъ седѣше български офицеръ, заобиколенъ отъ млади моми и отъ български войници, вдигналъ предъ лицето си тежъкъ и хубавъ гроздъ, готовъ да го поднесе къмъ устата си. Друга картичка представляваше хоро на български войници и моми отъ селото, а редица други бѣха снимки на наши младежи, които преди две десетилѣтия бѣха прекарвали три години между жителитѣ на Мирча Вода.

На гърба на една отъ картичкитѣ, която представляваше спретнатъ български войникъ, бѣше написано съ дата августъ 1918 година: „Драга Марио, ето че и азъ вече съмъ въ селото си. Хвърлихъ униформата за презъ жетвата и отново станахъ такъвъ човѣкъ, какъвто съмъ си билъ винаги досега. Хубаво е да си на село и да си жънешъ нивата. Оршанъ какъ е, върнали се отъ плѣнъ или още не е? Кога ще се жените? Като се върне, поздрави го много отъ мене и му кажи, че българитѣ сж добри хора. Много поздрави отъ Иванъ. Разградъ“.

Просто и обикновено писмо, каквито сж се размѣняли съ хиляди преди две десетилѣтия. Но тамъ, потънало въ купчината картички отъ покъсни дати, това писмо ми стана мило и дори поискахъ да го взема. Не го направихъ, за да не събуждамъ излишни страхове у домакинитѣ ни. На моя колега, обаче, не казахъ нищо и когато влѣзна съпругата на домакина ни, заговорихъ ѝ на български и ѝ казахъ да не се преструва, че не знае езика ни, защото на менъ ми е добре известно, че цѣлото село говори чудесно български. За да я улесня да разбере, защо ѝ говоря така, азъ държахъ въ ржцетѣ си българскитѣ картички отъ масата.

Младата жена се изчерви и за най-голѣмо

изумление на колегата ми, който бѣ останалъ съ впечатлението, че никой не знае нашия езикъ, следъ караницитѣ презъ деня въ кметството, тя отговори на български:

— Какво да правимъ бе господине, като сж плъзнали по селото едни чиновници и като пишатъ въ списъцитѣ всѣки, който знае малко български?

Казахъ ѝ да повикатъ най-първитѣ хора между тия, които сж записани за изселване. Тѣ дойдоха и изслушаха внимателно думитѣ, които имъ отправихме. Смутени и не вѣрващи все още, че може да вземемъ страната имъ, пакъ се поклониха дълбоко и безъ да продуматъ нито дума си излѣзнаха отъ стаята ни. Тактика!

На другия день, следъ дълги кавги, трѣбваше да изпратимъ документитѣ и контестациитѣ на цѣлото село въ Кюстенджа за разглеждане.

Ромънитѣ се съгласиха да оставятъ въ Добруджа само легионерчето, което се тупаше въ гърдитѣ, но при условие да изпратятъ въ България родителитѣ му. Тогава ролитѣ се размѣниха: въ контестацията на момчето ромънитѣ писаха, че сж съгласни да остане тамъ, а ние обратното — писахме, че не сме съгласни, като изпратихме контестацията му въ Кюстенджа, за да се види че правимъ етнически, а не политически преценки.

Когато къмъ обѣдъ се качихме отново на каруцитѣ на пѣтъ къмъ други села, легионерчето стоеше обѣркано край общината и не знаеше дали да се тупа въ гърдитѣ по легионерски или да свали шапка по български. Преди още да вземе нѣкакво решение по този важенъ въпросъ, обаче, силнитѣ коне повлѣкоха каруцитѣ и колелата имъ задрѣнчаха по неравното шосе, отнасяйки ни къмъ нови села и нови преселнически тегла.

Тръгването

Най-после, следъ дълги очаквания съ свито сърдце, селянитѣ научиха датитѣ, когато трѣбваше да напустнатъ всичко и да тръгнатъ за България. Тѣзи дати, макаръ и много отдавна очаквани, дойдоха внезапно, съ кжсо предупреждение, като гръмъ отъ тежко надвисналитѣ облаци надъ жадната за дъждъ добруджанска земя.

Ние бѣхме още на пжтъ да уреждаме формалноститѣ по приемането на последнитѣ села, когато пристигна едно разписание, съгласно което първото село отъ нашата зона трѣбваше да се изсели само следъ три дни.

Сърдцата ни трепнаха заедно съ тѣзи на селянитѣ, които не знаеха отъ кжде да започнатъ да се приготвяватъ, та да свършатъ по-скоро.

Щомъ пристигна заповѣдта за започване на евакуацията, колегитѣ ни — ромъни взеха съ всички сили да настояватъ да се завърнемъ въ Кюстенджа и да направимъ докладъ за извършеното. Ние, разбира се, отказахме. Да оставимъ българското население само въ най-решителния моментъ, когато може да бжде изложено на всичко! Това можеше да се иска отъ ромънитѣ, но не можеше да се очаква да бжде прието отъ насъ, които отдавна чакахме този часъ, за да изпълнимъ истинския си дългъ — да пазимъ споредъ силитѣ си българитѣ.

Ромънскитѣ колеги нервничаха, показваха ни разни телефонограми, съ които имъ се заповѣдваше да тръгнатъ заедно съ насъ за Кюстенджа, увещаваха ни, телефонирираха отново, а ние

решихме, че докато не получимъ прѣка заповѣдь отъ началството си, не можемъ да напустнемъ селото, защото чувствувахме, че ще бждемъ необходими на нашитѣ българи.

Рано сутринята, тръгнахме съ колегата ми отъ Реджеле Фердинандъ за село Чинеле, което се готвѣше да се преселва първо и прекарахме презъ цѣлия день въ него. Вечерята пристигнаха сърдити ромънитѣ, забелязаха ни, че нѣмаме право да се отдѣляме отъ тѣхъ, ние оспорихме това и пакъ се отдѣлихме настрана, за да решимъ какво да правимъ. Нали тази вечеръ тръгваше за България добитѣкътъ, а на следния день и самото село!

Най-после решихме да се раздѣлимъ: моятъ колега да се върне въ резиденцията заедно съ ромънитѣ, за да бжде спазена формалността и да не излѣзне, че българската делегация е избѣгала отъ ромънската, а азъ да остана въ Чинеле, за да следя за развитието на нѣщата и да се намѣсвамъ ако стане нужда.

Ромънитѣ останаха изненадани отъ това наше решение.

— Но вие нѣма да можете да спите, цѣлото село се е раздигало и ще работи презъ нощта, за да се приготви за следния день! На какво ще легнете, ще измръзнете презъ нощта . . . и много други съображения за връщането и на двама ни въ резиденцията измислиха ромънитѣ, но разбира се, безуспѣшно.

Изпратихъ ги до края на селото и се върнахъ самъ. Нѣкъде наблизу въ единъ дворъ блѣяха овци и лаеха кучета. По-нататкъ се разнасяше проточено мучене — бѣха събрали овцитѣ и кравитѣ на цѣлото село, за да образуватъ едно общо стадо, което да поеме дългия пжтъ къмъ България.

Самитѣ улици бѣха опустяли. Селянитѣ се бѣха събрали било край голѣмитѣ стада, които блѣяха жално, било се бѣха разпрѣстнали по домоветѣ си да стѣгатъ денкове, да събиратъ житото въ чували и бѣчви, да подтѣгатъ каруцитѣ и да ги товарятъ.

Бѣше 9 ноемврий 1940 г. Оловното небе като че ли бѣ затиснало селото, студень вѣтъръ пронизваше дрехитѣ и облаци прахъ се вдигаха следъ животнитѣ, които трѣгваха за България. Селянитѣ стояха край двороветѣ и изпращаха съ погледъ стадата, около които кучетата тичаха тревожно и лаеха неспирно и зловещо. Топли сълзи се струяха по лицата на селянитѣ и коравитѣ длани инстинктивно се свиваха.

Обиколихъ за последень пжтъ кжщитѣ, гдето женитѣ плачеха и нареждаха напѣвно като на умрѣло. Опитвахъ се да ги успокоя — непосилна работа за когото и да било. Всѣка топла дума, всѣко увѣрение, че нѣма защо да се отдаватъ толкова много на чувствата си, предизвикваше нови хълцания и новъ порой отъ сълзи.

Прибирайки се къмъ кжщата, гдето ми бѣше предоставена една постелка, чухъ въ тъмнината, че задъ менъ тичатъ нѣколко души. Спрѣхъ се да ги дочакамъ. Бѣха българи, които идваха бѣгомъ да ми разправятъ запѣхтѣни, че извънъ селото стражари спиратъ частъ отъ овцитѣ и кравитѣ имъ и не ги пускатъ да заминатъ за България.

— Елате да имъ кажете да ги пуснатъ, господинъ сждия, че иначе не знаемъ какво ще стане.

Тръгнахме въ тъмнината набързо къмъ мѣстото, гдето бѣха спрѣни овцитѣ. Извънъ селото вѣтърътъ се усили, облацитѣ се разкжсаха и пълната луна освѣти пжтя ни. Отдѣлихме се отъ шо-

сето по една пжтека, която лжкатушеше изъ ливадитѣ и се отправяше къмъ една група дървета, които смѣсваха шумоленето си съ блѣненето на стадата.

Селянитѣ около менъ вървѣха мълчаливо, неспокойни и предварително примирени съ загубата на добитъка си. Най-после следъ десетина минути пристигнахме край една воденица, която имаше тайнственъ видъ въ тази тревожна нощъ, облѣна отъ лунната свѣтлина и обгръщана отъ шума на голѣмитѣ върби, която я заобикаляха. Тамъ, на лунната свѣтлина се бѣ събрала една камара хора които съ молби, увещания и обещания, се мжчеха да склонятъ стражаритѣ да пуснатъ добитъка за България.

Появяването ни въ свѣтлината на нѣколкото електрически фенерчета, които бѣха насочени къмъ насъ, предизвика неочаквано въздействие. Бѣше дошелъ българскиятъ делегатъ! Не е важно кой е той. Важното бѣше че идва подкрепление и то отъ далечната родина, идва представителъ на справедливата България, идва защитникъ предъ тия, съ които досега можеше да се разправятъ само съ молба.

Веднага гласовѣтъ на българитѣ се повишиха, тѣзи на стражаритѣ посмлъкнаха и се започнаха нови преговори, въ които този пжтъ и моята скромностъ имаше думата. Малко увещания, малко заплашвания за телеграма до генералъ Потопяну, който бѣше заплашилъ съ уволнение и сждъ тѣзи, които вършатъ произволи — и въпросътъ бѣ уреденъ.

Овцитѣ тръгнаха отново въ тъмнината, за да се отдалечатъ отъ селото, въ близостъ до което бѣ невъзможно да се удържатъ да не се върнатъ по кжщитѣ; кучетата залаяха силно и ние тръгнахме назадъ.

Всички българи се отдѣлихме въ отдѣлна група за да се върнемъ въ селото. Нашитѣ селяни стѣпваха леко и си сподѣляха впечатления отъ станалото. Тѣ имаха чувството на победители, за първи пѣтъ победители следъ 27 години молби и унижения.

Въ селото се завърнахме вече съвсемъ късно. Размѣнихме нѣколко последни съвети и селянитѣ се прѣснаха по кѣшитѣ си да работятъ цѣла нощъ, за да бѣдатъ готови на следния день за отпътуване.

На сутринята времето се помрачи още повече. Тежкитѣ облаци надвиснаха съвсемъ низко и дребенъ дѣждъ започна да рѣми.

Днесъ щѣше да почне преселването. Продѣлжихме заедно съ колегата ми, който рано сутринята бѣ дошелъ въ Чинеле — да обикаляме изъ селото отъ кѣща на кѣща, отъ човѣкъ на човѣкъ, придружавани отъ вайканията на женитѣ и отъ записанитѣ въпроси на мъжетѣ. Навсѣкжде кипѣше работа по товаренето. Само въ една кѣща още нищо не бѣше побутнато — кѣщата на ковача.

Отъ два дни жилеститѣ рѣще на този едѣръ мжжъ вдигаха тежкия чукъ и го стоварваха върху безформеното желѣзо, отъ което следъ нѣколко минути излизаше нѣкоя частъ отъ каруца, нѣкой инструментъ или друга неотложна необходимостъ за дългия пѣтъ.

Спрѣхме се на вратата на схлупената кѣща, отъ която излизаха червени свѣткавици и дълго гледахме какъ голото отъ кръста нагоре тѣло на ковача се извиваше съ силенъ замахъ за да вдигне огромния чукъ, гледахме какъ милионитѣ искри освѣтяваха съ червенъ пламъкъ сериозното му лице и какъ тежко дишащиятъ мѣхъ разгаря-

ше жарьта, която само следъ два-три часа щѣше да загасне завинаги.

Така работи за другитѣ този селянинъ до последния моментъ. Следъ това захвърли чука и нѣколкото други инструменти въ колата, избърса рукналата потъ отъ челото си и се тръшна върху купчината слама, за да тръгне къмъ нови хоризонти...

Раздѣлата

Въ 11 часа пристигна телефонна заповѣдь до четиридесетината стражари, които се бѣха насъбрали въ селото, да се трѣгне само следъ два часа за желѣзопѣжната гара, която отстоеше на 22 километра отъ Чинеле и на която трѣбваше да се натоварятъ багажитѣ, хранитѣ, женитѣ и децата, за да бждатъ отведени въ България.

Разтичаха се веднага жандармитѣ по кжшитѣ да подкарватъ населението; тамъ гдето още не бѣха приготвили всичко за пжтъ, селянитѣ започнаха да хвърлятъ безразборно багажъ въ каруцитѣ, недопечениятъ хлѣбъ остана въ фурнитѣ и всичко се обърка.

Настана писъкъ и олелія, започнаха да приличватъ рѣдки минувачи, завиха пакъ кучетата, които чувствуваха ставащитѣ нередни нѣща и опустѣха съвсемъ улицитѣ.

Останахъ само азъ на площада предъ единствената бакалница, която се държеше отъ ромънинъ. Останахъ самъ и трѣпки побиха тѣлото ми: значи започваше краятъ! Времето минаваше и първитѣ коли, натоварени съ багажъ излѣзнаха на площада, за да образуватъ първия керванъ отъ изселници.

Въ това време, една жена изтича отъ нѣжде, пресѣче пустия площадъ и влѣзна въ бакалницата. Това бѣше последниятъ купувачъ отъ селото. Пакъ тичешкомъ, разплакана и смутена, тя мина край мене, носейки въ ржка последната си покупка — една восъчна свѣщъ, която щѣше да запали на гробищата.

Подъ забрадката ѝ се лѣеха горчиви сълзи, когато зави къмъ свидното мѣсто, намиращо се

край самото село. Запжихъ се почти несъзнателно следъ нея и я видѣхъ да прегръща единъ клюмналъ вече кръстъ. Дълго рида тя тамъ, докато керванътъ не се раздвижи и мжжътъ ѝ не я отскубна отъ скжпия споменъ, отъ милия покойникъ, който оставаше да лежи завинаги въ Северна Добруджа.

Така се раздѣлиха женитъ съ роднитъ си мѣста.

Мжжетъ тръгваха съ по-голѣмо спокойствие. Нѣкои ми казваха: „Ехъ, като сж решили тъй държавитъ, ще тръгнемъ, ще завиемъ тамъ покрай баира, ще се обърнемъ още веднажъ назадъ, пъкъ ще се наплачемъ едно ху-у-у-баво и туй то“ . . .

Младежитъ тръгваха, обаче, съ голѣми надежди. Тѣ вѣрваха, че въ България ще бжде много по-добре и се радваха на заминаването.

— „Какви ти плачове, казваше единъ младъ човѣкъ на разтжжения си съселянинъ. Като ще му надуя гайдата още отъ тукъ, та чакъ до границата съ хоро ще стигна“. И наистина, видѣхъ го по-късно да минава край менъ въ една кола, прилична на Ноевъ ковчегъ, да надува гайдата и да извива кръшно хоро на пътъ за България.

Единъ другъ левентъ момъкъ, който бѣше служилъ въ военната флота и бѣше се отличилъ съ качества си, се бѣ покачилъ на върха на багажитъ на запрѣгнатата кола и гледаше отъ тамъ на широко, като отъ корабна мачта.

— Защо си се покачилъ толкова нависоко, попитахъ го азъ?

— Защото отивамъ въ България, отговори той, засмѣ се и плѣсна съ камшика.

Общо взето, обаче, настроението бѣше тжжно, лицата на изселниците бѣха сериозни и очитъ имъ

се навлажняваха при всъки завой и при всъки познатъ камъкъ край пътя.

Тръгнахъ заедно съ кервана къмъ нашето село-резиденция. Тежките коли, натоварени съ храни и покъщнина, се поклащаха отъ всъко камъче и едвамъ се влачеха по разкаляното шосе, затова и изостанаха назадъ задъ менъ. Дочакахъ колитъ въ селото и ги изгледахъ за последенъ пътъ какъ се източиха бавно, тежко и печално подъ погледитъ на безразличнитъ гърци.

Прибрахме се въ стаята като разсипани. Едно старо, хубаво и здраво българско население се изкореняваше отъ роднитъ му мѣста. Хиляди сърдца се свиваха, хиляди очи проливаха сълзи и хиляди роптания се издигаха къмъ небето.

Роптанията като че ли стигнаха до Бога. Късно презъ нощта, когато полупремръзналитъ селяни отъ Чинеле вече сж опразвали колитъ си отъ скромния имъ товаръ, земята се разтърситъ, както преди две хиляди години се бѣ разтърсила при Христовитъ мъжи.

И както божествениятъ Христосъ понесе безмълвно кръстнитъ мъчения, така и хилядитъ български изселници нарамирахъ примирени тежкия кръстъ на нерадостната си съдба и се запътиха къмъ своята преселническа Голгота, задъ която ги чакаше възкресение.

Веднага следъ земетресението излѣзнахме да видимъ разрушенията, които то бѣ нанесло въ селото, което се намираше значително по-близо до епицентъра, отколкото Букурещъ, който пострада силно отъ тази природна стихия. По пътя за далечната гара се клатушкаха последнитъ изостанали коли на село Чениле. Най-последмина и последната кола. Една стара жена, която караше конетъ, непрестанно се кръстѣше, а най-отзадъ, надъ високитъ купчини багажъ и всрѣдъ

нѣколко саксии съ цвѣтя, се люшкаше едно малко момиченце, което въ тѣзи късни часове, полупремръзнало, едва пазѣше равновесие на огромната височина и държеше съсрѣдоточено нѣщо въ ржцетѣ си като най-голѣма скжпо-ценность.

Колата се полюляваше при всѣка крачка на конетѣ, бедното момиченце залиташе и съ цѣлото си внимание се стараеше да запази отъ счупване повѣреното му съкровище: една селска ламба, въ която се плискаха 100 грама газъ.

Земетресението

Заметресението се случи въ онази паметна нощ, когато първитъ села съ българско население тръгнаха подъ дъжда и всрѣдъ калъта на пѣтъ за България.

При връщането ни въ резиденцията, следъ като цѣлъ день бѣхме тичали по кжщитѣ на изселващитѣ се българи, узнахме, че ромънскитѣ ни колеги се били отчаяли въ намѣрението си да ни отведатъ въ Кюстенджа и заминали сами.

Вечеряхме само съ семейството Георгиу и този пѣтъ не се разправя за европейската война отъ 1916/1918 година и за Тутраканъ. Самиятъ господинъ Георгиу, който по душа бѣше добъръ човѣкъ, присѣтствуваше презъ деня на изселването въ Чинеле, което село спадаше къмъ неговата община. Не знаехъ дали това бѣше съвсемъ искрено, но той се трогна отъ раздѣлата съ хората, между които бѣ живѣлъ въ продължение на повече отъ 20 години, отби се въ бакалницата, която служеше и за кръчма и се напи още отъ обѣдъ. Следствие на това, стана негоденъ за никаква работа, макаръ и да можеше да бжде много полезенъ при уреждането на изселването, легна на единъ миндеръ и заспа отъ мжка.

Вечерята той бѣше още махмурлия и му се искаше да се поразговори, но чувствуваше, че не е време за приказки, нито за шеги. Навънъ въ голѣмия вестибюлъ на общината дремѣха по скамейкитѣ нѣколцина телефонисти, които трѣбваше както винаги да дежурятъ презъ цѣлата нощ край дивизионния телефонъ.

Прибрахме се този пѣтъ рано. Легнахме си и замълчахме, всѣки унесенъ въ мисли по пре-

селването, по теглото на българитѣ и по далечната България гдето въ този моментъ може би и не подозиратъ колко грижи и колко тревоги изпълватъ сърдцата на Северно-Добруджанскитѣ ни сънародници. Мислѣхме за близкитѣ ни, за познатитѣ ни, които не ни се обадиха нито съ една картичка, за завистливитѣ, които виждаха въ командироването ни само дневни пари и т. н.

Може би тази нощъ ние потънахме къмъ 12 часа въ нашия обикновенъ кошмаренъ сънъ. По едно време, (по-късно научихъ, че било 3.40 часа сутринята) нѣщо силно залюля леглото, на което спѣхъ. Запрѣщѣха скриноветѣ въ стаята, тъмнината стана като че ли още по-плътна и вѣнъ започнаха да виятъ кучетата на селото. Моятъ другаръ подскочи полусъненъ, викна „земетресение“ и хукна да търси пипнешкомъ вратата, за да избѣга навѣнъ. Азъ се бѣхъ събудилъ преди него и се чувствувахъ така бодъръ, както въобще човѣкъ се чувствува ободренъ предъ внезапна и неочаквана опасностъ, която изисква напрежение на силитѣ и на нервитѣ.

Може би фактътъ, че бѣхме на село, гдето кжшитѣ сж низки и сж съ страшно дебели стени, ми действуваше успокоително, може би вече очаквахъ да свърши земетресението, което бѣ почнало нѣколко секунди преди да се събуди и да скочи колегата ми, но съ известно спокойствие азъ останахъ въ леглото си, намирайки, че е излишно да се бѣга, когато вече всичко е минало.

Тукъ, обаче, се лъжехъ. Ромънското земетресение на 11 ноемврий 1940 година бѣше най-продължителното земетресение, което може човѣкъ да си представи. То трая близу три минути съ непрекъснато усилваща се интензивностъ и можеше да подлуди човѣкъ съ по-слаби нерви.

Въ тъмната като рогъ нощъ се чуваше само воя на кучетата, скърцането на сградата, падането на закаченитѣ картини и портрети по стенитѣ, които се сгромолясваха съ трѣсъкъ и разхвърляха по всички страни парчетата на стъклата имъ, рухването на саксиитѣ съ цвѣтя и уплашенитѣ викове на многолюдното население на общината.

Чухъ какъ вратата на съседната стая се отвори съ шумъ, следъ като се бѣше залостила нѣкакъ си и отъ тамъ изхвъркнаха като топка телефониститѣ; следъ това се заудря на другата врата на стаята ни и дойде Георгиу прелетя покрай менъ като фурия по нощница, оставайки впечатлението, че нѣкакъвъ духъ броди изъ стаята и най-после дойде краятъ на земетресението съ своята кълминационна точка. Тогава не удържахъ и азъ, скочихъ отъ леглото си и изтичахъ презъ отворената врата на балкона предъ кжщата.

Навѣнъ се сипѣше тихъ дѣждъ, който бѣше започналъ да вали още отъ вечеръта, а непрогледниятъ мракъ се раздираше отъ жълтата свѣтлина на нѣколко електрически фенерчета, които освѣтяваха една група боси хора, затънали до глезенитѣ въ калъта и треперящи по бѣлитѣ си гащи, пижами и нощници на ноемврийския студъ. Това бѣха обитателитѣ на кжщата, които въ паниката си се бѣха събрали заедно и очакваха края на чудото.

Следъ свършването на земетресението, всички се покачиха предпазливо по стълбата на общината, влѣзнаха вътре и нахлуха дрехитѣ, които едва намѣриха въ камарата отъ вещи, струпани въ стаитѣ.

Малцина можаха да заспятъ отново презъ тази паметна нощъ. Отъ съседната кжща дойде по пътъ и ни помоли да отидемъ да видимъ какво е станало съ черквата му, учителката се интересу-

ваше какво е станало съ училището, а и на насъ вече не ни се спѣше. Тръгнахме да обиколимъ селото. Предъ високитѣ кубета на църквата се бѣше натрупалъ дебелъ пластъ паднала мазилка, но кубетата стояха на мѣстата си. Взахъ ключа отъ попа и опитахъ да отключа вратата. Отъ вътрѣ нѣщо затискаше входа и не позволяваше да се влѣзне. Наблѣгнахъ силно и вратата се отмѣсти съ скърцане. На пода бѣше паднала и се разчупила иконата на Свети Георги, която е висѣла точно надъ вратата. Подътъ бѣше покритъ съ мазилка и стѣкла, а високитѣ полколеи още се люлѣеха бѣсно на лѣво — на дѣсно.

Върнахме се да разгледаме и нашата община. Стаята, въ която спѣхме бѣше съ изтърбушена стена, презъ която се виждаше на улицата. Клиширанитѣ картини по стенитѣ бѣха изпадали, или висѣха накриво, закачени само по на единъ гвоздей; единъ скринъ бѣше се отмѣстилъ отъ стената и бѣше дошелъ въ срѣдата на стаята, а леглото ми бѣ покрито отъ нѣколко сантиметра прахъ и мазилка.

На другата сутринъ, която настѣпи скоро, селото Чинеле вече бѣше евакуирано. Ние нѣмахме какво да правимъ повече въ селото, а трѣбваше и да установимъ какъ се върши натоварването на самата гара. Помолихме офицеритѣ отъ гарнизона въ селото да ни дадатъ на заемъ една военна каруца, за да можемъ да стигнемъ навреме до гарата, която отстоеше на 20 клм. далечъ.

Тѣ се отзоваха любезно на молбата ни и следъ малко една здрава кола, теглена отъ охранени коне, ни отнесе въ лудъ бѣгъ къмъ далечната гара, откъсвайки ни завинаги отъ нашата „резиденция“, въ която прекарахме близу половинъ месецъ.

Задущница

Тревожнитѣ новини, свързани съ службата, които идваха отъ различнитѣ краища на Добруджа, бѣха събрали почти всички български делегати въ Кюстенджа, за докладъ и получаване на нови инструкции.

По това време на кея на Кюстенджанското пристанище бѣше простналъ мощната си снага българскиятъ параходъ „Бургазъ“. Предъ него се тълпѣха нѣколко десетки българи, които бѣха докарали камари багажъ за пренасяне съ парахода въ България. Кюстенджанци се преселваха по море.

Митничари, уморени отъ постоянното навеждане и изправяне надъ багажитѣ, вършеха механизирано работата си: разравяха сандъцитѣ, спорѣха съ изселващитѣ се за нѣкоя и друга вещь дали е нова или стара и бавно пропускаха денковетѣ и куфаритѣ къмъ параходнитѣ кранове, които ги издигаха високо, преди да ги спуснатъ въ дълбокитѣ му хамбари.

Въ българското училище се бѣше образувала една цѣла служба по изселването съ параходи на кюстенджанското население. Тамъ тракаха пишущи машини, правѣха се описи, издаваха се документи и се приготвяваше трескаво формалната страна на преселването.

Ние, „делегатитѣ отъ вътрешността“, които бѣхме пристигнали само преди единъ день, наблюдавахме съ любопитство експедитивността, съ която нѣкои отъ нашитѣ колеги, вече влѣзли въ сжчината на работата, отправяха и уреждаха нѣщата на изселницитѣ по море.

Всички стояхме, изпълнили малкия салонъ на

училището и разговарящи за новините изъ от дѣлните изселнически зони, когато ненадейно единъ гласъ надвиши останалите и се обърна къмъ насъ: „Господа, днесъ е задушница — денъ въ който навсѣкжде, кждето има българи, се установява едноминутно мълчание въ паметъ на падналите за родината. Поканени сте да дойдете на българския корабъ, който се намира на пристанището, гдето на българска територия да отдадемъ почитъ на нашите войници, които загинаха за България“.

Нѣмаше нужда отъ повече подканвания. За една минута залата се изпразни и по улицата къмъ пристанището се раздвижи една значителна група отъ хора. Между градските дрехи се забелязваха и много селски калпаци, размахваше се и расото на свещеника отъ българската църква.

На пристанището стана малка разпрания съ митническата стража, докато се разберемъ за какво сме дошли и най-после цѣлата група, малко развълнувана, се покачи на „българската територия“.

Надъ стълбата ни посрещна капитанътъ на парахода, ржува се съ дошлите, следъ това даде нѣколко заповѣди и отъ всички жгли на кораба заизлизаха българските моряци, въ работно облѣкло, току що оставили работата си, съ изчернени ржце и лица.

Едно особено чувство, едновременно радостно и вълнуващо, изпитва българинътъ, когато далечъ отъ родината, следъ като два месеца се е движилъ изключително между чужда срѣда, изведнажъ се намѣри върху „българска територия“, пѣкъ макаръ и да е представлявана само отъ единъ транспортенъ корабъ. Звукътъ на българската речъ, която се чува навсѣкжде, командите на офицерите, давани на български, изпъл-

нителността на моряцитѣ, която може да служи за примѣръ — всичко това не можеше да не ни развълнува и да не стопли душитѣ ни.

Очаквайки сигнала за едноминутното мълчание, азъ си спомнихъ за довѣрчивия разказъ отъ преди десетина дни на единъ селянинъ отъ село Налбантъ, който въ суматохата преди започването на преселването на тѣхното село, бѣше чулъ, че ромънитѣ нѣма да позволятъ да се изнася житото и бѣше впрегналъ каруцата, хвърлилъ върху нея десетъ чувала съ храни и се запжтилъ за Тулча да ги продаде на пазара.

Едвамъ що влѣзълъ селянинътъ въ града, обаче, гърмовитата тржба на нашия параходъ „Бургазъ“ изсвирила предъ пристанището и тежкото тѣло на кораба, който идвалъ да вземе преселници отъ Тулча, започнало да се приближава къмъ брѣга.

— „Та ти казвамъ господине, разправяше ми нашиятъ селянинъ, рекохъ си: я да видя и азъ какъвъ е този голѣмъ параходъ, и свърнахъ съ колата къмъ пристанището. Докато стигна до него, параходътъ бѣше вече спрѣлъ. Ама единъ параходъ ти казвамъ, като планина голѣмъ. Щръкналъ тѣй надъ улицата, като че ли ще я захлупи, а около него пицятъ малкитѣ параходчета, дето си плуватъ обикновено по Дунава. По едно време излѣзоха на пристанището нѣколко моряци, разтичаха се, а отгоре единъ капитанинъ хвърли едно дебело вжже и викна на единъ отъ тѣхъ: — Я Иване, казва, вземи туй вжже, че го вържи за она камъкъ тамъ!

— Като чухъ господине да говори на български, прималя ми. Значи викамъ си, таквизъ голѣми параходи ги имала Българията. . . и нѣкакъ си ми се виждаше чудно, че можеше да има българи капитани на толкова голѣми пара-

ходи и да ги командуватъ на български и да викатъ на моряцитѣ да вързватъ въжетата пакъ на български. Погледнахъ пакъ капитана, погледнахъ моряцитѣ, пъкъ като се разплакахъ господине и ми стана едно мило, мило“ . . .

На палубата на сжщия корабъ въ Кюстенджанското пристанище, нѣколко дни по-късно, азъ разбрахъ колко дълбокъ смисълъ и колко нѣжна любовъ къмъ непознатата родина имаше въ думитѣ на нашия скроменъ селянинъ, който можеше да я изрази само съ своето: „и ми стана едно мило, мило“ . . .

Ние не чакахме дълго тържествената минута на мълчание. Строенитѣ моряци на парахода, заобиколени отъ още стотина делегати и преселници, се изпънаха като струни, когато пронизителната свирка на „Бургазъ“ започна да раздира съ тревожния си звукъ тишината на пристанището. Ние свалихме шапки и се прекръстихме. Долу въ подножието на кораба българитѣ-изселници спрѣха работата си, изправиха се и се обърнаха на изтокъ. Ромънскитѣ митничари позапитаха какво става и следъ като разбраха, отдадоха честъ.

Една минута стоя вкаменяло пристанището и кораба, параходната свирка разнасяше далечъ тревожния си писъкъ и будѣше страхъ въ кюстенджанското население отъ въздушно нападение. А нашитѣ мисли бѣха отлетяли далечъ къмъ родината, гдето знаехме, че въ сжщия моментъ на всѣки жгълъ, на всѣки пжтъ и улица, всички българи се спиратъ, мълчатъ и мислятъ за тѣзи, които преди двадесетина години летяха подъ писъка на куршумитѣ и съ победоносното си ураносѣха щастливата вестъ за свободата на всички българи.

И ни стана едно мило, мило. . .

И на главната комисия не бѣше лесно...

Следъ привършването на огромната работа по установяването на етническия произходъ и имущественото състояние на българитѣ отъ Северна Добруджа, което трѣбваше да стане въ въ твърде краткъ периодъ (като дневно се подготвяха формалноститѣ по изселването на стотина семейства отъ всѣка една комисия), всички участници въ това установяване си отдѣхнаха.

Стотици километри бѣха обходени, купища книжа бѣха изписани, десетки хиляди сѣдби бѣха решени. Сега всички съ право очакваха малко почивка и дори връщане въ родината.

Отъ сега нататкъ, обаче, почваше най-деликатната частъ отъ провеждането на преселването, защото именно отъ сега започваше движението, започваше и опасността отъ неуредици, които могатъ да се дължатъ на най-разнообразни причини.

Пристигайки въ Кюстенджа, ние заварихме главната комисия по преселването съ изопнати нерви, съ нескривана загриженостъ отъ хода на нѣкои преговори и въпрѣки това — съ вѣра въ благополучния имъ край и въ установяването на единъ най-целесъобразенъ режимъ по провеждането на преселването.

Затрудненията идваха отъ това, че подъ влиянието на легионеритѣ, ромънскитѣ власти по преселването не искаха да допустнатъ български представители да присѣтствуватъ при извършването на самото преселване. А такива представители бѣха необходими.

Въ главната комисия по преселването, обаче,

работитѣ бѣха доста забъркани. Водѣше се голѣмъ споръ, при което се губѣше и време, дали българскитѣ делегати иматъ право да присъствуватъ при извършването на преселването на българитѣ, или нѣматъ това право. Тълкувайки единъ неясенъ текстъ отъ Крайовския договоръ, ромънитѣ поддържаха, че извършването на преселването е работа на тѣхната администрация, която е суверенна на своята територия и която не може да се контролира отъ български власти какъ изпълнява службата си. Нашата делегация, начело съ г. Д-ръ Ангелъ Ангеловъ, поддържаше упорито, че смѣсенитѣ комисии не привършватъ работата си само съ установяването на лицата отъ български произходъ, а иматъ за задача да следятъ отблизо и за самото изпълнение на преселването.

Становищата бѣха непримирими. Съ насъ бѣше, обаче, правото, защото отъ многобройнитѣ доклади, които по единъ или другъ начинъ бѣха стигнали до Главната преселническа комисия, се виждаше, че е наложително да има български представители, които да участвуватъ въ извършването на преселването.

И трѣбва да се подчертае, че благодарение на настойчивостта на българския председател на комисията г. Д-ръ Ангеловъ, се стигна до една компромисна форма на сътрудничество, при която сжщността на нѣщата не страдаше и българскитѣ делегати имаха възможность да наблюдаватъ и се намѣсватъ гдето има нужда, за изправяне на нарушенията, които ставаха по границата, или въ други нѣкои важни пунктове.

Компромисното решение се състоеше въ това, че българскитѣ делегати отиваха по граничните пунктове и въобще навсѣкжде, гдето биха поискали, като гости на ромънскитѣ власти, а на придружаващиятъ ги ромънски делегатъ се даваше широко пълномощие да се намѣсва, да отстра-

нява отъ служба и дори да арестува всички онѣзи, които не изпълняватъ предписанията по извършването на преселването. Българитѣ, отъ своя страна, нѣмаше да иматъ собствена властъ да разпореждатъ, а трѣбваше да се отнасятъ до ромънскитѣ си колеги и да изискватъ отъ тѣхъ изправянето на дадени конкретни нередовности, което ромънитѣ бѣха длѣжни да правятъ.

Извоюването на това право на контролъ, обаче, ни струваше скъпо време, тъй като преселването вече бѣ започнало и трѣбваше да се бърза съ установяването на комисии и пунктоветѣ, на които трѣбва да работятъ. Веднага се събра една малка конференция на българскитѣ делегати, опредѣлиха се лицата, които ще заминатъ за селата, които предстоеше да се изселватъ, други се отправяха за гаритѣ, на които преселниците се товарятъ на влакове, а трети заминаваха за граничните пунктове, презъ които трѣбва да става преминаването въ България и гдето се извършва последния прегледъ на багажитѣ и на преселниците.

На менъ се падна честта да работя на граничния пропускателен пунктъ Кара Омеръ, който сега е прекръстенъ на Негру Вода и който е главната връзка между Северна и Южна Добруджа, тъй като презъ него минава както желѣзопътната линия Добричъ—Кюстенджа, така и шосето, което свързва тѣзи два града. Тъкмо поради това централно мѣсто на Кара Омеръ, презъ него минаха надъ 40.000 изселници съ влакове и пеша, като освенъ това преминаха около 3.000 каруци.

Огромниятъ брой преселници, който минаваше презъ този пунктъ, както и раздвоеността на пропускателнитѣ пунктове — гарата и шосето, които се намираха на около 8 клм. разстояние единъ отъ другъ, правѣха изпълнението на службата тежко и отговорно.

Къмъ Кара Омеръ — Границата

При формирането на новитѣ комисии, насочени къмъ по-важнитѣ пунктове за контролиране на преселването, трѣбваше да се раздѣля съ моя колега и приятелъ, съ който прекарахме въ пълно разбирателство толкова дълги дни на работа и изпитания. Сега ми предстоеше да замина самъ, съ единъ ромънски прокуроръ отъ сѣда въ Кюстенджа, който се славѣше съ името на „строгъ и справедливъ“, но и на чудакъ.

Ние седнахме заедно въ едно праздно купе на влака отъ Кюстенджа за Кара Омеръ и потънахме въ мълчание. Така се случи, че моятъ новъ ромънски колега билъ не само най-строгиятъ, но и най-затворениятъ въ себе си ромънски делегатъ.

— Пжтували ли сте другъ пжтъ за Кара Омеръ, попитахъ го азъ.

— Да, доста често, азъ бѣхъ дълги години прокуроръ въ Добричъ, отговори той и затвори очи, въ знакъ, че не му се приказва.

Съ това се свърши и цѣлиятъ ни разговоръ презъ тричасовия пжтъ до мѣстоназначението ни. Това, обаче, не ми прѣчеше ни най-малко. Достатъчно е човѣкъ да стои на прозореца на влака между Кюстенджа и Добричъ, да гледа слабо нагънатата добруджанска равнина и да чете имената на желѣзопжтнитѣ гари, за да се възкреси и премине като на филмъ предъ него славната история на тѣзи мѣста отъ преди двадесетъ и петъ години.

Навсѣкжде още личаха следитѣ на гигантската борба, която се е водила. Затрупанитѣ съ пръстъ окопи, които все още личатъ и имената на селища, като Кобадинъ, Топра Хисаръ, Кара-

Омеръ, оживяватъ скжпи спомени, които никога не заглъхватъ.

Унесенъ въ мисли за миналото, което сега намираще възмездие по безкръвенъ начинъ, не почувствувахъ горещината на времето, нито дължината на пжтя. Въ мълчание тръгнахме, така и пристигнахме въ Кара-Омеръ. Вече се свечеряваше.

Близкиятъ хоризонтъ на нагънатата равнина бѣ започналъ да става тъмно-синъ. На югъ се очертаваха контуритѣ на едно село — първото българско село отвъдъ границата. Самата граница минава по едно малко възвишение, на което вече се открояваха построенитѣ постове на българскитѣ граничари.

Селото Кара-Омеръ, въ което прекарахъ съ малки прекжсвания почти половинъ месецъ, има около 4.000 жители. То се намира на около 10 клм. отъ границата и е околийски центъръ. Поради честитѣ дъждове, които валѣха по онова време, обаче, селото бѣ потънало въ ужасна калъ, която залепваше по краката и по колелата на каруцитѣ и правѣше широкитѣ улици на планираното селище да изглеждатъ не като булеварди, а като разорани ниви.

На самата гара бѣше издигната една голѣма палатка, въ която се провѣрряваха документитѣ и се правѣха личнитѣ прегледи на изселващитѣ се българи. Гарата бѣше праздна и никой не ни обърна внимание. Явно бѣ, че не бѣхме очаквани.

Нощта прекарахме въ единъ малъкъ полусрутенъ отъ земетресението хотелъ, гдето стаичкитѣ изглеждаха на затворнически килии, а стени бѣха толкова попукани, че изглеждаха готови да рухнатъ.

На сутринята, въ ведрия хладенъ въздухъ се носѣше шума на събуждащото се село, чуваше се

дрънкането на коли и виковетъ на селянитъ. Съ мъжа намърихме единствения файтонъ въ селото, който ни закара на граничния пропускателенъ пунктъ. Пътуването до границата трае около единъ часъ. Файтонътъ подскачаше по изхвъркналитъ камъни на разваленото шосе, а отъ дветъ му страни се простираха широкитъ полета, засѣти съ царевица. Въ страни отъ пътя многобройни стада овци ношуваха и чакаха да бждатъ пропустнати да преминатъ границата. Край самото шосе се срѣщаха отъ време на време разхвърленитъ тѣла на умрѣли кучета, кокошки и други домашни животни, които не сж издържали дългия преселнически пътъ и бѣха загинали тъкмо предъ границата.

На около 500 метра преди граничната линия бѣше издигната сжщо такава палатка, както и на гарата и една група офицери, митнически чиновници и гранични ромънски войници, придружавани и контролирани отъ легионери, се готвѣха да започнатъ последния прегледъ на изселващитъ се българи.

Съвсемъ наблизу до граничната линия сж разположени единъ срещу другъ, край самото шосе, българскиятъ и ромънскиятъ гранични постове. Докато, обаче, на нашия постъ кипѣше работа, тичаха войници и се изграждаше новата здрава постройка за жилище на войниците, изравняваше се двора и се правѣше всичко, за да се създадатъ възможнитъ удобства за едно дълго пребиваване презъ тежката зима, отъ ромънска страна картината бѣше съвсемъ друга.

Направо отъ земята тамъ се повдигаше слабо покрива на една землянка, направена отъ прѣстъ, покрита съ слама и съ издълбана въ земята стайчка за войниците. Около землянката се намираше едно буре за вода и на едно опнато

въже между два кола висѣха прани войнишки дрехи. Никакво движение не се забелязваше около ромънския постъ. Този контрастъ между нашето и чуждото предъ настѣпващата зима, освежи и дори преобрази тѣжната картина на пустото равно поле, презъ което прекосяваше границата.

Да, българинътъ се чувствувахе върху своя земя, съзнаваше нейната светостъ и бързаше да се настани така, както знае да се установява върху бащинитѣ си ниви: здраво и завинаги.

Първият керванъ

При нашето пристигане на границата, тамъ нѣмаше работа. Веднага при насъ дойдоха граничните власти и ни поискаха документитѣ—помислиха че сме преселници безъ багажъ, каквито се случваха отъ време на време. Следъ като видѣха широкитѣ пълномощия на ромънския ми колега, дадени му отъ Ромънския комисаръ по преселването генералъ Потопъну, граничните власти ни поканиха съ кисела усмивка да влѣзнемъ въ палатката и да почакаме идващия керванъ, който вече се задаваше въ далечината.

Явно бѣше, че присѣтствието ни не бѣше приятно никому: нито на граничните власти, защото имъ се струваше още една контрола, освенъ легионерската; нито на легионеритѣ, защото щѣхме да бъркаме на тѣхната контрола. И наистина, положението на граничаритѣ не бѣше много весело. Тѣ се намираха между чука и наковалнята. Отъ една страна българскиятъ делегатъ на всѣка крачка настояваше за улеснения, отъ друга страна мрачните погледи на легионеритѣ заплашваха съ наказание тѣзи, които биха дали улесненията.

Работата на границата при това положение бѣше една постоянна глуха борба между българския делегатъ и легионеритѣ, при която граничните чиновници се люшкаха ту къмъ едната, ту къмъ другата страна, въ зависимостъ отъ това, кой успѣваше да представи нѣщата въ по-убедителенъ видъ предъ властитѣ въ Кюстенджа. За това брѣмчеха непрестанно телефони, пишеха се телеграми и всѣки день заминаваше по една пратка отъ дебели препоръжани писма, пълни съ об-

ширни доклади, които обясняваха положението отъ различни гледни точки.

Малко време следъ пристигането ни, керванътъ отъ коли приближи къмъ граничния контроленъ пунктъ. За щастие, това бѣше първиятъ керванъ отъ Чинеле, който бѣхме изпратили преди три дни въ самото село. Идваха познати хора, които се зарадваха искрено като видѣха свой човѣкъ на границата. Засмѣха се добритѣ снажни българи, затичаха се да се ржуватъ съ менъ и да ми разправятъ неволитѣ си презъ време на пътуването. Задъ тѣхъ пакъ така бавно се приближиха тежко натоваренитѣ коли, съ изхвъркналитѣ ритли широко въ страни, съ извиващитѣ се нагоре фиданки, насадени въ малки саксии, съ натоваренитѣ дечурлига подъ окжсанитѣ чергила и съ скимтящото и кудкудякащо животинско царство, настанено въ задната частъ на колата.

Задъ колитѣ подскачаха по на три крака окуцялитѣ селски кучета, изпонастжпани отъ колелата на каруцитѣ, омотали се въ кжситѣ си синджири и дърпащи се на всички страни. Предъ каруцитѣ тропаха нервни и копаеха съ кракъ нетърпеливи коне, впрегнати по три и по четири въ една кола.

А дълъгъ пътъ бѣха минали селянитѣ на Чинеле. Сто и петдесетъ километра за три дни. Нощували бѣха по дъжда насрѣдъ пътя, конетѣ бѣха жадни, защото на границата липсваше кладенецъ, а всички — и хора и животни треперѣха отъ студъ презъ къснитѣ ноемврийски дни.

Макаръ и отдалечъ да изглеждаха претрупани, каруцитѣ на българскитѣ изселнически кервани бѣха съ доста бедно съдържание. Въ тѣхъ се намираха по нѣколко завивки, по нѣкой чувалъ съ брашно, нѣкое каче съ сирене и други дребни количества храни, нуждни за изъ пътя.

Въ всѣка кола отдалече се виждаха наре-

дени по нѣкой и другъ голѣмъ кафезъ, въ който стоеше прасето на семейството, а надъ него въ други кафези, съ широки летвени решетки се притискаха по десетина кокошки, патици и гъски, които проточваха дългитѣ си шии веднага щомъ колата спираше, развикваха се на различни гласове и разглеждаха вторачено необикновената картина, която ги заобикаляше. Отъ време на време по нѣкое по-голѣмо прасе успѣваше да натисне така силно решеткитѣ на кафеза, че тѣ да изпращатъ и колибката да рухне. Тогава прасето хукваше презъ полето, тичаше въ кръгъ около кервана и биваше сподирвано отъ цѣла хайка селяни, които съ общи усилия се мжчеа да го прибератъ отново. Следъ дълга гонидба, най-после нѣкой успѣваше да се хвърли съ цѣлото си тѣло върху него, да го хване за краката и да го задържи съ цената на изпокжсването на дрехитѣ му. Защото човѣкътъ и животното се изтъркалваха въ прахъта, вдигаше се писъкъ до Бога. докато най-после краката на прасето се вързваха и то се домъкваше тържествено въ постоянната му квартира.

Най-оригиналнитѣ нѣща, които селянитѣ вземаха съ себе си, обаче, бѣха съвършено ненужднитѣ вещи, които тѣ понасяха отъ Северна Добруджа съ затрогваща грижа.

Въ всѣка кола можеа да се намѣрятъ по нѣколко саксии цвѣтя, изтрѣгнати отъ градинкитѣ, за да се пренесатъ въ България. Слабитѣ стрѣкове на тѣзи нѣжни растения биваха гледани съ майчинска грижа въ продължение на стотицитѣ километри, които трѣбваше да бждатъ изминати до новитѣ мѣстожителства на изселницитѣ. Тѣ ги поливаха, държеа ги презъ дългия пжтъ въ рѣце да не би да се счупятъ, а хиляди и хиляди жени плакаха като деца за нѣкое

цвѣте, случайно блъснато и прекършено през време на пжтуването.

Въ много коли, освенъ това, имаше сложенъ по нѣкой голѣмъ камъкъ. Заедно съ ромънскитѣ граничари, които се ядосваха, че трѣбва да обръщатъ камънитѣ, за да търсятъ подъ тѣхъ скрито злато, азъ запитвахъ селянитѣ, защо имъ сж тѣзи непотрѣбни нѣща въ България и защо не си взематъ по нѣкой камъкъ като пристигнатъ тамъ. Питахъ ги още защо ги носятъ, когато нѣма за какво особено да имъ служатъ.

— „Какъ да не ми служи? отговаряше обикновено нашиятъ селянинъ. — Ами че този камъкъ е стоялъ предъ кжщата ми тридесетъ години и все на него сж стѣпвали и баща ми и майка ми и семейството ми. Като си ида въ Българията, ще си го сложа пакъ предъ вратата и пакъ на него ще стѣпваме всички като прекрачваме прага на кжщата ми“.

Колко много прилича това на вземането на малко прѣстъ въ торбичка отъ родното мѣсто и колко много любовъ къмъ старото село, къмъ кжщата и дори къмъ камънитѣ отнесоха Северно-Добруджанскитѣ българи въ новитѣ си огнища!

Въ други коли имаше и други малки камъни, обли и съвсемъ обикновени. Когато ги запитвахъ за какво пѣкъ ще имъ служатъ тѣ, изселниците даваха различни отговори: Ще си притискамъ капака на бѣчвата съ сирене, или ще си подпирамъ масата, защото единиятъ ѝ кракъ е по-кжсъ, казваха тѣ, или пѣкъ измисляха по нѣщо друго. Въ сжщностъ, единствениятъ точенъ отговоръ и единственото правдиво основание за отнасянето имъ отъ Северна Добруджа бѣше: защото ми е милъ камъка и защото съ него сж свързани безкрайно много спомени отъ миналото ми, отъ детинството ми и отъ старото ми, незабравимо село...

Преселниците и златото

Съгласно сключената спогодба между България и Ромъния, изселващитъ се българин може да изнесатъ отъ Ромъния само онѣзи златни монети, които имъ служатъ за украшения и сж навързани на нанизигьрилицы. Всички други златни монети трѣбваше да бждатъ предадени на Ромънската народна банка, като срещу тѣхъ изселниците щѣха да получатъ равностойността имъ въ банкноты следъ пристигането имъ въ България.

Българинътъ, обаче, е консерваторъ и пази златнитъ си монеты като най-скъпоценно съкровище и наследство. Това е така и въ старитъ граници на България и въ новоосвободенитъ земи. Привързаността на българина къмъ нѣколкото златни монеты, които сж му останали отъ бащи и дѣди и които му служатъ повече за споменъ, отколкото за нѣкаква реална стопанска цель, пролича най-ясно при преселването.

Между народнитъ банки на България и Ромъния бѣше уговорено, че срещу внесенигь отъ българското население златни монеты въ Ромънската народна банка, България ще може да изнесе отъ Ромъния петролъ за 100 милиона лева. За цельта се сключи и специална спогодба. Какво бѣше, обаче, очудването, когато следъ изселването на 67,000 българин, които бѣха доста богати и имаха положително свои златни монеты, се установи, че по специалната смѣтка, открита за подобни вноски, сж постѣпили само 3 наполеона!

Дали би трѣбвало, обаче, да издадемъ много строга присжда срещу българскитъ селяни,

който съ хиляди страхове пренесоха по най-невъроятни начини златнитѣ си монети въ България? — Струва ми се че сега, когато тѣзи нарушения сж само история, би трѣбвало да бждемъ снизходителни. Защото привързаностъта на българина къмъ този родъ наследство и имущество е толкова голѣма, че той не може да схване като правомѣрно нареждането на властитѣ, които искатъ да го лишатъ отъ тази му малка собственостъ. Монетитѣ, останали още отъ турско време, сж бивали обектъ на изземване по всички възможни начини още отъ най-стари времена. Идвали сж кърджалии, които сж търсили „златото“. Идвали сж после разбойници, които сж искали преди всичко да иззематъ монетитѣ на селянитѣ. Идвали сж следъ това и държавни разпоредби и забрани, които сж визирали все сжщия обектъ. И здравиятъ българинъ отъ селата почувствува, че въ сжщностъ златната монета е онази негова собственостъ, която той трѣбва да брани съ всички срѣдства срещу всѣкиго и това се вкорени дълбоко въ психологията му.

Ето защо, заповѣдта да се предадатъ всички златни монети на държавата, макаръ и да бѣше оправдана отъ стопански съображения, имаше нѣщо прекалено силно въ себе си, нѣщо което засѣгаше много дълбоко българския селянинъ и го караше, както въ старитѣ времена, да прибѣгва до невъобразими хитрости, за да пренесе съ себе си малкото си метално богатство.

Съзнавайки, отъ друга страна, че вършатъ нередни работи, като пренасятъ златото си, селянитѣ полагаха всички усилия за да убедятъ ромънскитѣ власти, че всичко е въ редъ. Тѣ се приближаваха почтително и учтиво до граничаритѣ и легионеритѣ, треперѣха като маларични отъ острия студъ и се оставяха да бж-

датъ претърсвани до последна възможност. Ромънитъ разрѣзваха хлѣбоветъ на селянитъ, разпаряха дрехитъ на по-съмнителнитъ, изсипваха и разравяха брашното на всѣки чувалъ, който се намираще въ колитъ, разпаряха хамутитъ на конетъ, разрѣзваха толумитъ съ сирене и въпрѣки всичко не намираха нищо. На пропускателния пунктъ Кара-Омеръ, за цѣлото време на преселването, следъ като преровиха и най-малкитъ багажи на изселницитъ, тѣ не можаха да откриятъ повече отъ 5—10 наполеона.

Нашиятъ селянинъ въ това отношение се указа по-изобретателенъ и по-съобразителенъ отъ властитъ. За да скриятъ златото си, нѣкои селяни разпаряха кожата на корема на нѣкоя овца отъ хиляднитъ стада, отцѣпваха малко кожата отъ месото и навираха вътре нѣколко монети като пускаха овцата да премине съ цѣлото стадо. Други омотаваха по нѣкоя монета въ коренитъ на нѣкое цвѣте, трети пробиваха нѣкоя пръчка отъ ритлитъ на колата и наслагваха вътре една върху друга златнитъ си пари, четвърти скриваха златото си въ кафезитъ съ свинетъ и кокошкитъ, но всичко ставаше по такъвъ начинъ, че ромънскитъ власти не можеха нищо да откриятъ. Само на единъ овенъ намѣриха златна пара на шията и на една бабичка намѣриха златна монета въ маслото.

Бабичката, обаче, макаръ и съвсемъ стара и едва държаща се на краката си, не се уплаши и казваше:— „Ехъ пъкъ синко, щомъ сте я намѣрили, вземете си я!“ Ромънскитъ власти, обаче, се бѣха ядосали и я подложиха на щателенъ прегледъ. Тогава, нѣкъде изъ най-потайнитъ жгълчета на дрехтѣ ѝ, намѣрили още една-две монети.

Тържествуващи, тѣ ми показаха откритието

си, съ което ми доказваха, че нѣмамъ право да се смѣя на напразднитѣ имъ усилия да откриятъ злато у изселниците и да ги убеждавамъ, че трѣбва да бждатъ по-бързи и по-малко формалисти при изпълнението на работата имъ.

Запитахъ бабичката: „Бабо, защо не предаде всички пари веднага, като видѣ, че ти намѣриха първата, ами накара хората да те събличатъ за срамъ и резилъ? — Ехъ синко, отговори тя, злато е туй, не е шега работа, давали се тъй изведнажъ?

Германско преселване

Въ селото Кара-Омеръ, което е въ непосредствена близостъ до нашата нова граница съ Ромъния, имаше значителенъ брой германци, които отъ вѣкове сж живѣли въ това село и сега подлежаха на изселване едновременно съ нашитѣ българи.

И така се случи, че тѣхното изселване стана презъ време на моето пребиваване въ това село. Германското изселване, обаче, се различаваше извънредно много отъ нашето, както по организация, така и по начина на извършването му.

Когато въ Кюстенджа пристигнаха за първи пътъ българскитѣ представители въ смѣсенитѣ комисии по преселването, тамъ вече се бѣха настанили германскитѣ представители, които трѣбваше да отведатъ въ Германия около 14.000 души нѣмци. Но докато за преселването на 67.000 българи трѣбваше да се грижатъ около 50 души, за изселването на 14.000 германци бѣха изпратени надъ 150 делегати отъ Германия.

Тѣзи делегати дойдоха съ леки коли за себе си и съ камиони за изселницитѣ, на които натоварваха нѣмцитѣ отъ по-отдалеченитѣ пунктове, за да ги доведатъ до желѣзопътната линия. При изселването на всѣко село, тамъ се струпваха по десетина елегантни мерцедеси и опели, пристигаше санитарната кола съ германски милосердни сестри и лѣкари, идваха и удобно приспособенитѣ камиони, на които се на качваха изселницитѣ, като вземаха съ себе си само дребнитѣ си и нѣкои лични скъпоценности. Всичко останало: инвентаръ, коне, коли, покъщнина, оставаше по мѣстата си, описваше се и се оценяваше

отъ германската комисия и ромънската държава заплащаше стойността му на Германия. Изселниците се натоварваха на влакове, престояваха въ хигиенично построенитѣ лагери на брѣга на Дунава край „Черна Вода“ и край Бѣлградъ по нѣколко дни, следъ което отиваха на новитѣ си мѣстожителства, нѣкъде въ Северо-източна Германия, гдето ги чакаха образцово наредени къщи, добре снабдени съ инвентаръ стопанства и обширни земи, отъ които можеха да изкаратъ повече доходи, отколкото сж имали въ Добруджа.

Въ Кюстенджа, тѣзи германски представители заеха мѣста въ най-добритѣ хотели, а предъ входа на хотелъ „Карлтонъ“ всѣка вечеръ се нареждаше една дълга редица отъ леки коли, на брой не по-малко отъ 25—30. Завръщащитѣ се съ тѣхъ отъ работа нѣмци излизаха, измиваха се и преспиваха удобно и приятно въ най-добритѣ хотели и на сутринята отново отиваха за единъ два часа въ пунктоветѣ, гдето трѣбваше да работятъ, съ свежи сили и съ свойствената имъ упоритостъ и методичностъ.

Не веднажъ ние сравнявахме нашата дейностъ, съ германската, седнали въ нѣкоя прогизнала каручка, заливани отъ потоци дъждъ и шибани отъ вѣтъра, или изпоядени отъ бѣлхитѣ на нѣкоя селска къща, гдето трѣбваше съ седмици да стоимъ безъ да можемъ дори да се измиемъ както трѣбва.

Но... за организация като германската трѣбваша много пари, а нашитѣ кредити бѣха ограничени. И все пакъ, макаръ удобствата ни да стояха подъ всѣка критика, макаръ да трѣбваше да се грижимъ за всичко, включително и за придвижването ни, като използваме само случайно намиращи се въ момента превозни сръдства, най-често каруци, макаръ на всѣки бѣлгарски пред-

ставителъ да бѣше възложена четиринадесетъ пжти по-голѣма работа, въ сравнение съ работата, възложена на германцитѣ при изселването на нѣмското добруджанско население (за изселването на Северно добруджанскитѣ българи би трѣбвало по германския образецъ да отидатъ въ Добруджа 720 български представители), макаръ и срѣдствата за съобщения и превозъ да бѣха несравнимо по-долу отъ нѣмскитѣ, все пакъ за честъта на българскитѣ представители, тѣ извършиха работата си съ една бързина и съвѣстность, които се намираха на необходимата висота и не ни изложиха предъ никого.

Германското изселване отъ „Кара-Омеръ“ ставаше презъ единъ топѣлъ октомврийски день. Преди това, въ продължение на два-три дни лекитѣ коли на германцитѣ идваха въ селото, стоварваха облѣченитѣ въ военни униформи германци, тѣ извършваха оценката на имуществата, съставяха протоколитѣ си и вечеръ отново се връщаха въ Кюстенджа.

Презъ деня на изселването още отъ сутринята нѣмскитѣ изселници започнаха да се събиратъ на голѣмото праздно мѣсто край гарата, облечени съ значително по-доброкачествени дрехи, отколкото останалото население — мъжетѣ съ ботуши и съ черни фуражки, а женитѣ съ градско облѣкло. Прегледътъ на багажитѣ отъ страна на ромънскитѣ митнически власти се извърши набързо, колкото да се изпълни една формалность, следъ това пристигна и влакътъ, въ който за всѣки изселникъ имаше запазено мѣсто въ вагонитѣ. Германскитѣ представители въ военнитѣ униформи раздадоха на изселниците листчета съ номерата на мѣстата, или съ нѣкои други допълнителни разпореждания, следъ това цѣлото население взе куфаритѣ и полека, безъ бързане се

настани въ пѣтническитѣ вагони на чакащия влакъ.

Бѣше станало вече обѣдъ. Отидохъ въ единствения ресторантъ на „Кленчу“, гдето германскитѣ представители по изселването бѣха дошли сѣщо да хапнатъ. Малко настрани отъ тѣхъ бѣха седнали за последенъ пѣтъ нѣколко младежи германци, които щѣха да трѣгнатъ заедно съ цѣлото село за нова Германия. Грабнали голѣми хармоники, тѣзи младежи пѣеха, пѣеха, както знае да пѣе само волната и жизнерадостна младежъ предъ нови пѣтища.

По-късно, сѣщитѣ младежи се качиха на единствения селски файтонъ, натиснаха здраво клавишитѣ на хармоникитѣ и клатушкайки се изъ каменливата улица, се запѣтиха къмъ влака подъ звуцитѣ на „Wir fahren nach Engeland“...

Цинцаритѣ

Завръщайки се отъ служебнитѣ обиколки на гарата и на шосето, човѣкъ можеше да се отбие въ Кара Омеръ само на две мѣста: въ кръчмата на Кленчу или въ „сладкарницата“, която се намираше въ близостъ до кръчмата. Обикновено сѣдахме въ кръчмата, като всички служебни лица гледаха да бждатъ по-далечъ отъ българитѣ, за да не ги обвинятъ въ служебни пропуски, вечеряхме набързо съ еднообразнитѣ наденици, каквито единствено се намираха въ листата на „ресторанта“ и следъ това преминавахме въ сладкарницата, гдето изяждахме по една паста отъ единствения видъ пасти съ кремъ, каквито се приготвяваха тамъ, изпивахме по едно кафе и се прибирахме въ кжщи, или послушвахме радио заедно съ множеството цинцари, които бѣха струпани въ това село, следъ оттеглянето имъ отъ Южна Добруджа, гдето сж били колонизирани.

Всички знаемъ много добре за своеволията, които цинцаритѣ сж вършили въ миналото въ Южна Добруджа, затова и нашиятъ интересъ къмъ тѣхъ бѣше изостренъ. На външенъ видъ, тѣ не се отличаваха съ нищо особено. Бѣха обикновени селяни, малко мрачни, сурови и неразговорливи. Всички, обаче, приказваха повече или по-малко български. Това ни позволяваше да по-разговаряме понѣкога малко съ тѣхъ, за да можемъ да получимъ и по-правилна представа за характера имъ. Тъкмо и тази причина понѣкога ни задържаше по за дълго въ сладкарницата съ радиото, гдето тѣ се отпускаха и приказваха повечко, коментирайки развитието на войната, въ която току що бѣ влѣзла и Гърция.

Нашият интерес се събуждаше още повече и затова, защото въ приключеното вече минало, Ромъния бѣше избрала именно цинцаритѣ като народностенъ елементъ, на когото бѣше възложила борбата съ българитѣ въ Южна Добруджа. Вмѣсто да засели цинцаритѣ, които сж преселници отъ Македония, нѣкжде въ вжтрешността на Ромъния, тя бѣ ги оставила отново въ покрайнинитѣ и то въ най-оспорванитѣ покрайнини, гдето тѣ трѣбваше да се проявятъ дори като поголѣми ромъни, отколкото сж истинскитѣ ромъни, родени въ границитѣ на държавата си.

И наистина, въ борбата си съ нашитѣ българи отъ Южна Добруджа, цинцаритѣ проявиха качества, които ги отдѣлятъ като отдѣлна етническа група не само отъ ромънитѣ, но и отъ всички останали балкански народи. Тѣ се показваха груби, безразсждни завоеватели, за които чуждиятъ имотъ и чуждата собственост не значатъ много, стига да могатъ да бждатъ добре използвани.

Ето защо, ние съ основание искахме да проникнемъ малко въ психологията на този народностенъ елементъ и да разберемъ нѣщо за него.

Какво бѣше очудването ни, обаче, когато видѣхме, че националното съзнание на тѣзи страшни елементи съвсемъ не е толкова чисто ромънско, колкото си представяхме.

Както е известно, цинцаритѣ, заселени въ Добруджа, произхождатъ отъ Македония, гдето сж били заселени въ миналото при предишни преселвания на националнитѣ групи на балканитѣ, или полека лека сж се настанили тамъ като номади—каракачани, занимаващи се главно съ скотовѣдство.

Това бѣше дало доводъ на единъ ромънинъ да се опитва да убеждава по цѣли дни нашитѣ

колеги — българи, които отидоха да довършатъ въ началото на тази година нѣкои изостанали работи по преселването, че съ завземането на Македония, България окупираше една чисто ромънска област . . . Понятия и разбирания!

Но понеже насъ не ни интересуваха хумористичнитѣ мнения на отдѣлни хора, а самата действителностъ, наблюдавахме, доколкото можехме цинцаритѣ, разпитвахме за тѣхъ и самитѣ тѣхъ, докато най-после си съставихме една наша представа, която може да не отговаря напълно на действителността, но е поне искрена и добита отъ прѣки наблюдения.

Цинцаритѣ се очертаваха въ Добруджа като не особено трудолюбивъ народъ. Тѣ разбираха малко отъ земедѣлие и не гледаха добре земята. Бѣха по-добри въ скотовѣдството, но и тамъ обичаха да работятъ по-малко, а да печелятъ повече.

Отъ друга страна, националното чувство на тѣзи хора не може да се счита за добре установено. Въ това отношение ние видѣхме работи, които ни поразиха. Единъ случай въ сладкарницата на Кара Омеръ подчертава особено ярко това състояние на духоветѣ у цинцаритѣ.

Бѣше една мрачна вечеръ, когато пронизващиятъ северенъ вѣтръ свирѣше между кжшитѣ и стоенето навънъ бѣше невъзможно. Затова и сладкарницата бѣше препълнена съ цинцари. Едни отъ тѣхъ, по-старитѣ и по-важнитѣ, седяха по-маситѣ и пиеха кафе, а другитѣ, около 30 души, стояха изправени единъ до другъ и мълчеха, слушайки радиото, което предаваше новини на гръцки езикъ отъ Атина. Отдавна намъ ни бѣ направило впечатление, че цинцаритѣ слушатъ съ по-голѣмо удоволствие и съ по-голѣмо усърдие гръцкото радио, отколкото ромънското, но този пжтъ това бѣше особено подчертано.

По онова време гърците имаха временни успѣхи срещу италиянците и тѣхните войски напредваха въ граничните области на Албания. Радио Атина използваше случая и прѣскаше по цѣлия свѣтъ грѣмотевични комуникета за успѣхите на Гърция. И тази вечеръ, както редица други преди нея, насѣбралите се цинцари слушаха внимателно говорителя на атинското радио, който съ прочувствени слова съобщаваше за падането на града Корча. Нѣкоя важна личност произнесе речъ. Гласътъ, макаръ и неразбираемъ за българите, се носѣше убедително, съ басовия си тембъръ, а слушателите цинцари отъ минута на минута се въодушевяваха все повече и повече, очите имъ блѣскаха и устните имъ потреперваха. Накрая, когато гласътъ извика „Корча падна“ и радиото засвири грѣцкия националенъ химнъ, вече мнозина отъ тѣхъ се се кръстѣха, а всички плачеха.

Запитахъ ги защо плачатъ, когато се говори за грѣцки победи, а пъкъ тѣ сж ромѣни? — Ехъ, отговаряха ми, ромѣни сме и живѣемъ въ Ромѣния, ама кръвта вода не става...

Дали, наистина бѣха наполовинъ гърци, или съ сегашното имъ отечество ги свързватъ повече формални, отколкото духовни връзки? Това ще решатъ бъдещите историци и самата Ромѣния, която ще има да проведе единъ важенъ опитъ съ цинцарското население.

На гарата

Гарата Кара Омеръ има доста много линии. Тя би могла да даде приемъ на 6—7 влака едновременно. Но докато линиитѣ сж достатъчно много, гаровото помѣщение е толкова миниатюрно, колкото не може да се намѣри изъ някои желѣзопѣтни линии въ България. Всичко е струпано, началникъ на гарата, персоналъ, телефони, инструменти и т. н., само въ една единствена стайчка, на вратата на която е пробита дупка, презъ която се издаватъ билети на пѣтниците.

Ето защо, служебната провѣрка на влаковетѣ съ преселници, които пристигаха тамъ, трѣбваше да става въ отдѣлна голѣма болнична палатка. Въ палатката имаше една маса съ нѣколко стола, на която се нареждаха служебнитѣ лица, които се занимаватъ съ пропускането на влаковетѣ, а въ единъ жгълъ на палатката задъ тяхъ се намираше заграденото съ платнища мѣсто, гдето се правѣха личнитѣ прегледи на съмнителнитѣ лица, за които се подозира, че вършатъ контрабанда.

Въ това си описание, азъ нѣма да разказвамъ за служебнитѣ спорове, които трѣбваше да уреждамъ въ връзка съ неспазването на известни установени правила по преселването, а ще предамъ само впечатленията си отъ преминаването на влаковетѣ и отъ държанието на нашитѣ преселници.

Макаръ и следъ дълго пѣтуване (влаковетѣ изминаваха обикновено разстоянието отъ гарата на натоварването въ Добруджа до граничната гара за около 8—10 часа) българитѣ при-

стигаха силно възбудени и съ увеличено любопитство.

Граничната гара за тях бѣше не по-малко важенъ пунктъ на преселването, отколкото напускането на родното село, защото ако въ селото тѣ скжсваха съ миналото, тукъ на границата, навлизаха въ новото, въ Свободна България.

Докато въ селото отчаянието заемаше първо мѣсто въ тяхнитѣ мисли и чувства, на границата проблѣсваше първата искра на надеждата и на скриванитѣ досега чувства къмъ отечеството.

Влаковетѣ пристигаха препълнени. Въ тяхъ имаше по нѣколко пѣтнически и товарни вагони, натѣпкани съ изселници, като останалата частъ на влака бѣше заета отъ багажитѣ имъ.

Въ едни вагони бѣха настанени женитѣ и децата, а въ други, по-неудобнитѣ, стояха мъже-тѣ. Българитѣ пристигаха сериозни, но бодри и претръпнали къмъ болката по роднитѣ имъ огнища. Следъ нашата намѣса, митническитѣ провѣрки на границата бѣха опростени до минимумъ, защото митнически прегледъ се извършваше вече въ гарата на натоварването и престояването на граничната гара бѣше само едно чакане, изпълнено съ нетѣрпение да се раздвижи отново влакътъ и да ги отнесе къмъ новата имъ сѣдба, отвѣдъ границата, гдето щѣха да ги посрѣщнатъ дружелюбни рѣще и лица.

По прозорцитѣ на пѣтническитѣ вагони на пристигащитѣ влакове обикновено се подаваха на купчини главитѣ на десетки дечурлига, натрупани едно врѣзъ друго, любопитни и оживени, съ калпаци по три пѣти по-високи отъ главитѣ имъ, които съ разтупкано сърдце очакваха да видятъ какъ ще се свърши Ромѣния и ще започне България.

Бодриятъ видъ на българитѣ се оживяваше още повече, когато чуваха всрѣдъ ромънскитѣ униформи и войници съ пушки, да имъ заговарва на български езикъ единъ човѣкъ, който ги разпитваше топло за пжтуването имъ, за преживѣлицитѣ имъ и ги успокояваше, че въ България всичко изживяно скоро ще бжде забравено.

Полека лека обикновено разговорътъ преминаваше къмъ по-весели теми, поканвахъ ги да посвирятъ и да попѣятъ. Тогава, обикновено на вратата на вагона сѣдаше гѣдуларъ, засвирваше ситно хоро и отъ нѣкой прозорецъ или отъ нѣкоя врата скокваше на перона младъ българинъ, килваше дългия калпакъ на страна и започваше да играе кръшнитѣ добруджански хора между редицитѣ влакове. Наоколо се събираше тълпа отъ стражари, чиновници, пжтници и на първо мѣсто, разбира се, българскиятъ делегатъ. Най-често ромънскитѣ униформи влизаха полека лека въ общото настроение и дори проговорваха на български, което звучеше нѣкакъ си странно, следъ като съ сжщитѣ хора по цѣлъ день сме се мжчили да се разберемъ на френски. Къмъ играещия младежъ обикновено страхливо се присѣдиняваха и по нѣколко девойки, отъ прозорцитѣ изскачаха нови младежи и се залюляваше дълго хоро, съ подвиквания, съ приклякания, съ „Хай сега напредъ“, „Хай сега назадъ“ и съ здравия темпераментъ на българския селянинъ, който удряше съ царвулитѣ си твърдата земя така, че тя кѣнтеше подъ стѣпкитѣ му.

Презъ последния день на преселването, когато вече трѣбваше да се завръщамъ въ Кюстенджа, на гарата на Кара Омеръ се бѣше извило едно такова юнашко хоро, когато изведнажъ засвириха пронизителни свирки, стражаритѣ съ натѣкнатитѣ ножове на пушкитѣ се разтичаха и се раз-

викаха всички да се качватъ бързо на вагонитѣ, защото влакътъ ще тръгва. Настана една бъркотия, при която не можеше да се разбере кой на къде тича. Но въ една минута всичко бѣше въ редъ. Нашитѣ българи увиснаха ухилени на прозорцитѣ и зачакаха влакътъ да ги отнесе най-после въ близката вече България.

Когато вагонитѣ се раздвижиха бавно напредъ, както винаги тѣ свалиха мълчаливо шапки и после започнаха да ми викатъ: — „Хай пъкъ довиждане въ България“!

— Довиждане, довиждане, викахъ азъ на свой редъ, а пъкъ сега му викнете едно здраво „ура“ за нашата страна!

Изселниците отъ прозорцитѣ се поизгледаха, погледнаха нѣкжде задъ мене, пъкъ изведнажъ писаха едно „иху—хууу“ и размахаха шапки колкото могатъ по-силно.

Обърнахъ се назадъ — задъ гърба ми начумерено стояха войниците съ натъкнатитѣ на пушкитѣ ножове...

Тѣ се намираха още на ромънска територия и запазиха „урата“ си за да поздравятъ съ него на воля свободната българска земя.

Но не само веселие...

Преселването само по себе си е една трагедия. Още по-голяма става тя, когато трябва да се раздѣлятъ близки лица едни отъ други, а такъвъ биваше обикновено случаятъ при смѣсенитѣ бракове, когато съпругитѣ-ромънки трѣбваше да последватъ мъжетѣ си.

Раздѣлата на женитѣ съ родителитѣ имъ, братята, сестритѣ и роднинитѣ, струваше на нашитѣ изселници нови страдания, защото често пѣти ромънкитѣ не искаха да последватъ мъжетѣ си и предизвикваха все нови и нови неприятности.

Особено тежки биваха случаитѣ, обаче, когато колебливитѣ жени се биваха примирили съ съдбата си и бѣха се натоварили на влаковетѣ, за да стигнатъ до границата и тамъ да изживѣятъ още веднажъ и за последенъ пѣтъ трагедията на раздѣлата съ роднитѣ имъ мѣста.

За съжаление, това трагично положение се усложняваше още повече отъ единъ отъ членоветѣ на нашата смѣсена гранична комисия, ромънинъ, който бѣше започналъ да дава съвсемъ превратни тълкувания на всички разпоредби и на цѣлия здравъ разумъ на преселването.

Този човѣкъ, срещу който бѣха изказани най-живи недоволства отъ всички смѣсени подкомисии, въ които е участвувалъ, най-после ми бѣ изпратенъ и на менъ. Той пристигна съ вирнатъ носъ, съ съзнание за огромната властъ, която му е дадена и съ намѣрение да покаже на всички, включително и на менъ, че може да използва по свое разбиране тази си властъ.

И веднажъ стигнахме до толкова остра кавга,

че трѣбваше въ послѣдствие този човѣкъ да бѣде отстраненъ отъ подкомисиитѣ.

Единъ отъ поводитѣ за това, даде неговото изобретение на така наречения „граниченъ разводъ“, който той измисли, че може да се прилага и дори се опита да го приложи на ромъно-българската граница.

Пристигнаха веднажъ съ единъ изселнически влакъ две семейства съ смѣсени бракове, при които мжжетѣ сж българи, а женитѣ ромънки. Следъ дълги плачове, ромънцитѣ най-после се съгласили да последватъ мжжетѣ си, които трѣбваше непременно да напустнатъ Ромъния. Тръгнали тѣ, заедно съ децата си (всѣко семейство имаше по три деца), качили се на влака, но на границата отново ги стиснало нѣщо въ гърлото и женитѣ решили, че не искатъ да вървятъ въ България.

Става, разбира се, отново разправия въ влака, дветѣ семейства заедно съ децата слизатъ и се довеждатъ въ палатката, гдето се намираме и ние — смѣсената комисия.

Разпитваме ги въ какво се състои работата, тѣ обясняватъ, че женитѣ се разколебали и не искатъ да дойдатъ въ България, а мжжетѣ нѣматъ нищо противъ това, женитѣ имъ да останатъ въ Ромъния, но децата да дойдатъ съ тѣхъ въ Южна Добруджа.

Всрѣдъ създалата се врява, при която мжжетѣ и женитѣ си доказватъ едни на други кой има право на децата, а женитѣ освенъ това лѣятъ потоци отъ сълзи, ромънскиятъ делегатъ изведнажъ отсжда — женитѣ могатъ ако искатъ да останатъ, а децата имъ ще се подѣлятъ.

Нова врява, въ която този пжтъ вземамъ живо участие и азъ: отдѣляме се съ ромънския сджия настрана за да разгледаме случая и най-

после, той се убеждава, че нѣма никакво законно право да върши гранични разводи и сжщевременно да раздѣля децата (при това три) между родителитѣ имъ.

Тогава съ хиляди увещания женитѣ се успокояватъ, закарватъ се въ влака, гдето продължаватъ все още да проливатъ сълзи и биватъ принудени да последватъ мжжетѣ си, пъкъ ако искатъ, въ България да получатъ разводъ и да се върнатъ отново при родителитѣ си.

Така рѣзко и понѣкога коравосърдечно трѣбваше да действуватъ делегатитѣ по граничните пунктове, за да изглаждатъ непоправимитѣ недоразумения, които възникваха въ последния моментъ между съпружитѣ отъ смѣсенитѣ бракове.

Но не само нѣжеланието на женитѣ да последватъ мжжетѣ си предизвикваше неприятности на граничните пунктове. Имаше и други случаи, много по-романтични и по-красиви, които за съжаление сжщо така водѣха до трагедии.

Такъвъ бѣше случаятъ, напримѣръ, съ единъ младежъ-селянинъ, който се залюбилъ съ една млада ромънка и искалъ да се ожени за нея. Но идва преселването и ромънскитѣ власти забраняватъ браковетѣ между българи и ромънки и между ромъни и българки. Младежтъ, обаче, трѣбва да бжде изселенъ, а момичето да остане въ Ромъния. За тѣхъ това значи раздѣла, край на любовта имъ и споредъ тѣхъ, край и на всички останали възможности за животъ.

Любовта, обаче, винаги е водила хората до изнасилване на законнитѣ ограничения, които се поставятъ на пътя ѝ. Младежитѣ се виждатъ всѣки день изъ нивитѣ край селото. Девојката плаче, момъкътъ е смутенъ, а душицѣ имъ едва ли не изхвъркватъ отъ вълнение.

Но нѣма какво да се прави. Тѣ сж поставе-

ни предъ дилемата: или той да замине, а тя да остане, което за тѣхъ значи решение почти равносилно на смъртъ, или да намѣрятъ нѣкакъвъ незаконенъ начинъ, за да се прехвърли и тя въ България.

За влюбенитѣ, разбира се, вториятъ начинъ е за предпочитане защото той означава осъществяване на най-силното и най-непреодолимото имъ желание — да се обичатъ и да бждатъ заедно — и тѣ решаватъ да подправятъ паспорта на младежа, като впишатъ девойката въ него като негова сестра. Казано—свършено. Съ треперяща ръжка младежътъ написва името на любимата си и добавя — сестра. Цѣлото село отъ изселници се научава за станалото, като вижда въ влака младежътъ да притиска крепко до себе си момата. Научава се селото, но и то пази тайна. Естествениятъ и чистосърдеченъ селянинъ разбира какво значи любовъ и колко страдания ще понесатъ младитѣ, ако бждатъ насилствено раздѣлени.

Така пристигатъ всички на границата. Граничните власти взематъ паспортитѣ, намиратъ ги за редовни, връщатъ ги на изселниците и всички чакатъ само последната свирка, за да тръгне влакътъ и да отнесе влюбенитѣ и тайната имъ въ България, гдето вече лесно ще намѣрятъ свещеникъ, който да ги вѣнчае и да ги превърне отъ влюбени братъ и сестра въ щастливо семейство.

Нешастието, обаче, идва въ последния моментъ. Една минута преди тръгването на влака, на гарата изпръщява едно такси, отъ него изкача като фурия братътъ на девойката и тича право въ палатката съ митническитѣ власти. Настъпва тревога, спиратъ влака и свалятъ девойката, която пищи сърцераздирателно.

Безъ да обръща внимание на плачоветѣ ѝ,

братът я натиква грубо въ таксито, шофьорът обръща колата назадъ и откарва нещастната влюбена въ селото ѝ. Въ това време момъкът бива сжщо така сваленъ отъ влака, прави се разпитъ, установява се фалшификацията, но понеже документътъ важи главно предъ българските власти, и ромънитѣ нѣматъ никакъвъ интересъ да го задържатъ, допускатъ го да замине съ следния влакъ. До това време нещастниятъ младежъ стои на гарата, седналъ въ палатката, подпрѣлъ глава на масата и заронилъ тихи, горчиви сълзи. Задъ гърба му стои legionerъ отъ гаровата полиция и внимава да не се изскубне въ тъмнината и да не побѣгне отново да дири любимата си.

Отивамъ при него и слабо се докосвамъ до рамото му. Той вдига замреженитѣ си отъ сълзи очи и отъ разтреперанитѣ му устни се отронватъ глухи, отчаяни думи: „Какво направихте господине, какво направихте? И азъ ще умра безъ нея и тя безъ мене. Ние не можемъ единъ безъ другъ, а баща ѝ и майка ѝ не искатъ да разбератъ това. Сега и двама ще умремъ, ще умремъ сигурно“... и продължи да плаче неудържимо.

Опитахъ се да го успокоя съ думи, въ които самъ не вѣрвахъ. Впрочемъ, за менъ бѣше сигурно, че никой отъ двамата нѣма да умре отъ любовъ, но това все още не значеше, че страданието имъ е малко, или че не заслужава почитта, която всички дължимъ на дълбокитѣ, силни чувства. Макаръ и животътъ да е посиленъ отъ хората и по-траенъ отъ чувствата, страданията които носи съ себе си любовта оставатъ най-дълбоки бразди въ душитѣ.

Младежътъ замина, а още дълго въ ушитѣ ми кѣнтяха разплаканитѣ му думи: „Какво направихте господине, какво направихте“ ! . . .

Краятъ

Дълго се точиха керванитѣ съ коли и безкрайнитѣ влакове съ преселници. Най-после дойде и краятъ. Преселението се приключваше. Пристигнаха и последнитѣ кервани, които, както всички останали, се преглеждаха внимателно, но вече съ по-голѣма бързина и съ повече спокойствие.

Бѣха станали последнитѣ изстѣпления на ромънскитѣ легионери, които нападнаха единъ затворъ край Букурещъ и избиха въ него всички свой политически противници. Войската се бѣше стреснала, бѣше окупирала общественитѣ учреждения, бѣше премахнала полицейскитѣ права на легионеритѣ и бѣ поела фактически управлението на страната.

Отъ това си отдѣхнаха всички,

Но нашитѣ селяни бързаха да се прибератъ въ новитѣ огнища, да се понаредятъ и постѣкмятъ за прекарването на първата тежка зима, която вече настѣпваше. Затова и керванитѣ идваха съ сжщата нетърпеливостъ, прегледитѣ минаваха съ сжщото безкрайно изчакване и даването на свободенъ пътъ къмъ България се посрещаше съ нескривана радостъ.

Спомнямъ си последния керванъ отъ коли, който изпратихъ. Селянитѣ изваждаха отъ каруцитѣ всички свои багажи, ромънитѣ ги преглеждаха внимателно, изселниците даваха и личнитѣ си книжа и все поглеждаха по правото като игла шосе, което постепенно се стѣсняваше и следъ единъ километъръ ставаше само една тънка ивица, която води за България.

Веднага следъ прегледа, селянитѣ се качваха на широкитѣ каруци, вземаха поводитѣ на конетѣ

и чакаха заповѣдта „дай друмъ“. Тогава подкарваха колитѣ и все повече и повече забързваха къмъ далечната постова кжщичка, която вече се намираше на българска територия.

Последната кола, която изпратихъ, принадлежеше на единъ едъръ, високъ българинъ, който най-нетърпеливо чакаше да дойде и неговия редъ.

— Ехъ господине, викаше той, пръвъ искахъ да си отида при нашата вѣра, пъкъ последенъ останахъ. Ама само да ме пустнатъ, като стрела ще литна за нашата България.

— Още съвсемъ малко остана, успокоявахъ го азъ, ето сега ще ти прегледатъ паспорта и ще те пустнатъ и тебъ да си идешъ въ новото жилище.

— Малко е останало, вѣрно, ама нали пустихъ му последни часове най-бавно вървятъ...

Въ това време, свилитѣ се три дечурлига врѣдъ одърпанитѣ черги на колата се размърдаха и една малка главичка се показа. Едновременно тихитѣ мяукания на едно котенце въ колата се засилиха. Въ едно малко кафезче отъ дървени летви, не по-голѣмо отъ обикновена кутия за бисквити, стоеше неудобно свито между летвитѣ премръзналото котенце,

Момченцето, което се надигна въ колата, поглади животинчето презъ решеткитѣ, смили се надъ него и отвори кафезчето, за да го вземе при себе си и да го стопли. Но изглежда котенцето бѣше много пострадало отъ студа, та като се видя свободно, отскубна се и хукна изъ полето.

Детенцето заплака: — „Татко, котенцето ми избѣга, отиде си у насъ татко“... но въ това време се чу последното „дай друмъ“ и бащата шибна силно конетѣ. Огромната кола се заклати, заскърца и заглуши гласа на плачещото дете.

Бащата все по-буйно подкарваше колата, ко-

нетъ се понесоха напредъ, а тѣсната ивица на шосето край българския постъ започна да става все по широка и по-широка, като че ли българската земя разтваряше прегръдките си за да приюти и последния бѣжанецъ.

Изселникътъ, който постоянно размахваше камшика, премина ромънската гранична колиба въ галопъ, следъ това удари още веднажъ силно конетъ, пустна поводитъ, разтвори широко ржце и викна:

—Боже, милата ми България! Ура-а-а, ура-а-а...

Българскиятъ войникъ му махна приятелски съ ржка, а когато оставенитъ на воля коне спрѣха на срѣдата на пжтя, той грабна разплаканото детенце, чието котенце се бѣше загубило и дълго, дълго го цѣлува.

* * *

Така се завърши изселването на Северно-Добруджанското българско население презъ 1940 година. Макаръ и въ този разказъ да изобилствуваха мрачни картини, не би трѣбвало читателътъ да мисли, че българските представители въ преселването сж участвували едва ли не въ погребението на едно близу седемдесетъ хилядно българско население.

Можемъ да бждемъ сигурни, че хубавитъ очаквания на преселниците ще се изпълнятъ още въ първитъ години, които тѣ ще прекаратъ на българска земя. Грижитъ на собствената държава и богатитъ добруджански жетви ще изтриятъ сълзитъ имъ и ще възстановятъ старото имъ благоденствие.

Съ това преселване, което дойде като вихрушка и отмина като ураганъ, се затваря една страница отъ историята на България, която не е отъ най-тжжнитъ. А ние, които видѣхме и изживѣхме преселението въ неговата цѣлостъ, не ще го забравимъ никога.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Предговоръ	3
I частъ.	
Крайовскиятъ договоръ и нашето Северно-Добруджанско население	7
I. Крайовскиятъ договоръ	8
Новиятъ политически принципъ на българската външна политика	9
Рамкитѣ на преселването	12
Финансовитѣ въпроси, свързани съ преселването	14
Процедурата по преселването	16
II. Българското население въ Северна Добруджа	19
Къде бѣха населени българитѣ въ Северна Добруджа	21
Стопанскиятъ обликъ на Северна Добруджа	25
Северно-Добруджанци въ сравнение съ населението отъ стара България	29
II частъ.	
Преселението на Северно-добруджанскитѣ българи презъ 1940 година (лични впечатления)	35
Пжтуването	36
Представление за трима германци и десетъ българи	40
Къмъ Добруджа	45
Добруджа безъ хората	47
Населението на Добруджа	58
Първиятъ досѣгъ съ българитѣ	63
Къмъ „резиденцията“	68
Първото заседание	74

	Стр.
Българската жена	80
Национализмът на добруджанските българи	86
Богатството на българите	93
Следработно време	103
Принципи и сълзи	109
Родоотстъпникът	120
Мирча вода	125
Тръгването	134
Раздѣлата	140
Земетресението	144
Задушница	148
И на главната комисия не бѣше лесно	152
Къмъ Кара-Омеръ — границата	155
Първиятъ керванъ	159
Преселниците и златото	163
Германско преселване	167
Цинцарите	171
На гарата	175
Но не само веселие	179
Краятъ	184

